

1863-1873 DÖNEMİNDE ORTA ASYA'DA RUS-İNGİLİZ REKABETİ

Halil ÇETİN

Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

ÖZET

Asırlar boyunca bozkırlarında ve ovalarında hiç bitmek bilmeyen bir hareketlilik sergileyen Orta Asya coğrafyası, bu özelliğini hiç kuşkusuz medeniyetler arasında bir kavşak, değişmeyen bir güzergah olmasından alıyordu. Yeni Dünya'nın keşfi ve diğer gelişmeler sonucunda Doğu ile Batı arasında önceki devirlerde gördüğümüz bu yoğun temasların hızı ve hacminde bir gerileme olmuştur. Sömürgecilik çağında farklı gayelerle tekrar ivme kazanan hareketlilik bu defa zamanın en güçlü iki devleti, Çarlık Rusyası ile Büyük Britanya'nın bölgede bir nüfuz mücadelesinden ileri geliyordu. Rusya ekonomisine pazar ararken, İngiltere en önemli sömürgesi Hindistan'ı bir güvenlik çemberi içine alma endişesindeydi. Bu çalışmada, hedeflenen siyasi çözümlerin hangi safhalardan geçtiği konu edinilmiştir. Nihayetinde bölgenin iki nüfuz alanına ayrılması şeklinde bir uzlaşma noktasına varılmıştır. Mücadelenin başlangıcından sonuna kadar, hedef ve yöntemlerinde ciddi bir değişikliğin görülmediği bu rekabetin Osmanlı topraklarında da (Kıbrıs ve Boğazlar) sergilenmiş olması meselenin aslında ne kadar geniş bir coğrafyayı kapsadığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler:

Orta Asya, Nüfuz Mücadelesi, Rusya, İngiltere

GİRİŞ

XV. yüzyılın sonlarında Timuroğulları hakimiyetindeki Altın Ordu Devleti tarih sahnesinden çekildiğinde, yerini prenslikten devlete yükselen Çarlık Rusyası'na devrediyordu. Bu devlet, tarihi boyunca göle atılan bir cismin sürekli genişleyen dalgalar meydana getirmesi misali bir yayılma, genişleme eğilimi göstermiştir. Bozkır'ın meşhur cengâverleri Cengiz ve Timur'un bir ömre sığdırdıkları fetihlerinin aksine, Rus Çarlarının varislerine intikal eden ve asırlarca süren bu yayılma, XIX. yüzyılın ortalarında kuzeyde Kuzey Buz Denizi'ne, batıda Doğu Avrupa uçlarına, güneyde Karadeniz, Hazar ve Aral sahillerine, doğuda ise Sibiryaya Ovası ve Orta Asya bozkırlarına ulaşıyordu. Bu ilerleme, karşısında ciddi bir engel bulmadıkça devam etmiş, ne zaman ki bu durum uluslararası arenada mevcut olan hassas dengelerin sarsılması noktasına ulaşmış, işte o zaman geçici bir sekteye uğramıştır. Bu sarsılma noktası, bazen Rusya'nın Boğazları da içeren ve Osmanlı Devleti aleyhine olan büyümesini durduran 1840 Londra Anlaşması gibi bir dizi görüşmelerle atlatılabilirken, bazen de yine aynı coğrafyada cereyan eden 1853 Kırım Harbi gibi savaşlara sebep oluyordu. Bu savaş, diğer neticelerinin yanı sıra 1853'de Çimkent'i işgal ederek Türkistan'ın kapılarına dayanan Çarlık Rusyası'nı on yıllık bir süre için de olsa durdurmuştur. Bu on sene zarfında, bir takım reformlar yapan ve geliştirdiği yeni politikaların ardından tekrar Orta Asya içlerine yönelen Rusya, bölgede bir başka hâkim unsur olan ve sanayisinin hammadde ihtiyacını büyük oranda karşıladığı Hindistan gibi zengin toprakları elinde bulduran İngiltere ile uzun süre devam edecek bir diplomasi trafiğine başlayacaktı. Çalışmamızın da temel konusu olan bu diplomatik mücadele, burada ne iki "emperyalist" devletin çıkar mücadelesi ne de uluslararası ilişkiler disiplini açısından değerlendirilecektir. İncelemek istediğimiz, sadece bu iki gücün bölgedeki hakimiyetlerinin hudutlarını tespit etmek için ileri sürdük-

leri *tampon bölge, nüfuz alanı ve sınır hattı* fikirlerini ve bu fikirlerin uygulama alanındaki izdüşümleridir. Değerlendirmelerimizi yaparken, bu ilişkilerin yoğunluk kazandığı 1863-1873 dönemi zaman sınırlarımızı belirlemektedir.

DOĞU'DA RUS-İNGİLİZ REKABETİ

Rus-İngiliz rekabeti, aslında bu coğrafyaya münhasır bir olgu değildir. İran üzerinde söz sahibi olma gayretleri de bu mücadelenin farklı bir boyutudur. Keza Boğazlar meselesi de bu çerçevede değerlendirilmektedir. Bütün bu hadiselerde İngiltere'nin tek amacı vardır; Hindistan'ın güvenliği. 1878'de Kıbrıs'ın İngiliz idaresine geçmesi ile 1882'de Mısır'ın İngilizler tarafından işgali, rakip farklı da olsa hep bu amaca matuftu. Hindistan'ın İngiltere için niçin bu kadar önemli olduğu ilgi alanımızın dışında olduğu gibi, Hindistan yolunun güvenliği meselesi de konumuz kapsamı dışındadır.

Çarlık Rusyası ile Büyük Britanya'nın Asya'daki rekabeti esasen Çar Deli (Büyük) Petro (1682-1725)'ya kadar dayandırılmaktadır (*Saray, 1983-4: 400; Boulger, 1879: II, 338*). O zamanlar bu rekabetin temelinde, Rusların İngiliz kontrolündeki Hindistan'ı işgal etmek istemeleri yatmaktadır. Bunun bir göstergesi ise 1715'de Albay İvan Bucholz'u İrtiş'e; 1716'da ise Prens Alexander Bekoviç Çekovski'yi Hive'ye göndermesidir. Ancak, bu girişimler neticesiz kalmıştır. XVIII. asır Rusların Kazak bozkırlarını ve Kafkaslar'ı işgal ve buralarda hakimiyetlerini tesis etmekle geçmiştir. XIX. asrın başına gelindiğinde, batıda Napoleon Bonaparte hadisesi Rusların dikkatlerini doğudan batıya yöneltmiştir. Moskova'ya ulaşan bu tehlikenin atlatılmasının ardından, Kafkaslar ve İran üzerindeki nüfuz mücadelesine devam eden Çarlık Rusyası, 1813'de Gülistan ile 1826'da Türkmençay anlaşmalarıyla bu amacın0a ulaşmıştır. İngiltere de vaziyeti kurtarmak için 1814 senesinde İran ile bir Dostluk ve Ticaret Anlaşması imzalayarak sarsılan dengeyi yeniden tesis etmeye gayret etmiştir.

Bu tarihten itibaren, İngilizler hiç hissetmedikleri kadar Hindistan'ın kuzeyden ve batıdan bir tehdiye açık olduğunu görmüşler ve bunun tedbirlerini alabilmek için çeşitli yollara başvurmuşlardır. Bu, aynı zamanda Orta Asya'da Rus-İngiliz rekabetinin başladığı anlamına geliyordu (*Boulger, 1879: II, 339*). Batı bölgesini az çok güvenlik altına alan İran ile imzaladığı anlaşmaya ilaveten, şimdi de Hindistan'ın kuzeyini, yani Afganistan'ı bu güvenlik çemberine dahil etmenin yollarını aramaya yönelmiştir. Bu amaçla Hindistan'daki İngiliz Valiliği görevlilerinden M. Elphinstone ile H. Pottinger'i gerekli inceleme ve araştırmaları yapmak için Afganistan'a gitmişlerdir (1).

Rusların teşvik ve yardımlarıyla İran'ın 1833'de Merv ve Herat'ı işgal teşebbüsü, İngiltere'nin Hindistan'ın müdafaası için merkezini Afganistan'a nakletmesi ile sonuçlanmıştır. Zira Herat'a karşı yapılan bir sefer, dolaylı olarak Hindistan ile İngiltere'ye yapılmış sayılmakta ve bu durum ise, İngiltere'nin artık İran üzerinde ciddi nüfuz kaybı anlamına gelmekteydi. Bununla birlikte, İngiltere Türkistan'da muhtemel Rus yayılmasına karşı bir ittifak zinciri oluşturma çabası içine girmişti. Türkistan Hanlıkları olan Hive, Buhara ve Hokand ile Afganistan'a elçiler göndermişler, onlar da zemin oluşturmak için gerekli imkanları araştırmışlardır (2). Ancak, İngiltere'nin 1842'deki Afganistan'ı işgal girişiminin hezimetle neticelenmesi, Rusya'ya Türkistan'da daha aktif bir siyaset izleme cesaretini vermiştir. Fakat, Kırım Harbi'nin Rusların aleyhinde sonuçlanması bu yayılmayı on yıl kadar ertelemiştir.

ORTA ASYA'DA KIZIŞAN REKABET: 1863-1873 DÖNEMİ

1863-1869 Yılları Arasında Çarlık Rusya'sının Bölgedeki Faaliyetleri ve İngiliz Devleti

1863 senesinde tekrar ivme kazanan Rus ilerlemesi, beraberinde Orta Asya tarihinde bir dip-

lomatik kriz de meydana getirmiştir. Bu hadise, ister istemez Hindistan hakimi İngiltere'yi de etkileyecekti. Türkistan'da Rus-İngiliz rekabetinin kızışmaya başladığı bu dönüm noktasında dostâne veya düşmanca her iki tarafın birbirleriyle ilişkiye geçmeleri artık kaçınılmaz olarak gözüküyordu. Baymirza Hayit'in ifadesiyle "ağız kavgası" artık başlıyordu (*Hayit, 1995: 118-119*).

1863 senesi aynı zamanda İngilizlerin müttefiki olan Afgan hanı Dost Muhammed'in ölümü ve akabinde varisleri arasında baş gösteren taht mücadelelerinin de başladığı senedir. 1855'de imzalanan ve 1857'de yenilenen İngiliz-Afgan anlaşması ile "birinin dostu diğerinin de dostu, birinin düşmanı diğerinin de düşmanı" olarak kabul edilmişti. Bu ittifakla Afganistan'da tam bir kontrol sağlayan ve Kırım Harbi ile Rus tehdidini bertaraf eden İngiltere, 1857'de İran ile imzaladığı anlaşma ile de batı cephesini güvenliğe almış oluyordu. Fakat, Rusya ekonomik, idarî, adli, askerî ve serfliğin kaldırılmasıyla da önemli bir sosyal reformlar zinciri ile güçlü bir yapıya kavuştuğunda yarım kalan işlerini bitirme kararlılığında idi. Bu kararlılık, gelişen ekonomisinin hammadde ihtiyacını karşılayıp, endüstrisine yeni pazarlar temin etmek, Kırım Savaşı ile kaybedilen onurunu yeniden elde etmek, sınırlarını ve dolayısıyla kârlı Orta Asya ticaretini güvenlik altına almak gibi sebeplerden ileri geliyordu. Rusya, Kırım Harbi ile siyasî istikbalinin Batı'da olmadığını idrak ettikten başka, iktisadî yönden de gelişen ekonomisi için Avrupa'da rekabet edemeyeceğinin farkındaydı (*Kaushik, 1970: 41-42*).

Stratejik endişelere, ticarî çıkarılara ve hakimiyet mücadelesine dayanan Asya'daki Rus-İngiliz rekabetinin başlıca özelliği Rusya'nın ilerlemesine karşı İngiltere'nin bir müdafa yolu seçmesidir (3). Bu savunma siyaseti ise askerî planda değil, uluslararası ilişkiler ve diplomasi alanında cereyan etmiştir. Bu tarz ise Rusya'nın

uluslararası sıkıntılara ve başarısızlık riskine rağmen benimsediği bir yoldu (Gillard, 1968: 121). İngiltere'nin tek hedefi olan Hindistan'ın güvenliğinin sağlanması meselesi Rusya tarafından anlayışla karşılandığı müddetçe bu ilişkilerin askerî sahaya kayması ihtimal dahilinde değildi. Zira, Rusya ile İngiltere'nin bu mücadelesi bir "danışıklı dövüş"ten ibaretti ve tarafların birbirlerine verdikleri tavizler her zaman karşılıklı olmuştu. Bu çalışmamızın gayesi de bu danışıklı dövüşün aşamalarını incelemek ve karşılıklı tavizlerin izini sürmek olacaktır.

1864 yılında Rusya'nın Hokand Hanlığı'nın önemli şehirlerinden biri olan Çimkent'i ve ticarî açıdan gayet değerli olan Taşkent şehrini işgali, bu rekabetin bundan sonraki seyrinin nasıl bir yol takip edeceğinin ipuçlarını vermektedir. 1 Kasım 1864'de ilk açıklama Hariciye Vekili A.M. Gorchakov (1856-1882)'dan geldi. Avrupa'nın hemen hemen tüm başkentlerine gönderdiği notada bu işgalin gerekçesi şu şekilde izah ediliyordu: "Asya milletleri aşikâr ve etkili bir otoriteden başka hiçbir şeye hürmet etmezler. Rusya'nın Orta Asya'daki tavrı İngiltere, Fransa, Hollanda ve Amerika'nın kendi kolonilerindeki davranışlarından farklı değildir." Gorchakov bu nota ile işgallerin ayrıca medeniyete ve huzurun tesisine hizmet edeceğini bildiriyordu (Hayit, 1995: 70). Uluslararası arenada işgallerin meşrû zemini böylece yakalanmış oluyordu ki bu notanın Avrupa'da Rus istilasına karşı ciddî bir tepki uyanmamasında etkili olduğu bir gerçektir. Bu işgaller görünürde St. Petersburg'un bilgisi dışında gerçekleşmişti, ama şehirleri işgal eden General Cherniaev bizzat Çar tarafından taltif edilerek kendisine elmas işlemeli bir kılıç hediye edilmiştir (Wheeler, 1965: 116; Curzon, 1967: 316-317). Burada da askerî disiplini hiçe sayarak işgal girişiminde bulunan, ama neticede başarılı olan komutanların onurlandırılmasında gösterdiği hassasiyet, merkezî hükümetin Orta Asya siyasetine ışık tutacak bir hadisedir. Rusya'nın bu iş-

galler esnasında sıkı sıkıya benimsediği bir diğer tavır da hemen bir teminat vermesidir. Bu teminat genellikle yapılan işgalin son olduğu, Rusya'nın doğal sınırlarına ulaştığı veya duruma göre, Afganistan ile Hindistan'ın Rusya'nın ilgi alanının dışında olduğunun belirtilmesi şeklindedir (Boulger, 1879: II, 347) (4).

1869-1873 Dönemi ve Çözüm Arayışları

Tarafsız Bölge: 1868'de Buhara'nın yapılan savaş neticesinde Rusya'nın bir vasalı konumuna indirgenmesi ile Semerkand şehri de dahil topraklarının büyük bir kısmı Rus idaresine geçmesi ve İngiliz kamuoyunun yoğun tepkisi sebebiyledir ki İngiltere artık aktif bir şekilde Rus yayılmasına set çekme yollarını aramaya yönelmiştir. Bu süreç ise, 1869 senesinde başlayıp 1873'de bölgenin iki nüfuz alanına ayrılmasının kararlaştırılmasına kadar devam eder. Bu sürecin başlamasından önce, İngiltere'nin Rusya'nın yayılması karşısındaki duyarsızlığını bölgedeki gelişmeleri yakından takip eden ve diplomatik gelişmelerden haberdar olan yayıncı C. H. Rawlinson 1865'de *Quarterly Review*'de yayınlanan makalesinde şu şekilde tasvir etmektedir: "Halihazırda Orta Asya'da cereyan eden hadiseler İngiliz halkının ilgisizliği modern tarihteki tepki olaylarının en ilginç olarak görülmelidir." Bunun sebepleri olarak da Hindistan Umumî Valisi Lawrence'ın takip ettiği "ustaca faal olmama" siyaseti, Kırım ve Afgan savaşlarının askeri tedbir alma risk ve isteğini söndürmesi, Orta Asya'da gelişen olayların Avrupa gündemine girmemesi ve dolayısıyla Rusya'ya karşı bir ittifak oluşturma ihtimalinin uzak olması ile İngiliz Hükümeti'nin meseleyi meydan okuma yolu ile değil de müzakereler yolu ile sonuçlandırma gayretleri gösterilmektedir (Gillard, 1968: 126-127).

Tarafsız bölge, nüfuz alanı ve sınır hattı kavramları Rus-İngiliz rekabetinde ulaşılması hedeflenen diplomatik çözümleri ifade etmektedir.

Tarafsız bölge fikri nihâf olarak varılan anlaşmanın kapsamında yoktur, fakat bu sonuca ulaşma aşamalarında iki devletin de bazı dönemlerde ileri sürdükleri bir çözüm önerisidir. Her iki devletin uluslararası sınırları dışında kalan, ancak topraklarına katmadan belirli bir hakimiyet kurduğu sahalara olan nüfuz alanı konusu ise Rusya için Türkistan, İngiltere açısından da Afganistan anlamına geliyordu. Bu “Diplomatik Savaş” veya “Ağız Kavgası”nın netice itibarıyla karara bağlanan noktası ise sınır hattı meselesidir. Bu sınır kuzey Afganistan hududu veya yukarı Amu-Derya olarak çizilmiş, dolayısıyla Türkistan iki nüfuz alanına taksim edilmiştir.

Ağustos 1865’de İngiliz Dışişleri Bakanı John Russell ile 1867’de Hindistan Valisi Lawrence’in uluslararası ilişkilere yansımayan sınırların tespitine dair önerileri göz ardı edilirse, Rusya ile İngiltere arasında Türkistan’da nüfuz alanı meselesinde ilk resmî teklif İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Clarendon’dan 27 Mart 1869’da geldi. Bu sorun ile alakalı 109 notanın ilki olan bu notada, iki gücün toprakları arasında itibar edilecek bir tarafsız bölge oluşturulmasının gerekliliğine değiniliyordu. Bu notanın verildiği Rusya’nın Londra Büyükelçisi Baron Brunnow ile yapılan görüşme sonunda, elçinin Clarendon’a takdim ettiği Gorchakov’un bir mektubunda da böyle bir tarafsız bölge fikri ileri sürülmüştür. Ancak, Rus Dışişleri Bakanı’nın bu bölge rolünü üstlenebilecek en uygun ülkenin Afganistan olacağını düşünmesi, teoride iki devletin diplomatik bir çözüm bulmada mutabık olduklarını göstermesine rağmen, pratikte farklı anlayışlara sahip olduklarına işaret etmektedir. Bundan sonrası artık “Niçin Afganistan veya başka bir bölge” sorusuna aranacak cevaptan ibarettir.

17 Nisan’da Gorchakov’a iletilmek üzere İngiltere’nin St. Petersburg Büyükelçisi Rumbold’a gönderilen notada Clarendon, “Hindistan Hükümeti’nin Afganistan’ın tarafsız bölge şartlarını taşımadığını, çünkü Afgan sınırının iyi bir bi-

çimde tespit edilemediğini, Rusya’nın bu sınıra dayandığında bölgedeki aşiret reislerinin aralarındaki mücadelelere er ya da geç taraf olabileceğini, bunun da iki devlet arasında varılan anlaşmalara riayet etmede sorun çıkaracağını” bildirmektedir. Dolayısıyla, her iki ülke askerlerinin ihlal etmelerine izin verilmeyecek bir sınır olarak Buhara’nın güneyinde yukarı Amu-Derya’nın iki ülke topraklarını ayıran sınır hattı olarak kabul edilmesini, böylece gelecekte meydana gelebilecek tartışmaların endişesinin de giderilmiş olacağı” biçimindeki düşüncesini belirtmektedir (*British Documents, 1985: no.13*) (5). Varılan son anlaşma göz önüne alınırsa, İngiltere’nin başladığı noktada ne kadar kararlı olduğu görülecektir.

Bu farklı görüşlerin ortak noktası ise Afganistan’ın kuzey sınırlarının tespit edilmesi meselesidir. Burada karşılaşılan zorluk ise Afgan Emiri Dost Muhammed’in ölümünden sonra başlayan veraset kavgalarından oğlu Şir Ali’nin galip çıkması ve babasından intikal eden topraklar üzerinde yeniden hakimiyet kurması ile gündeme gelen Buhara ile Afganistan arasında tartışmalı konumda olan Bedehşan başta olmak üzere bir takım bölgelerdir. Bedehşan bölgesi büyük bir stratejik öneme sahip olduğu için bu konudaki görüşmeler uzun süre devam etmiştir. Burası Buhara’yı tehdit eden bir ordu için önemliydi ki bu durum Rusya’yı rahatsız ederdi; aynı şekilde Hindukuş geçitlerine sahip olmak için vazgeçilmez bir noktaydı ki bu vaziyet de İngiltere’yi huzursuz ederdi (*Gillard, 1968: 128*).

Şir Ali Han’ın Afganistan’daki meşrû hükümlerliliğinin sınırları, babası Dost Muhammed’in ölümünden önce otoritesini kurduğu yerler olarak kabul edilmesi İngiliz Hükümeti’nin talebiydi. Bu istek de İngiltere’nin yeni St. Petersburg Büyükelçisi Sir Andrew Buchanan tarafından 26 Temmuz 1869’da Rus Çarı II. Alexander’a iletilmişti (*British Documents, 1985: no.112*). Ancak, Çarın meseleyi hükümet çevre-

lerinin etkili simalarından olan Harbiye Nazır Miliutin ile yaptığı müzakeresinde bakan bu teklife karşı çıkmıştır. III. Napoleon'un, I. Napoleon'un işgal ettiği topraklar üzerinde nasıl hiç bir meşrû hakkı olamazsa, Şir Ali'nin de böyle bir yasal hakkı olamazdı. Ayrıca, Afganistan ile Amu-Derya arasında uzanan Afgan Türkistanı tabir olunan Amu-Derya vadisinin, Çin ve Hazar arasında çok önemli bir ticaret yolu olabilirdi (*British Documents, 1985: no.113*).

İngiltere ve Rusya'nın Türkistan'daki anlaşmazlıklarını çözüme kavuşturabilmeleri için bir görüşme tertip etmeleri kaçınılmaz hale gelmişti. Bunun için 3 Eylül 1869'da iki devletin Dışişleri Bakanları Heidelberg'de bir konferansta bir araya gelip sınır meselesini görüştüler (6). Gorchakov görüşmelerin başlangıcında imparatorun "toprakları genişletmenin zayıflığın artışı" olarak değerlendirmesini ve Rusya'nın daha da güneye inme niyetinde olmadığını Clarendon'a ileterek Çarın teminatını bildiriyordu. İngiliz bakan ise Rusya'nın son beş yıl içinde Türkistan'da gerçekleştirdiği işgalleri gündeme getirerek, bundan sonraki muhtemel hedeflerin Belh veya Hindukuş olabileceğini vurguluyordu. Bu yakınlaşmanın Hindistan'ın güvenliğini tehdit edeceğini, böyle bir durumdan kaçınmanın yolunun ise iki ülke toprakları arasında bir tarafsız zeminin oluşturulması olduğu söylüyordu.

Gorchakov bu müzakereler esnasında Afgan Emiri Şir Ali'nin komşu devletler aleyhine sergilediği saldırgan tavırları dile getirmiştir. Ancak Hindistan'ın yeni atanan Valisi Lord Mayo'nun Heidelberg'den önce Afgan Emiri ile Hindistan'ın Umbella şehrinde yaptığı görüşmelerde emire bu konuda gerekli tavsiye ve uyarıların yapıldığı ifade edildikten sonra, Afgan Emiri'nin şu sıralarda o bölgedeki faaliyetlerinin kendi meşrû topraklarında hakimiyetini güçlendirmeye yönelik çabalar olduğu izah edilmiştir. Bununla birlikte Lord Clarendon, Rus ve İngiliz toprakları arasında çok istenen tarafsız bölgenin sınır hattı ola-

rak Amu-Derya'yı görüşme gündemine getirmiştir. Rus Vekili ise nehrin güneyindeki toprakların Buhara Emiri'ne tâbi olduğunu ve bu meselenin de iki güç arasında anlaşmazlıklara yol açabileceğini, bunun için Afganistan'ın bu tarafsız bölge rolüne daha uygun olacağını dile getirmiştir. Buna mukabil Clarendon, Afgan sınırının iyi tespit edilemediği ve emirin daha evvel Afganistan'a tabi olan, fakat Rusya tarafından bağımsız kabul edilen küçük beylikleri hakimiyeti altına almak için çaba sarf edebileceğini belirtmiştir. Rusya'nın Hariciye Vekili Afgan Emiri'nin bu gayretlerinde serbest olduğunu, ancak Buhara Hanlığı'na karşı girişilecek bir saldırı hareketinin Rusya'ya karşı yapılmış kabul edilebileceğini beyan etmiştir. Son olarak, Clarendon, St. Petersburg'da hüküm süren bir yanlış anlamayı düzeltmek istemiştir. O da İngiliz Başbakanı Gladstone'un Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmasında ileri sürülen "bir tarafsız bölge olarak düşünülen şeyin netleştirilmesinde Rusya'nın isteksiz olduğu" şeklindeki demecidir ki Dışişleri Bakanı, Gladstone'un asıl beyanının "meselenin zorluklardan uzak olmadığı ve henüz halledilemediği, ancak iki tarafın da bir sonuca ulaşmada samimi ve istekli olduğunu" zikretmiştir.

Heidelberg Konferansı iki ülkenin hakim olduğu topraklar arasında prensipte bir tarafsız bölge tesisinin gerekli olduğundan yola çıkılarak gerçekleştirilmişti. Ancak bir uzlaşmaya varılmadan dağılmasıyla taraflar ileri sürdükleri planların tarihî, coğrafi, siyasî ve topoğrafik temellerini oluşturma yoluna başvurmuşlardır. Bu amaçla Hindistan'daki İngiliz Valiliği, Afganistan'ın kuzey sınırı ile ilgili düşünce ve delillerini içeren, Kalküta'da hazırlanmış olan Memorandum'u 14 Eylül'de St. Petersburg'a elçisi Buchanan vasıtasıyla iletmıştır (*British Documents, 1985: no.125*). Buna göre, Buhara Hanlığı'nın nehrin güneyinde Kerki ve Çarcuy şehirleri hariç bir meşrû talebi olmamalıdır. Zira Afganistan hakimi Ahmet Şah, 1751'de Afganistan

Hanlığı'nı kurduğunda Meymene, Andkuy, Őibergeran, Belh, Şir-i pul, Kulm ve TaŐkurgan ve Bedehşan'a valiler göndermiştir. Dost Muhammed de 1850-9 arasında, bu bölgede Afganistan'ın hakimiyetini sađlamlaŐtırmıŐtır. Esasen bu dönemde Kerki ve arcuy Şehirleri dışında, Buhara'nın nehrin güneyinde bir otoritesi kalmamıŐtır. Bu hudut Kerki'nin Şehir sınırının başladığı Hoca Salih köyüne kadar uzanmaktadır. Tartışmalı olan tek bölge ise Meymene eyaletidir ki bağımsızlığı Şir Ali tarafından vergi karşılığında garanti edilmiştir (7).

Nüfuz Alanı: 1869'da Hindistan Valiliği'ne atanan Mayo, Orta Asya'nın iki nüfuz alanına ayrılması için baskı yapmaya başlamıştı. 3 Haziran'da bir tarafsız bölge yerine Rusya ve Hindistan arasında 'bağımsız devletlerden müteŐekkil geniş bir hudut' meydana getirilmesini önermiŐtir. Afganistan, KaŐgar ve Kelat İngiltere'nin nüfuz alanını oluŐtururken, Hive, Buhara ve Hokand da Rusya ile aynı ilişki içinde olacaktı. Her iki büyük g birbirlerinin alanlarına karıŐmamak için bir 'karşılıklı müdahale etmeme ahdi'ne sadık kalacaklardı. Bu görüşmeleri yürütmek için Vali Mayo, T. Douglas Forsyth'i St. Petersburg'a gönderdi (*Becker, 1968: 60*).

T. D. Forsyth, Ekim 1869'da St. Petersburg'a ulaşmış ve ilk görüŐmesini DıŐıŐleri Bakanı Gorchakov ile 30 Ekim'de gerçekleŐtirmiŐtir. Orta Asya'daki Rusya ve İngiltere'nin çıkarları ile alakalı yaptığı görüşmelerin raporunu (8) (*British Documents, 1985: no.222*) Elçi A. Buchanan'a iletmiştir. Bu rapordaki bilgilere göre Rus DıŐıŐleri Bakanı Mayo'nun 'aracı bağımsız devletler' fikrini muğlak bulduğunu, zira İngiltere'nin Afganistan ile olan münasebetlerinin Rusya'nın Buhara Hanlığı ile olan iliŐkilerine benzediğini ifade etmiştir.

Forsyth'in Rus DıŐıŐleri Bakanlığı Asya Masası Müdürü M. Stremoukhov (1864-75) ve Harbiye Nazırı Miliutin (1856-81) ile yaptığı mza-

kereler de önemli gelişmeler olmuştur. Stremoukhov Belh, Kunduz ve Bedahşan'ı içeren bir tarafsız bölge fikrini ileri sürerken, Miliutin de halihazırda Şir Ali'nin sahip olduğu tüm vilyetlerin Afganistan olarak kabul edilmesi ve bu sınırların ötesinde hiçbir nüfuz mücadelesi ve müdahalede bulunmaması, bunun için de İngiltere'nin yetkisini kullanmasının gerekliliğini ifade etmiştir. Aynı Şekilde, ona göre Rusya da Buhara'yı Afgan sınırına tecavüzden alıkoyacaktı. Bu görüşmelerin en mühim noktası ise "Őayet bu devletler patronları ve koruyucularına kötü tavır takınırlar veya onların varisleri, yapılan anlaşmalara riayet etmek istemezlerse bu durumda iki büyük devletin cezalandırmalarının boyutu ne olacaktır?, bir başka ifadeyle rneğin Rusya kendi istek ve iradesine aykırı olarak Buhara tarafından işgale tahrik edilse ve Rusya da bu ülkeyi işgal etse, o zaman bu hareketi İngiltere ve Rusya arasındaki anlaşmalara ters düşer mi?" Şeklinde gelen sorudur. Forsyth'in kişisel cevabı ise "Afganistan'ın bütünlüğü muhafaza edildikçe herhangi bir cezalandırmaya, hatta kısmen veya tamamen ülkenin işgaline bir tepki verilmeyebilir." olmuştur. Böylece Rusya ve İngiltere kendi nüfuz alanlarında tam bir hareket serbestisi kazanmıŐlardır. Çünkü, Londra Forsyth'in bu yorumuna karşı hiçbir açıklama yapmamıŐ, Mayo da onun çalışmalarından fazlasıyla memnun olmuştur (*Becker, 1968: 61*).

4 Kasım'da Forsyth'in Stremoukhov ile yaptığı bir diğer görüşmede meselenin detayları değerlendirilmiştir. Bunlar arasında Bedehşan'ın siyasi durumu gündeme gelmiştir. Rusya bu Şehrin hassas bir noktada olduğunu, çünkü Rusya'nın müttefiki olan Hokand Hanı'nın Bedahşan'ın sınırında olan Kulab'da hakimiyetini kurmak için çaba sarf ettiğini, eğer Bedahşan Emiri de burada bir hak talep ederse çıkacak muhtemel problemin iki büyük g arasındaki karşılıklı iyi niyete zarar verebileceği endişesini dile getirmiştir. St. Petersburg'da bulunan Buhara elçisine

Bedahşan'nın durumu sorulmuş, o da Dost Muhammed'in Herat'ı ele geçirmesinden beri buranın Kabil'e bağlı olduğunu bildirmiştir. Neticede belirsizliğin giderilmesi için iki tarafın da daha teferruatlı çalışma yapmalarının gerekli olduğu kararı verilmiştir.

D. Forsyth 5 Kasım'da da Çar II. Alexander ile görüşme imkânı bulmuştur. Çar, iki ülke toprakları arasında oluşturulması düşünülen tarafsız bölge fikrini benimsediğini ve eğer Şir Ali'nin kafasından Afganistan topraklarını genişletme fikri atılırsa Orta Asya'da barışın tesis edileceğini beyan etmiştir. Bu görüşmeden bir gün sonra Bedahşan'ın Afganistan'a bağlı olduğu onaylanmıştır. Bu görüşmeler neticesinde Orta Asya'da nüfuz alanı ve tarafsız bölge meselelerindeki çözüm arayışları belirli bir aşamaya getirilmiştir. Bu iki farklı gibi görülen öneriler esasen birbirlerini tamamlayıcı niteliktedirler. Oluşturulmak istenen tarafsız bölge iki nüfuz alanı arasında bir çizgi halinde -sınır hattı- tesis edilebildiği sürece uzlaşma sağlanabilirdi. Varılan nokta da bu olmuştur. Çünkü, Amu-Derya'nın güneyinde Şir Ali'nin otoritesinin güçlü olduğu kabul edilmiş ve Londra ile Kalküta bir tarafsız bölge ihtimalini gözden çıkarmıştır (*Becker, 1968: 61*)

Sınır Hattı: 1869 senesi sonlarında Türkistan'da Rus-İngiliz rekabetinde nüfuz alanı mücadelesinin son aşama olarak sınır hattı meselesi tartışılmaya başlamıştır. Bu hat Afganistan'ın kuzey sınırını teşkil eden Yukarı Amu-Derya nehridir.

1870 Mart'ında Buhara Emiri Muzafferredin topraklarının güneyinde Rus yenilgisiyle sarsılan otoritesini yeniden sağlamak amacıyla harekete geçtiğinde bölgede tansiyon yükselmişti. Bir takım sınır ihlalleri gerekçesiyle Şir Ali de rahatsızlığını Hindistan Valiliği'ne iletmış ve nehir üzerinde Andkuy'da bu tür ihlallere karşı tedbir maksadıyla bir istihkam inşa etmek istemiştir. Ayrıca Buhara Emiri'nin oğlu Surrah Bey'in Kabil'e ve Şir Ali'nin yeğeni Abdurrahman'ın Bu-

hara'ya sığınmış olmaları ve oralarda bir takım siyasî faaliyetlerle güçlerini toparlamaya çalışmaları bu gerilimi arttırmıştır (*British Documents, 1985: no.49 vd.*)

Forsyth'in St. Petersburg görüşmelerinde Afgan sınırının tespiti için her iki tarafın araştırma yapması alınan kararlardan biriydi. Buna binaen 20 Mayıs 1870 tarihli bir raporu Hindistan Hükümeti Rusya'ya göndermiştir. Bu raporda Afganistan'ın kuzey sınırı detaylarıyla açıklığa kavuşturulmuştur. Buna göre Şir Ali'nin bugün sahip olduğu topraklar babası Dost Muhammed'in otoritesini kurduğu bölgelerle aynıdır. Dolayısıyla Dost Muhammed'in hanlığının sınırları genel olarak Afganistan'ı Orta Asya'nın diğer devletlerinden ayıran hudut olarak kabul edilebileceği vurgulanmıştır. Bazı istisnaî dönemler hariç, Amu-Derya Buhara-Afgan sınırını teşkil etmiştir ki 1857 ve 1859'da Buhara Emiri Muzafferredin ile Afgan Hanı Dost Muhammed'in uzlaştıkları nokta da budur. Emir nehrin güneyinde hiç bir hak talep etmeyeceğini, Afganistan'ın nehrin kuzeyindeki Türkmenlerin içişlerine karışmaması şartına bağlamıştır. Şir Ali de bu topraklarda kontrolü sağladığına göre Afganistan'ın kuzey sınırını Amu-Derya üzerinde kuzey-batıda Hoca Salih ve Kerki arasında bir noktadan başlayıp, doğu istikametinde Pencap, Vakhan'dan geçip Pamir Yaylası'nın Hindukuş'a kavuştuğu noktada sona erer (*British Documents, 1985: no.153*).

Rusya bu sıralarda Buhara topraklarında prestijini artırma ve ticarî faaliyetlerinin güvenliğini bahane ederek de Hive'ye karşı bir sefer tertipleme çalışmalarlarıyla meşguldür. Rusya'nın Buhara topraklarına girdiği ve birçok bölgeyi işgal ettiği esnada meydana gelen kargaşa ortamında, Şehr-i Sebz vilâyeti Buhara ile olan zayıf bağlarını tamamen keserek tam bir müstakil beylik haline gelmişti. Rusya da düzenlediği bir seferle bu şehri zaptetmiş ve Emir'in kontrolüne terk ederek Buhara üzerindeki itibarını kuvvet-

lendirmiştir (*Becker, 1968: 51*). Hive seferi hazırlıkları ise Stremoukhov'un Buhara'ya tâbi Çarcuy şehrinin Hive'ye ait olduğunu belirterek tartışma konusu yapması ile başlamıştır (*British Documents, 1985: no.85, 127, 142, 234*). "Afganistan'ın bütünlüğüne zarar vermeden" Hazar ile Orta Asya arasındaki önemli ticaret yollarından birisi üzerinde bulunan Çarcuy'u Rusya'nın işgal niyetini 17 Mayıs 1871'de A. Buchanan ile yaptığı görüşmede dile getiren Stremoukhov, 29 Mayıs'da da kervan ticaretinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesinin bir ön şartı olarak Hive'nin işgalini gündeme getirmiştir (*British Documents, 1985: no.104*). Ancak İngiltere'nin tepkisi karşısında bu planlarını rafa kaldırmak zorunda kalan Rusya, bu defa da Hindistan Hükümeti'nin "yumuşak karnı" olan Afganistan'ın kuzey sınırını ve tarafsız bölge meselesini tekrar ısıtıp bir Memorandumla tartışmaya açmıştır (*British Documents, 1985: no.254*). Gorchakov'un Vekili Westmann'ın kaleme aldığı bu çalışma Türkistan'da Rus-İngiliz rekabetindeki en büyük "pazarlık" olacaktır. Rusya'nın düşüncesi, Afgan sınırının çözüme kavuşturulmasına karşılık İngiltere tarafından Çarlık Rusyası'nın Hive'yi işgaline vize verilmesi olacaktır. Eğer Afgan sınırı problemi çözüme kavuşturulup bir anlaşma imzalanırsa, Rusya, Hive ile olan halledilmemiş sorunlarını çözmede sıkıntı çekecek ve hareket serbestliğini yitirecekti (*Becker, 1968: 62; Gillard, 1968: 130*). Dolayısıyla diplomasinin temel vasıtalarından olan elindeki bu kozunu kullanacaktı.

24 Ekim 1871'de A. Buchanan'ın Stremoukhov ile yaptığı görüşmesinde ilk defa telaffuz edilen ve taslak halinde olan memorandumda Rusya, Buhara ve Afganistan arasındaki devletlerin bağımsızlıklarının muhafaza edilip, Rusya ve İngiltere'nin hakimiyet alanları arasında bir tarafsız bölge oluşturulmasını istiyordu. Aslında, Ekim 1869'da D. Forsyth'in St. Petersburg'daki temasları neticesinde tarafsız bölge fikrinden

vazgeçilmiş ve Orta Asya'da iki nüfuz alanının tesisine karar verilmişti. Bu tarafsız bölgeyi Bedahşan ve Meymene oluşturacaklardı. İleri sürülen iddia ise bu iki vilâyetin hiçbir zaman Afganistan tarafından ele geçirilemediği, dolayısıyla Afgan hakimiyetinin söz konusu olamayacağı idi. Bu sebeple Buhara, Afganistan ve Hokand arasında kalan bir bölgenin kabul edilmemesi için bir neden olamazdı. Ayrıca İngiltere'nin Amu-Derya'nın sınır olması teklifi pratikte pek mümkün gözükmüyordu. Zira nehir bir çok koldan meydana gelmekteydi ve hangisinin sınırı ana yatak olduğunun belirlenmesi imkânsızdı. Rusya bir yandan Afganistan sınırı problemini yeniden tartışmaya açarken, bir yandan da Hive'nin işgali için hazırlıklarına başlamıştı. 19 Mart 1872'de St. Petersburg elçisi olarak atanan Augustus Loftus Rusya'da Hive'ye karşı bir sefere karar verildiğini bildirmiş ve aynı zamanda bölgeye asker sevkıyatının başladığını bildiren raporlar da Hindistan Valiliği'ne gönderilmiştir (*British Documents, 1985: no.10, 32, 44*).

Özellikle Bedahşan üzerindeki tartışmalar devam ederken, Orta Asya'da bir uzlaşma zemininin bulunması ve karar verilen Hive seferinin onayının alınması için Ocak 1873'de Çar II. Alexander'ın özel elçisi olarak Siyasî Polis Şefi Kont Schouvalov Londra'ya ulaşmış ve İngiliz Başbakanı Granville ile görüşmüştür (*British Documents, 1985: no.3, 4, 5*). Bu temaslarda ele alınan konuları ve Başbakan'ın düşüncelerini St. Petersburg elçisi A. Loftus'a 8 Ocak'da gönderdiği mektubundan takip ediyoruz. Granville, Hive seferinin baharda yapılacağına karar verildiğini doğrulayarak, Rusya'nın amacının da ticaret kervanlarının yağmalanmasına son vermek, 50 Rus esirini kurtarmak ve hana yaptıklarının cezasız kalamayacağını öğretmek olduğunu iletmiştir. Bu seferin uzun süreli bir işgal olmaması için gerekli talimatları Rus Hükümeti'nin verdiğini kaydetmektedir. İngiltere'nin bu sefer karşısında tavrının ne olacağı da gayet açık bir şekil-

de ifade edilmiştir: “eğer bu girişim Schouvalov’un açıkladığı amaçlar ve sınırlar içinde gerçekleşirse, Majestelerinin Hükümeti tarafından bir protestoya muhatap kalmayacaktır, fakat şüphesiz bu faaliyet İngiliz kamuoyunu endişelendirecektir ve iki devlet arasındaki iyi ilişkiler ile Orta Asya’da barışın sağlanması amacıyla yönelik Afganistan sınırı meselesinin çözüme kavuşturulması daha önemlidir.” Ocak ayının sonlarında St. Peterburg’a dönen Rus elçisinin Londra’daki temaslarının gayet memnun edici olduğunu bildiren Çar ile yaptığı görüşmede A. Loftus, Çar’ın Afgan sınırı ile alakalı sorunun en kısa zamanda İngiltere’nin önerileri doğrultusunda bir neticeye varmasını arzu ettiğini bildirdiğini Granville rapor etmektedir. Çar’ın bu arzusunun gerçekleşmesi bir hafta gibi kısa bir zaman aldı ve 31 Ocak 1873’de Rus Hariciye Vekili Gorchakov, Londra elçisi Brunnow’a Rusya’nın, Afganistan’ın kuzey hududunun iki devletin Orta Asya’daki nüfuz alanlarını ayıran sınır hattı olarak kabul edeceğini bildiren mesajını gönderdi (*British Documents, 1985: 110*). Bu anlaşmaya göre her iki devlet de kendi nüfuz alanları dahilinde huzuru bozan faaliyetleri ve komşu devletlerin topraklarına müdahale ve saldırıda bulunan hükümdarları alıkoymak için tüm yetkilerini kullanacaktı.

Neticede, İngiltere Hindistan’ın güvenliğini garanti altına alarak uzun zamandan beri istediği amacına ulaşmıştı. Rusya da buna mukabil aldığı ‘vize’ ile Türkistan’ın en eski medeniyet merkezlerinden biri olan Harezm’i uluslararası diplomaside ciddi bir protesto ile karşılaşmadan sınırlarına dahil etti. Rusya, İngiltere’ye verdiği bu taviz ile aslında kendi amacına ulaşmış oluyordu (*Kaushik, 1970: 53*). Bu dostane ilişkileri perçinlemek için de Çar II. Alexander’ın kızı İngiltere

Kraliçesi Victoria’nın ikinci oğlu ile evlendirilmişti (*Boulger, 1879: II, 325*).

SONUÇ

1863-73 döneminde Orta Asya’da Rus-İngiliz rekabetinde varılan uzlaşmada taraflar, bu alanlar içinde hakimiyetlerini tasdik ettirmiş ve bir hareket serbestliği kazanmış oluyordu. Çalışmamızda ele alınan dönemin ilk kısmında, yani 1863-1869 yılları arasında Rusların bölgede faal oldukları görülürken, İngilizlerin henüz ciddi bir tepkisi olmamıştı. Dönemin diğer kısmı, 1869-1873 yılları ise tam bir diplomasi trafiğine sahne olmuştur. 1869 Ekim-Kasım’ında varılan anlaşma ile bölge iki nüfuz alanına taksim edilmiş ve Türkistan Rusya’nın kontrolüne geçerken, Afganistan da İngiltere’nin himayesine giriyordu. Bundan sonrası bu iki alanı birbirinden ayıran sınırın tespitine yönelik çalışmalara hasredilmiştir. Nihayetinde bu sınır Afganistan’ın kuzey hududu olarak belirlenmiştir. Bölgedeki Rus-İngiliz rekabetinin takip ettiği seyri gayet yerinde tasvir eden bir müellif: “Rus faaliyeti ile İngilizlerin Doğu’daki çekimserliği Türkistan aleyhine birleşmişti. Onların nüfuz siyaseti, esasen zayıf olan Türkistan devletlerinin kaderini tayin etti ve Türkistan Asya’daki beynelmilel politikanın kurbanı oldu.” demektedir (*Hayit, 1995: 121-122*).

Ancak, hikâye burada bitmiyordu, çünkü Rusya XX. asrın ilk çeyreğinde geçirdiği bir takım siyasî ve ideolojik değişimlerle vizyonunu değiştirmiş ve XV. asırdan itibaren süregelen yayılcı politikasının hedefleri arasına şimdi de tüm dünyayı yerleştirmişti. Bu hedefler arasında coğrafi planda kendisine en uzak noktalardan biri olan Küba olduğu gibi, bölgede yer alan ve bu çalışmada incelemeye gayret ettiğimiz Afganistan da vardı.

AÇIKLAMALAR

1. Bu şahıslar izlenimlerini ayrıca kaleme alarak da bölge tarihi için önemli kaynaklar meydana getirmişlerdir; M. Elphinstone, *An Account of the Kingdom of Cabul*, London 1815; H. Pottinger, *Travels in Belooocistan and Sind*, London 1816.

2. Bu elçiler de müşahedelerini aktardıkları eserler vücuda getirmişlerdir; Alexander Burnes, *Travels into Bukhara*, London 1834; Arthur Conolly, *Journey to the North of India*, London 1834.

3. Burada İngiltere'nin savunmaya yönelik siyaset takip ettiğinden kastımız Rusya'nın işgallerinin bu denli hızlı olması karşısında İngiltere'nin aynı şekilde bir takım işgallere girişmemesiyle düştüğü savunma gibi gözüken tavrıdır. Esasen ikisi de Asya'da işgalci politikalar izlemişlerdir. Ancak, her zaman birbirlerini saldırganlıkla suçlamışlardır (*Kaushik, 1970: 49-50*).

4. Bu şekilde güvence vermenin misalleri Rusya'nın Türkistan içlerine yaptığı her işgal aşamasının ardından görülebilir. Bunun için bak; *British Documents on Foreign Affairs*, Part I, Series B, XI, Britain Russia and Central Asia,

1865-1878, ed. David Gillard, University Publications of America.

5. Bu mesele ile ilgili belgeler "Evrak 2" ana başlığı ve "Afganistan'ın Kuzey Sınırı ile Alâkalı Majestelerinin Büyükelçiliği ve Dışişleri Bürosu Arasındaki Yazışmalar ve Orta Asya Hakkında Rusya ile İngiltere Hükümetlerinin Görüşlerinin Özetleri: 1869-73" alt başlığı ile verilmiştir.

6. Bu konferansta ele alınan konular 122 numaralı belgede detaylı bir biçimde mevcut olup çalışmamızda buradan alıntı yapılmıştır.

7. Memorandum da bu iddiaları ileri süren Hindistan Valiliği bölge tarihi hakkında otorite kabul edilen Vambéry, Wheeler, Fournier, Ferrier ve Burnes'in muhtelif eser ve araştırmalarını kaynak olarak göstermektedir.

8. Bu raporların tamamı eserde "Forsyth'in Çar ve Bakanları ile 1869'da St. Petersburg'da Yaptığı Görüşmelerle Alakalı Sir A. Buchanan'ın Telgrafları ile Forsyth'in Mektuplarının Nüshası ve Özetleri" başlığı altında verilmiştir.

KAYNAKLAR

- BECKER, Seymour (1968), **Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva, 1865-1924**, Harvard University Press, Cambridge.
- BOULGER, D. Charles (1879), **England and Russia in Central Asia**, II, W. H. Allen & Co., London.
- British Documents on Foreign Affairs**, Part I, Series B, XI, Britain Russia and Central Asia, 1865-1878, ed. David Gillard, University Publications of America.
- CURZON, George N. (1967), **Russia in Central Asia in 1889 and the Anglo-Russian Question**, Frank Cass & Co. Ltd., London.
- GILLARD, David (1968), **The Struggle for Asia, 1828-1914: A study in British and Russian Imperialism**, Holmes & Meier Publishers, Inc., New York.
- HAYİT, Baymirza (1995), **Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- KAUSHIK, Devendra (1970), **Central Asia in Modern Times; A History from the Early 19th Century**, ed. N. Khalfin, Progress Publishers, Moscow.
- SARAY, Mehmet (1983-4), "Türkistan'da Rus-İngiliz Rekabeti", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi **Tarih Dergisi**, 34, s. 397-417.
- WHEELER, Geoffrey (1965), "The Russian Capture of Tashkent", **Central Asian Review**, XIII/2, s. 105-120.

THE RUSSO-BRITISH RIVALRY IN CENTRAL ASIA DURING THE PERIOD OF 1863-1873

Halil ÇETİN

*Kırıkkale University,
Faculty of Arts and Sciences*

ABSTRACT

The Central Asian geography, exhibited an inexhaustible activity throughout centuries, took its characteristic from being a constant route between the civilizations. However, the speed and capacity of these intensive relations decreased as a result of the New World's discovery and other developments compared with the previous centuries.

During the period of imperialism, however, this activity was inspired, for this time, by the rivalry of two great powers, Tsarist Russia and Great Britain that competed for influence in the area. While Russia was looking for a market to her economy, Britain was anxious about taking her most important Indian colony into a security line.

In this work, the subject is from which steps the aimed political solutions have passed. At last, the point of reconciliation was to separate region into two field of influence. Also, the same rivalry taking place in the Ottoman lands (Cyprus and the Straits) indicates that, in fact, how the matter was related with so wide geography.

Key Words:

Central Asia, Russo-British Rivalry, Russia, Britain

РОССИЙСКО-АНГЛИЙСКОЕ СОПЕРНИЧЕСТВО В СРЕДНЕЙ АЗИИ В 1863-1873 гг.

Халиль ЧЕТИН

Университет Кырыккале

Факультет естественных и гуманитарных наук

РЕЗЮМЕ

Среднеазиатский регион, веками переживавший в своих степях и долинах непрерывное движение и активность безусловно имел эту особенность благодаря своему положению перекрестка между цивилизациями, неизменного маршрута. С открытием Нового Света и других событий интенсивность и уровень контактов между западом и востоком уменьшились. В эпоху колониализма активность вновь возросла, но на этот раз это обуславливалось соперничеством двух великих держав того времени, Российской империи и Великобритании. В то время как Россия искала рынки для своих товаров, Великобритания пыталась создать круг безопасности вокруг Индии. В данной статье исследуется через какие этапы прошли вопросы политических целей. В итоге была достигнута договоренность поделить регион на две сферы влияния. С начала и до самого конца соперничества цели и методы в целом не отличались от соперничества над землями Османской империи (Кипр, Босфоры) и свидетельствует о том, насколько географически широко было это соперничество.

Ключевые слова:

Средняя Азия, Борьба за сферы влияния, Россия, Англия

LOZAN SONRASI IRAK TÜRKLERİNİN DURUMU VE GENEL PROBLEMLERİ

Dr. Meşkure Yılmaz BÖRKLÜ

Gazi Üniversitesi, Okutman

ÖZET

Uzun yıllar Türk hakimiyetinde bulunan Ortadoğu bölgesi, I. Dünya Savaşı sonrası batılı emperyalist ülkeler tarafından paylaşılmıştır. Bu paylaşımında Irak bölgesi İngiliz, nüfuz alanına girmiştir. Böylece bu bölgede asırlar boyu yaşayan önemli bir Türk kitlesi de Türkiye’den koparılan topraklarla birlikte ayrılmış oluyordu. İngilizler tarafından işgal edilen Irak’ın Musul bölgesinde yoğun bir Türk nüfus yaşamakta ve burası da “Misak-ı Milli” sınırları dahilinde kurtarılabilecek kutsal vatan toprakları arasındaydı. Ancak bu bölgenin zengin petrol rezervlerine sahip olduğunu bilen ve uzun süredir bu bölgeye hakim olmayı arzulayan İngilizler, hiçbir zaman buna müsaade etmeyecekti. Lozan görüşmelerinde dondurulan Musul sorunu, Milletler Cemiyeti, Lahey Adalet Divanı ve ikili Türk-İngiliz görüşmelerinde de çözümlenemedi. Daha sonra İngiliz desteği ile başlayan Şeyh Said isyanı ve büyük Avrupa devletlerinin baskısı üzerine Türkiye, Musul üzerindeki haklarından vazgeçti. Müteakip zaman içinde Irak, İngiliz güdümlü yapay bir devlete dönüştürüldü ve ülkede ihtilaller, diktatörler ve kaos hiç eksik olmadı. Bu ülkede yaşayan Türkler, genelde Türkiye-İrak arası ilişkilere paralel bazı kültürel haklardan yararlanmışlardır. Ancak özellikle 1974 sonrası bölge Türkleri üzerindeki baskılar artmıştır. İran-İrak Savaşı esnasında ateş hattına sürülen soydaşlarımız, Körfez Savaşı sonrası ise, bölgede oluşan otorite boşluğu ve sahipsizlik ortamında, çok sıkıntılı günler geçirmişlerdir.

İrak Türklerinin en önemli sıkıntıları, bu ülkede demokratik bir rejimin olmaması ve ülke yönetiminin diktatörler elinde bulunmasından kaynaklanmaktadır. Bu makale kapsamında Lozan’dan günümüze Irak Türklerinin (veya Türkmenlerinin) genel durumu ve problemleri ele alınmakta ve Türkiye’nin bölgeye yönelik politikaları incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler:

İrak Türkleri, Türkmenler, Kuzey Irak, Türkiye’nin Irak Türkleri Politikası.

GİRİŞ

I. Dünya Savaşında Osmanlı Devleti ve müttefiklerinin yenilmesi sonrası Anadolu ile Arap Yarımadası arasında bulunan Mezopotamya bölgesinde yapay bir Irak devleti kurulmuştur. Genelde Osmanlı Devleti'nin Musul eyalet topraklarında yer alan bu devlet, o devirde dünyanın tek hakim ve süper gücü olan İngiliz İmparatorluğunun petrol çıkarları ve bölgedeki zengin petrol rezervlerine sahip olma arzusunun bir sonucudur. Musul ve Kerkük bölgesinin Misak-ı Milli kapsamında olması ve burada yaşayan Türklerin de çoğunluğu teşkil etmesine rağmen, bu coğrafya, çeşitli hile ve entrikalarla Türkiye'den kopartılarak sınırları dışına atılmıştır. Genelde kuzeyde olmak üzere günümüzde Irak'ta 2.5 milyon dolayında Türk yaşamaktadır (Beyatlı, 1989). Bu rakam, bölgede yaşayan Türkmen kaynaklarına dayanmaktadır. Yapılan bazı tarafsız araştırmalara göre bölgedeki Türk nüfusun, 2 milyona yakın olduğu ifade edilmektedir (Uçar).

Irak'ta İlk çağdan itibaren tarımsal temellere dayanan gelişmiş uygarlıklar yaşanmıştır (Ho-oke, 1995). Buradaki Türk varlığının kökleri 10-12 asır önceye kadar dayanmaktadır. Bölgedeki ilk Türk yerleşimi, 676 yılında Emevi hükümdarı Ubeydullah bin Ziyad'ın Basra'ya yaklaşık 2.000 kişilik bir grubu getirmesiyle başlamıştır (Beyatlı, 1989). Askerî alanlarda çok büyük hizmetleri görülen bu Türklerin önemi Abbasiler döneminde daha da artmış; kritik idari ve askerî mevkilere gelmişlerdir. Ülke için çok yararlı bu insanların özellik ve karakterlerini korumak isteyen Abbasiler, Bağdat yakınlarında kurdukları yeni bir şehre (Samarra) aileleri ile birlikte Türkleri yerleştirmişlerdir (Sümer, 1977). Zamanla Abbasi Devleti'ndeki mevcutları daha da artan Türkler, 945'te Bağdat'a giren Büveyhoğullarına karşı Halifeyi korumuşlardır. Aynı dönemlerde Muciz El Devle komutasında büyük bir kısmı Azeri Türkü olan bir askerî grup da Irak'a getirilmiştir (Demirci, 1991).

1040 yılından sonra Irak'a gelmeye başlayan Oğuz boylarının göçü 1050 ve 1054 yıllarında hız kazanmıştır. 1055'deki Şîî Büveyhoğulları saldırıları karşısında Halife'yi koruyan Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'le de bölgede yaklaşık 9 asır sürececek bir Türk hakimiyet dönemi başlamıştır (Çay, 1987). Tuğrul Bey'le birlikte çok sayıda Türk, Irak topraklarına gelmiştir. Bayat aşiretinin de Irak'a gelmesi, yine Selçuklular zamanında olmuştur (Beyatlı, 1989). Irak Türklerinin "Türkmen" olarak anılması da bu dönemde başlamıştır. Tarihçiler, İslamiyet'i kabul eden Oğuzlara "Türkmen" denildiği konusunda birleşmektedirler (Köprülü, 1996). Büyük Selçuklu Devleti ile başlayan fetih ve yeni yurt edinme faaliyetleri, Selçuklulardan sonra Irak Selçukluları, Musul (Zengiler) ve Erbil Atabeyleri, Karakoyunlular ile devam etmiştir (Hürmüzlü, 1994).

Irak'a son Türk göçü Osmanlı Devleti zamanında olmuştur. Musul şehri ve bölgesinin Osmanlı topraklarına katılışı, Yavuz Sultan Selim'in 1516'da Kuzey Irak'ı fethi ile gerçekleşmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534'de Bağdat'ı alması ile de Irak bir Türk eyaleti haline gelmiştir. Daha sonra bu bölgeye iskan edilen Türklerin buradaki hakimiyetleri, I. Dünya Savaşındaki İngiliz ileri hareketine kadar sürmüştür (Köprülü, 1996; Kuran, 1987). İngiltere, I. Dünya Savaşında Musul'a girmiştir. Ancak bu bölgeye sahip olmayı daha önceden planlamıştı. Çünkü Musul bölgesi, zengin petrol yatakları ve tarıma çok elverişli topraklarına ilaveten İngiliz sömürgesi Hindistan'a giden güzergah üzerinde bulunuyordu. Bu nedenlerle İngiltere, Osmanlıları, karşılaştıkları iç isyan (Kavalalı Mehmet Ali Paşa gibi) ve dış saldırılar (Rusya ile yapılan savaşlar gibi) karşısında daima desteklemiştir. Ancak zamanla, özellikle 93 Osmanlı - Rus Harbinden sonra, Osmanlı Devleti'nin çok zayıfladığını gören İngilizler, 1897'den sonra izlediği politikayı değiştirerek Osmanlı topraklarının paylaşılmasına razı olacaktı (Öke, 1995).

IRAK DEVLETİ'NİN KURULUŞU

II. Abdülhamid dönemi ve sonrasında Musul bölgesi, zengin ekonomik kaynakları ile hem Alman ve hem de İngilizlerin ilgisini çekmiştir. Bu ülkeler, bölgedeki ticari faaliyetleri yanında petrol arama ve işletme hakkı elde etmeyi de istemişlerdir. 1871'li yıllarda Mezopotamya'da araştırma yapan bir Alman heyeti, bölgede zengin petrol yatakları bulunduğunu Osmanlı Devleti'ne bildirmiştir. Bu durum üzerine II. Abdülhamid, bölgede yapılacak petrol aramalarını hızlandıracak 1888 ve 1898'de yayınladığı iki özel fermanla, Musul ve Bağdat vilayetlerindeki petrol alanlarını Hazine-i Hassa'ya (kendi özel mülkü) bağladığını açıklamıştır. Ancak büyük güçler buradaki petrol varlığına kayıtsız kalmamış ve buraya sahip olma yolları aramışlardır. Berlin - Bağdat demiryolu yapımını üstlenen Alman ağırlıklı "Anadolu Demiryolu Şirketi", 1888'de hattın geçtiği arazide bulunabilecek hammaddeyi çıkartma ve işletme yetkisini Osmanlı Devletinden almıştır. Almanlardan sonra İngilizler de petrol arama ve çıkartma imtiyazı elde etme çabalarını 1901'den 1907'ye kadar sürdürdüler. 1908'deki ihtilalle II. Abdülhamid'in özel mülkiyetinde olan bu bölge, Maliye Nazırlığı'na geçmiş olduğundan da İngiliz çabaları sonuçsuz kaldı. Ancak bu gelişmeler, İngilizlerin bölgeye olan ilgilerini azaltmamış, Osmanlı Devleti ile bu amaçlı temaslarını devam ettirmişlerdir (Öke, 1995).

Bu arada Almanlar, diğer büyük devletlerle rekabet edebilmek için İngilizlerle işbirliği yaparak bir ortaklık anlaşması imzaladılar. Böylece İngiliz ve Alman şirketlerinin ortaklığı ile 31 Ocak 1911'de "Turkish Petroleum Company" kuruldu ve 1914'de de tekrar düzenlendi. İstanbul'daki İngiliz ve Alman Büyükelçilerin Türk Hükümetine müracaat ederek bu şirketin Musul ve Bağdat Vilayetlerinde petrol arama izni verilmesi talebi, 28 Haziran 1914'de Sait Halim Paşa

Hükümeti tarafından kabul edildi (Kuran, 1987). Ancak Ağustos 1914'de I. Dünya Savaşının başlaması ve Osmanlı Devleti'nin de 1 Kasım 1914'de Almanya safında savaşa iştiraki ile, İngilizler, Musul bölgesinde elde ettikleri imtiyazlardan faydalanamadı.

Henüz I. Dünya Savaşı başlamadan önce İngiltere, Mısır'daki askerî birliklerini takviye ederek daha kuvvetli bir hale getirmişti. Savaş ilanının hemen arkasından da İngiltere, İngiliz ve Hintlilerden oluşturduğu askerî birlikleri Basra'ya çıkardı. Bu birlikler, çok kolay ilerleyerek bölgeyi işgal ettiler. Türkler, İngiliz niyet ve hazırlıklarını önceden bilmekle birlikte herhangi bir tedbir almamıştı. Örgütlenecek yerli halkla Irak'ın savunulabileceği düşünülmüştü. Enver Paşa, Trablusgarp'ta olduğu gibi burada da gönüllülerin desteğini alacağını sanmıştı. Ancak Irak bölgesindeki Türk olmayan aşiretler, din kardeşliği ve kutsal vatan toprakları için savaşılmaya değil sadece paraya önem veriyorlardı. Başlangıçta milis kuvvetler komutanı Süleyman Askerî, bazı başarılar elde etmekle birlikte üstün sayıdaki düzenli İngiliz kolordusuna yenildi. Süleyman Askerî'nin intihar etmesi üzerine yerine Albay Nurettin Bey atandı ve bölgeye Kafkasya'dan yeni askerî birlikler sevk edildi. Arkasından da Alman Goltz Paşa'nın komutası altında 6. Ordu kuruldu. Alınan tedbirlerle bu yeni Türk ordusu 22 Kasım 1915'te İngilizleri yendi ve Kut'a çekilmeye mecbur etti. Ordu komutanı Goltz Paşa ölünce komutayı Halil Paşa aldı. Kut'a çekilen İngiliz birlikleri Türk ordusu tarafından kuşatıldı ve ünlü generalleri Townshend ile birlikte esir alındı. Bu mağlubiyetten sonra İngiliz ordusu büyük bir hazırlık yaptı ve 1917'de Bağdat'ı aldı. Türk birliklerinin geri çekilmek zorunda kalması ve Rusya'da Bolşevik ihtilali dolayısıyla da gelecek bir tehlike olmadığından İngiliz birlikleri burada hareketsiz kalmayı tercih etti (Demirbaş, 1995).

Musul bölgesi, zengin petrol rezervlerinden

dolayı büyük devletler arasında her zaman bir ihtilaf ve çekişme konusu olmasına rağmen, henüz I. Dünya Savaşı devam ederken 1916 Sykes-Picot Andlaşması ile Fransa'ya bırakılmıştı (*Fromkin, 1994*). Ancak 1920'de düzenlenen San Remo Konferansında Fransa, Orta Doğu politikasını desteklemesine karşılık olarak bu bölgeyi İngiltere'ye bırakmıştır (*Armaoğlu, 1991*). Böylece Irak, bu konferansta varılan anlaşma gereği 25 Nisan 1920'de bir İngiliz mandası olmuştur. Bu tarihi izleyen süreçte bölgede bir Türk düşmanlığı başlamış; İngiliz, Asuri ve Ermeni göçmenlerden oluşan ve Leve olarak adlandırılan birlikler 1924 yılında Kerkük'te bir Türk katliamı yapmışlardır (*Demirci, 1989*).

I. Dünya Savaşı, Almanya ve müttefiklerinin yenilmesi ile sonuçlanınca Osmanlı Devleti de İngiltere ve müttefikleri ile 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesini imzalamak zorunda kalmıştır. İngilizler, bu tarihte henüz Musul'a girmemişlerdi. Bölgedeki İngiliz birlikleri komutanı, Ali İhsan Paşa'dan 2 Kasım 1918'de, Musul'u boşaltmasını istemiştir. Bu talebe karşılık Ali İhsan Paşa, anlaşmanın imzalandığını ve Musul'un Misak-ı Milli sınırları kapsamında olduğundan bölgenin boşaltılmayacağını bildirmiştir. Ancak İngilizler, 3 Kasım 1918'de "mütarekenin 7. maddesine dayanarak Musul'u işgal ettiklerini" açıklarlar. Böylece bölgenin İngilizler tarafından işgaliyle burada yaşayan Türkler için de felaketler dönemi başlamış olur (*Mısırlıoğlu, 1994*).

İngilizler, anlaşma imzalanmış olmasına rağmen bir oldu bitti ile Musul'a girmişler, fakat bu işgali izleyen bir yıllık zaman diliminde burada nasıl bir idari düzenleme yapacakları netleşmemişti. İngilizler, bu konuda çalışmalarını sürdürüyorlardı. Birçok görüş ve varsayım mevcuttu. Bağdat'taki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Percy Cox, şartları değerlendirdikten sonra Londra'ya gönderdiği raporunda manda idaresinin hemen ilan edilmesi ve Faysal'ın Irak krallığına getiril-

mesi fikrini savunuyordu. Faysal'ın Fransa tarafından istenmediği İngilizlerce bilinmesine rağmen (Faysal, Fransızların 1920'de Suriye krallığından uzaklaştırdıkları Şerif Hüseyin'in oğludur), göstermelik bir referandumdan sonra 23 Ağustos 1921'de Irak Krallık tahtına oturur (*Fromkin, 1994; Kuran, 1987; Tynbee, 2000*). Böylece İngiliz himmeti ile Irak yönetimine gelen Faysal, Musul bölgesindeki petrol arama ve çıkartma imtiyazını İngilizlere veriyordu. Bu durumda İngilizler, Musul'daki petrolü garanti altına almış oldular. Fakat İngiltere, bu bölgedeki petrolle de yetinmeyerek gözünü İran petrolüne dikti. Bu amacın kolay gerçekleşmesi ise, ancak yeni bir savaşın sahneye konması ile mümkün olabilecekti. Yunanlıları Anadolu'da Türkler üzerine sevkettikleri taktirde dünya kamuoyunun dikkatinin buraya çevrilmesi sağlanacak ve bu esnada İran'da başlatacakları petrol hareketini sessizce gerçekleştirebileceklerdi. Bu amaçla İngiltere, Yunanlıların Anadolu'yu işgale kalkışmalarını sadece teşvik etmemiş aynı zamanda her türlü silah ve mühimmat desteğini de sağlamıştır. Raif Karadağ'a göre bu konuda İngilizler; "Orta Doğu'daki petrol çıkarlarını emniyete alma ve hergün biraz daha şımaran ve bitip tükenmeyen tekliflerle baş ağrıtan Yunanistan'ı kolu kanadı kırılmış bir kuşa döndürme" amacı güdüyorlardı (*Karadağ, 1979*). İngilizlerin desteğiyle İzmir'den başlattıkları işgal hareketinde Yunanlılar, ummadıkları bir durumla karşılaştılar. Eylül 1921'de Sakarya'da ve Ağustos 1922'de Başkomutanlık Meydan savaşlarında, Yunan ordusu hezimete uğramıştı. Türk milletinin Milli Mücadeleden başarı ve yüzakı ile çıkması, Orta Doğu'ya yönelik İngiliz politik hesaplarını altüst etti. İngilizler, Güney Anadolu ve Kuzey Irak'ı kapsayacak bir Kürt devleti kurmayı düşünüyorlardı. Türklerin Anadolu'da kazandıkları zafer, buna imkan tanımadı ve artık I. Dünya Savaşı galibi devletler de TBMM Hükümeti ile 20 Kasım 1922'de Lozan Barış Görüşmeleri'ne başladılar (*Kuran, 1987*).

23 Ocak 1923'de başlayan Lozan Konferansı'nın en önemli gündem maddesini Musul meselesi oluşturuyordu. Dışişleri Bakanı ve Türk Delegasyonun Başkanı sıfatıyla İsmet Paşa, Musul'un Türkiye'ye bırakılması konusundaki ırkî, siyasî, coğrafi, askerî, tarihî ve iktisadî gerekçeleri içeren (daha önce her konunun uzmanları tarafından hazırlanmış) 22 sayfalık bir konuşma yaptı. Böylece İngiliz tezinin geçersizliği İngiltere Dışişleri Bakanı Curzon ve diğer temsilcilerle açıklanmış oluyordu (Mısırlıoğlu, 1994). Curzon, İsmet Paşa'ya cevaben bazı açıklamalar yapmakla birlikte bu ifadelerin hiçbir temsilciyi tatmin etmediğini bildiğinden görüşmeleri etkileyecek başka yollar aradı. Bu tür entrikalarda oldukça maharetli olan Curzon, İsmet Paşa'nın Musul meselesini ilk gündem maddesi yaparak üstünlük elde edeceğinden endişe duyar. Böyle olduğu taktirde İngiltere'nin iktisadî çıkarları için sömürge peşinde olduğu kabul edilecek ve zor durumda kalacaktı. Curzon, konferansın İngiliz çıkarlarını koruyacak bir ortamda sürmesini temin amacıyla en önemli siyasî meselelerin ele alınacağı "Ülke ve Askerî Sorunlar Komite Başkanlığı'nı" olarak konferans programında değişiklik yapmış ve böylece de temsil ettiği ülke çıkarlarını korumada başarılı olmuştur. Curzon'un gayretleri sayesinde İsmet Paşa, Musul konusunda Türk tezinin kabul göreceği açık görüşmeler yerine İngiliz heyeti ile ikili hatta çoğu zaman otel odasında görüşmeler yapmak durumunda kalmıştır (Öke, 1995). İsmet Paşa, plebisit yapılması hususunda ısrarlı iken 31 Ocak 1923'te yapılan bir ikili görüşmede Curzon, Musul meselesinin konferansta görüşülmesi yerine Milletler Cemiyeti'ne götürülmesini teklif etmiş ve kabul ettirmiştir (Koprıman, 1989). Böylece Musul meselesi Lozan Barış Antlaşması'nın 3. maddesine eklenen fıkra ile antlaşma kapsamından çıkarılarak "Türkiye ile Irak arasındaki sınır (antlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonra) 9 ay içinde Türkiye ve İngiltere arasında yapılacak ikili görüşmelere ve arkasından da Milletler Cemiyeti'ne

taşınacaktır (Toynbee, 2000). I. Dünya Savaşı galibi devletler tarafından kurulan bu cemiyetten, Musul meselesi gibi çok haklı olduğu bir konuda dahi Türkiye'nin İngiltere aleyhine bir karar çıkartması mümkün değildi. Curzon'un diplomatik ustalığının sergilendiği Lozan görüşmeleri, Şubat 1923 başlarında kesintiye uğradı.

Lozan görüşmelerine paralel TBMM'inde de Aralık, Ocak ve Şubat aylarında gizli celselerde Musul konusunda hararetli tartışmalar yaşandı. Musul meselesinin sonraya bırakılmayacağı ortak görüşü oluştu (T.C. TBMM Gizli Zabıt Ceridesi). Musul'la ilgili Mecliste yapılan bu tartışmalarda Mustafa Kemal Paşa, Lozan Andlaşmasının Mecliste kabul edilemeyeceği endişesini duydu. 24 Nisan 1923'de Lozan görüşmelerinin ikinci safhasının başladığı günlerde İsmet Paşa ile dönemin başbakanı Rauf Bey'in arası iyice açılmıştı. Bu nedenle İsmet Paşa, Lozan'dan görüşmelerini hükümet aracılığı yerine doğrudan Mustafa Kemal Paşa ile yapmaktadır. Böylece Musul'un da yer almadığı anlaşma yetkisini Mustafa Kemal'den alan İsmet Paşa, 24 Temmuz 1923'te anlaşmayı imzalamıştır. Anlaşma sonrası Ankara'ya dönen İsmet Paşa, Rauf Bey'in istifa ettiğini ve meclisin de değiştiğini görecektir. Buna rağmen Lozan Andlaşması'nın TBMM'de onayı büyük tartışmalara neden olacak ve 14 olumsuz karşı 213 oyla kabul edilecektir (Öke, 1995).

Lozan görüşmeleri gündeminden çıkartılması Musul meselesinin çözüldüğü anlamına gelmiyordu. Bu şekilde zaman kazanan İngiltere, amacına ulaşmak için her yolu denemeye kararlıydı. Musul konusunda Lozan'da kararlaştırılan ikili görüşmeler 19 Mayıs 1924'te İstanbul'da başladı. Haliç Konferansı olarak anılan bu görüşmelere Türkiye, Fethi Bey ve İngiltere ise Sir Percy Cox başkanlığındaki heyetlerle katıldılar. Bu görüşmelerde İngiliz delegasyonu, Musul'la yetinmeyip Hakkari ve civarının Nesturilere verilmesini talep ettiler. Bu isteklerinde samimi olmayan

İngilizler, konferansın anlaşmazlıkla sonuçlanması ve konunun Milletler Cemiyeti'ne taşınmasını amaçlıyorlardı. Bunda da başarılı oldular ve 5 Haziran'da hiçbir uzlaşma sağlanmadan konferans sona erdi. İngilizler, 6 Ağustos 1924'te Milletler Cemiyetine müracaat ederek Musul meselesinin gündeme alınmasını istediler (*Kopraman, 1989; Öke, 1995*).

Milletler Cemiyeti konuyu Eylül ayında görüşmeye başladı. Konu, İngiliz diplomatik oyunları ve cemiyet üzerindeki etkinliği ile de bir türlü çözümlenemedi. Tarafsız üyelerden oluşan bir komisyon kurularak Irak'a incelemeler yapmak için görevlendirildi. Fakat İngilizler, bu komisyonun çalışmalarını engelleyici mahiyette çaba harcamadan da geri durmadılar. Bu komisyon, Türkiye'nin haklı olduğunu görmesi ve kabul etmesine rağmen çelişkili ifadelerle dolu bir rapor hazırladı (*Toynbee, 2000*). Milletler Cemiyeti'ne bu raporun teslimi öncesi İngilizler, Türklerin tepkilerini belirlemeye çalışıyor ve karşı tedbirler planlıyorlardı. Bu çalışmaları ile, Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuda savaşa bile kararlı olduğu anlaşılıyordu. Ancak bu esnada Doğu Anadolu'da İngiliz destek ve teşviki ile, şeriatın elden gittiği gerekçesi ile Şeyh Said isyanı başladı. Musul meselesinin en kritik bir devresinde tezgahlanan bu isyan, Türkiye'yi iç karışıklık ve huzursuzluklara sokmak, askerî gücünü zayıflatmak, dış baskılara zemin hazırlamak ve bölgeyle sınır konumunda olan Kuzey Irak'a İngiliz askerî yığınağına gerekçe hazırlamak gibi amaçlar güdüyordu. Neticede İngilizler, Türkiye'yi belirli bir süre için meşgul eden isyanla yukarıda değinilen amaçlarına ulaşıyorlardı (*Öke, 1995*).

Bu arada Milletler Cemiyeti, Lahey Adalet Divanı'ndan alacağı kararın geçerliliğini sordu. Lahey Adalet Divanı, alınacak karara Türk ve İngiliz taraflarının uyma zorunluluğunu bildirdikten sonra Milletler Cemiyeti Musul'u Irak'a bıraktı (*Çay, 1987; Orhonlu, 1992*). Bu karara, Türk kamuoyu ve basını büyük tepki gösterdi.

Ancak yeni savaştan çıkan Türkiye'nin içinde bulunduğu genel ve ekonomik şartlar, bu kararın kabulünü gerekli kılıyordu (*Armaoğlu, 1991; Çelik, 1969*). Ülke dahilinde İngiliz destek ve teşviki ile çıkartılan Şeyh Said, Asuri ve Yezidi isyanları ile uğraşılırken; dışarıda da Fransa, İtalya ve İngiltere'nin Türkiye'den bazı isteklerinin olması ve Türkiye'yi destekleyecek bir devletin bulunmamasından ötürü, bu oldu bittiye razı olmandan başka bir çıkar yol gözüküyordu. Bir kez daha hak gücünün ilkesi kazanırken genç Türkiye'nin varlık ve birliğinin korunması, Musul'un kaybedilmesi pahasına önde tutuluyordu (*Armaoğlu, 1991; Uçarol, 1995; Turan, 1998*).

Sonuç olarak; 5 Haziran 1926'da Ankara'da Türk, İngiliz ve Irak Hükümet temsilcileri arasında imzalanan bir anlaşma ile Türkiye, Musul'u kesin olarak kayıp ettiğini kabul ediyordu. Bu anlaşma ile Türk - Irak sınırı da belirleniyordu. Ayrıca Musul petrol gelirlerinin %10'luk bölümü de 25 yıllık bir zaman diliminde Türkiye'ye bırakılıyordu. Ancak Türkiye, 500 bin sterlin karşılığı bu hakkından vazgeçmiştir. Yine bu anlaşmayla Irak'la Türkiye arasında dostluk ilişkileri tesis edilmiş ve 1928 yılında karşılıklı elçiler atanmıştır. Fakat bu anlaşmada Irak sınırları içinde yaşayan Türkler'in hakları ve bu hakların Türkiye garantörlüğüne alınması hususunda herhangi bir hüküm yer almamıştır (*Köni, 1987*).

IRAK TÜRKLERİNİN DURUMU

Gerek coğrafi konumu, gerek ekonomik getirisi ve gerekse askerî bakımdan bugün bile önemini koruyan Musul'u Türkiye Lozan'da ikili görüşmelere bıraktığı zaman kaybetmişti. Bundan sonra harcanan çabalar bölgeyi kazanmaya ve Misak-ı Milli sınırlarına dahil etmeye yetmemiştir. Ancak burada esas mesele Musul'u fiziki olarak kaybetmek değil orada yaşayan Türk unsurdur. Bölge Türkleri, en rahat ve müreffeh

günlerini Osmanlı tabiyetinde buldukları dönemde yaşamışlardır. Türk egemenliğinin sona ermesi ile de 10 - 12 asırdır Irak'ta varlığını sürdüren Türkler için esaret ve felaketsel bir devre başlamıştır. İngilizlerin Irak krallığına getirdikleri Faysal döneminde hazırlanan anayasada, "Irak halkının Arap, Türk ve Kürt unsurlardan oluştuğu" belirtilmesine rağmen daha sonraki dönemlerde Türk varlığı inkar edilmiş ve 1930'lara kadar da bölgede yaşayan Türk çocukları Arapça eğitim yapmak zorunda bırakılmışlardır (Çay, 1987). 1931 yılında çıkartılan bir özel yasayla Kerkük ve Erbil gibi Türklerin çoğunluğu teşkil ettiği bölge mahkeme ve okullarında, Türkçe konuşulması serbest bırakılmıştır. Ancak II. Dünya Savaşı başladığı yıllardan itibaren ise, Türklere verilen tüm siyasi ve kültürel haklar geri alınmış veya dondurulmuştur (Hürmüzlü, 1994).

1930 yılında Irak'a muhtariyet verilmesi ile bu ülke ile Türkiye arasında ilişkiler başlamış ve 1931 yılında Kral Faysal Türkiye'ye gelmiştir. 1932 yılında iki devlet arasında dostluk kurulmaya başlamış ve aynı yılda Türkiye ve Irak, Milletler Cemiyeti'ne üye olmuştur. Yine bu yıl içinde ticarî ve hukukî konuları kapsayan çeşitli anlaşmalar yapılmıştır. Türkiye-Irak ilişkilerinin 1937 yılında daha ileri bir safhaya ulaşmasıyla ve özellikle bölgede barış ve güvenliği sağlamak için Türkiye, Irak, Afganistan ve İran arasında Sadabat Paketi imzalanmıştır (Ünal, 1977). Bu pakitin imzalanmasını müteakip Kerkük'ü ziyaret eden Türk heyetine gösterilen yakın ilgi ve sevgi, Irak yönetimini endişeye sevk etmiş ve bu nedenle Türklere yönelik sert tedbirler almışlardır. Bu kapsamda; bölge Türklerinin sosyal ve kültürel faaliyetlerinin yasaklanması, bölgedeki tarihî Türk eserlerinin tahrip edilmesi, Arapların bölgeye iskan ile Türklerin azınlığa düşürülmesi gibi bir dizi uygulamaya gidilmiştir (Çay, 1987).

Sadabat Paketi'nin kurulması sonrası Ortadoğu'yu tehdit eden Sovyet tehlikesi karşısında böl-

ge ülkeleri arası yeni bir ittifaka ihtiyaç duyulmuştur. 24 Şubat 1955 yılında Irak ile Türkiye arasında imzalanan ve Bağdat Paketi adını alan bu ittifaka, daha sonra İngiltere, İran ve Pakistan da katıldı. 1958 ihtilali sonrası Irak, 1959 yılında bu pakten ayrılmış ve arkasından CENTO ismini alan bu paktin merkezi Ankara'ya taşınmıştır (Yeni Türk Ansiklopedisi, 1985; Yinanç, 1989). Bu paktin yürürlükte olduğu ve Türkiye ile Irak ilişkilerinin en dostane görüldüğü günlerde dahi Kerkük Türklerine yönelik Irak yönetiminin uyguladığı zulüm ve baskı politikası aynen sürmüştür.

Faysal'ın ölümü sonrası Irak, bir iç karışıklık ve kaos dönemine girmiştir. İngiliz danışmanları nezaretinde hazırlanan 1925 anayasası, 1943'te önemli ölçüde değiştirilmekle birlikte 1958'e kadar yürürlükte kalmıştır. 14 Şubat 1958'de Irak, Ürdün'le Arap esasına dayalı bir federasyon kurdu. Bu federasyon anayasası ise, federasyonu oluşturan ülke vatandaşlarına ırk ve din farkı gözetilmeksizin BM İnsan Hakları Beyanname-si'nde yer alan tüm hakların verileceği belirtiliyordu. Ancak federasyon, kurulduğu yılın Temmuz ayında General Kasım'ın Irak'ta iktidarı ele geçirmesi ile sona erdi (Turan, 1996). Kasım'ın darbesi ile cumhuriyet rejimine geçildiği ve 26 Temmuz 1958'de geçici bir anayasanın yürürlüğe girdiği ilan edildi. Bu anayasada da azınlıklara haklar tanındı. Buna göre Türkler, günde yarım saatlik Türkçe radyo programı yapma ve "Kardaşlık" adında bir dergi çıkartma fırsatı buldular. Türklerin elde ettiği kültürel haklar, sadece bunlarla sınırlı kaldı. Türkler, azınlıklara verilen hakların tam olarak uygulanması bir yana ihtilalin birinci yıl dönümünde yaşama hakları dahi ciddi tehlikelere maruz kaldı. 14 - 17 Temmuz 1959'da korkunç bir katliama uğradılar (Beyatlı, 1998). Bu katliamda masum ve silahsız 33 Türk, Türkiye'nin gözü önünde ve burnunun dibinde öldürüldü. Bu dönemdeki Türk Dışişleri Bakanı F. Rüştü Zorlu, Irak'ın Ankara Büyükelçisini makamına çağırarak benzer olayların tekrarı et-

memesi hususunda teminat almış; 25 Temmuz 1959'da yaptığı basın toplantısıyla da Kerkük katliamı müsebbiblerini şiddetle kınamıştır (*Be-yatlı, 1998*).

1963 yılında Irak'ta bir iktidar değişikliği daha meydana geldi. General Abdülislam Arif, Kasım'ı devirerek yönetime el koydu. 1963 ile 1968 yılları arası süreçte Türkler, rahat bir nefes aldılar. Siyasi baskılar azaldı ve Türkiye'yi ziyaretleri kolaylaştı. Bu arada Temmuz 1968'de, Baas Abdülislam Arif'in kardeşi Abdurrahman, bir askeri darbe ile yönetime el koydu. Baas Partisi, azınlıkların desteğini kazanabilmek amacıyla onlara 24 Ocak 1970'de bazı haklar tanıdı. Bu durumdan faydalanarak Türkler, çoğunlukta buldukları bazı yörelerde Türkçe eğitim veren 48 ilkokul açtılar. Bu gelişmeler Türkiye tarafından da memnuniyetle karşılandı ve Irak hükümeti ile varılan bir anlaşma ile Ankara'da Irak ve Kerkük'te ise Türk Kültür merkezleri açıldı. Böylece binlerce Kerkük'lü Türkün Türkiye Türkçesi ve alfabesini öğrenmeleri mümkün olabildi (*Nakip, 1996*). Ömer Turan, tanınan bu hakların tam uygulanmadığını belirttiikten sonra 1970 anayasası ile durumda çok fazla bir değişiklik olmadığını, bunun sebeplerini de hem Irak yönetimlerinden ve hem de Irak Türklerinin sahipsiz ve birlik halinde hareket etmediklerinden kaynaklandığını belirtiyor (*Turan, 1996*).

24 Ocak 1970 tarihli devrim komuta konseyi, Irak Türklerinin varlığını ve haklarını tanımamasına rağmen İlkokullarda Türkçe eğitim, edebi yayın ve edebiyatçılar birliği kurulması gibi imtiyazları bir yıl geçmeden uygulamadan kaldırmıştır (*Özmen, 1998*). 1971 yılından itibaren Irak'taki Türklerle uygulanan sindirme ve asimilasyon politikaları hız kazanmıştır. Hiçbir savunma hakkı verilmeden yüzlerce Türkmen devrim mahkemeleri tarafından idama mahkum edilmiş veya tutuklanmışlardır. Bugün bile Irak Türkleri en basit insan haklarından yoksun olarak varlıklarını sürdürmeye çalışmaktadırlar (*Aslan, 1996*).

1974 yılında Ahmet Hasan Elbekir Cumhurbaşkanı olmasına rağmen yönetimi Saddam Hüseyin ele geçirdi ve Türkler aleyhine birçok değişiklikler yapıldı. Bunlardan ilki Kerkük'ün isminin "El-Tamim" olarak değiştirilmesidir. Bu bölgede yaşayan Türklerin sadece Araplara gayrimenkül satabilmesine izin verildi. Sayıları onbinlerle ifade edilebilecek Bedevi ve Arap, bölgeye getirilerek iskan edildi. Saddam'ın doğum yeri olan Tikrit (bir Arap şehri), il yapılarak Kerkük'ün iki önemli ilçesi Tuzhurmatı ve Kifri buraya bağlandı. Türkler'in çoğunlukta bulunduğu yerleşim birimlerinin Araplaştırılması ivme kazandı. Açık yerlerde ve telefonla bile Türkçe konuşulması yasaklandı (*Akkoyunlu, 1977*).

1978 ile 1980 yılları arası dönemde Irak Türklerine karşı baskı ve asimilasyon politikasını uygulama görevini üstlenen Saddam, Türklerin bölgeden uzaklaştırılması ve Türkiye'ye göç ettirilmesinde oldukça başarılı olmuştur. Arkasından Irak Türkleri, 1980'li yıllarda da artarak devam eden baskı ve zulümlere maruz kaldılar. Irak yönetiminin Türklere yönelik asimilasyon politikasının sonucu Ocak 1980'de Irak Türklerinin önde gelenlerinden Emekli Albay Abdurrahman, Doç. Dr. Necdet Koçak, Binbaşı Halit Akkoyunlu ve İşadamı Adil Şerif, Türkiye'ye casusluk yaptıkları iddiası ile idam edildiler (*Köprülü, 1996*). 1959'dan beri Bağdat hükümeti Irak Türklerinden hiçkimseyi idam etmemiştir. Mahir Nakip, Saddam'ın üç Kerkük'lü Türkü idam ettirmedeki amacının Türkiye'nin soydaşları konusunda tepkisini ölçmek olduğunu ve Türkiye'nin konuya sessiz kalması üzerine bu idamların 8 yıl süren İran - Irak savaşı esnasında sıkça tekerrür ettiğini belirtmektedir. Binlerce Türk cephede bir hiç uğruna can verirken, yüzlerce Türk de Bağdat zindanlarında işkence altında öldürülmüştür (*Nakip, 1996*).

1991 öncesi Kuzey Irak Kürt liderlerinden Talabani, Saddam'la işbirliği içinde olmakla birlikte bu yıldan itibaren (Körfez savaşı sonrası)

Saddam yönetimine karşı tavrı almıştır. Talabani'ye bağlı silahlı milisler, bölgedeki diğer Kürt lider Barzani'nin adamları ile birleşerek, 17 Mart 1991 tarihinde Kerkük şehrine girerek devlet daireleri ve hükümet binalarını işgal ettiler. Bu eylemleri esnasında özellikle bölgedeki Türk varlığına ait verileri ortadan kaldırmak amacıyla da nüfus kayıtlarını yaktılar. Bu olaylar sonrası Saddam'a bağlı Irak askerî birliklerinin bölgeye yaptıkları saldırı sonucu ise, diğer Kuzey Irak halkları gibi Türkler de kuzeye sürülerek Türkiye'ye iltica etmek zorunda kalmıştır.

Ayrıca 28 Mart 1991 tarihinde Altınköprü'de 87 Türkün kurşuna dizilerek şehit edilmeleri, yine aynı yılın 5 Nisan'ında İstanbul'da Irak konsolosluk yetkililerinin sessiz bir protesto eylemi yapan bir grup Türkmen gencine kalaşnikof silahlarla ateş açması sonucu iki gencin şehit edilmesi ve birinin de ağır yaralanması gibi olaylar yaşanmıştır.

Hukuki olarak Irak'ta Türk varlığından söz etmek mümkün değil. Türkler, Araplar ve Kürtler'den sonra üçüncü büyük nüfusu teşkil etmelerine rağmen, 7 Temmuz 1990'da yayınlanan Irak Cumhuriyet anayasasında Irak halkı, "Arap ve Kürtlerden oluşmaktadır" ifadesi yer almaktadır (Aslan, 1996; İter). Irak yönetimi, Irak-İran savaşından sonra Kuveyt'e saldırarak işgal etmiş ve tüm barışçı çözüm girişimlerine olumlu cevap vermeyerek Körfez krizine sebep olmuştur. Saddam'ın baskı ve zulümlerine, bir de bu kriz sonucu Irak'a uygulanan ambargo eklenmiştir. Ambargodan dolayı, Irak halkı ve en fazla da burada yaşayan Türkler etkilenmiş, açlık, hastalık, yokluk ve umutsuzluk girdabına düşmüşlerdir (Pamukçu, 1997). Bu çaresizlikler, özellikle Kerkük'te yaşayan Türkleri dilencilikğe dahi itmiştir. Sosyal çürüme had safhaya ulaşmıştır. Cinayet, fuhuş, hırsızlık ve boşanmada artışlar görülmüştür. İşsizliğin günden güne artması da gençleri kötü yollara itmektir. Bütün bu çetin ve çok ağır şartlar, Irak'ta yaşayan Türkleri göçe zorla-

maktadır. Türkiye, Amerika ve Avrupa ülkelerine iltica edenlerin sayısında artış gözlenmektedir (Nakip, 1996).

Irak'ta yaşayan Türkler, içinde buldukları ağır siyasi baskı ve kötü ekonomik şartlar nedeniyle buradan ayrılmakta ve nüfusları gittikçe azalmaktadır. Böylece Türkler'e karşı yürütülen baskı ve asimilasyon politikası da önemli ölçüde amacına ulaşmaktadır. Körfez krizi sırasında BM Güvenlik Konseyi'nin Irak'a yönelik kararları, yalnızca ambargo ve silahların kontrolünü sağlamakla sınırlı kalmış, Irak halkına uygulanan baskıya son verilmesi ve İnsan Hakları ile ilgili etkili bir politika uygulanmamıştır (Aslan, 1996). BM Güvenlik Konseyi etkin bir şekilde görevini yerine getirememesinin yanısıra tarafsızlık ilkesine de aykırı düşecek şekilde Kürtler'i himaye arzusu taşıdığından Musul ve Kerkük'teki sistemli asimilasyona göz yummaktadır (Yılmaz, 1997). "5 Nisan 1991'de BM'lerin 688 sayılı kararı ile Kuzey Irak Türkiye sınırına yığılan yüzbinlerce insanın can güvenliklerini ve bu insanlara insanî yardımı sağlamak amacı ile "Huzur Operasyonu" başlamış, 17 Nisan'da Müttefik güçler ABD, Hollanda, İspanya, İtalya, İngiltere ve Fransa'ya ait birlikler Kuzey Irak'ta konuşlanarak çalışmalarına başlamıştır" (Özdağ, 1996). Başlangıçta Huzur Operasyonlarının amacı, Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti kurmak değildi. Ancak bu operasyonların sonucunda hukuken olmasa da fiilen bir Kürt devletinin çekirdeği oluşmuştur (Oran, 1996).

Çekiç Güç 36. paralelin üstünü güvenli bölge olarak kabul etmektedir. Fakat her nedense Musul ili 36. paralelin üstünde olmasına rağmen Irak yönetimine verilmiş, Süleymaniye ili ve Kifri ilçesi 36. paralelin altında olmalarına rağmen güvenli bölgeye dahil edilmiştir. Bu da bize açıkça gösteriyor ki Türklerin %80 gibi çoğunlukta olduğu yerler, Irak yönetimine bırakılmış, çoğunluğu Kürt olan yerler ise, güvenli bölge kapsamına alınmıştır.

Güvenli bölge olarak ilan edilen Kürtlerin hakim olduğu bu yörede her parti ve lider, kendisini bölgenin hakimi olarak görmekte ve keyfi davranışlarda bulunmaktadır. Bu keyfiliklerde anarşi ortamı meydana getirmektedir. Bu olumsuz ortamdanda en çok güvenli bölgede yaşayan Türkler zarar görmektedir. Türklere karşı yapılan saldırılar sürmektedir. 15 Haziran 1994 tarihinde Irak Milli Türkmen Partisi (IMTP) Erbil Komite Üyesi ve Türkmen İnsan Hakları Örgütü Yönetim Kurulu Üyesi Avukat Rüştü Tahsin bir saldırı sonucu hayatını kaybetmiştir. 17 ve 18 Kasım 1994 akşamı iki gün üst üste IMTP'nin Erbil - Türkmen Sesi Radyo binası ile Halkla İlişkiler Bürosu roket, RPG ve otomatik silahların kullanıldığı bir saldırıya maruz kalmıştır. 8 Ocak 1995'de ise IMTP Zaho İrtibat Bürosu saldırıya uğramış, çatışmalar sonucu Ali Ömer Muhammed şehit edilmiştir. 27 Mart 1995 tarihinde Kuzey Irak'taki PKK unsurlarına yönelik Türk askerî müdahalesini protesto amacıyla Erbil'de yürüyüşe geçen 8 bin dolayındaki kişi, IMTP binalarına saldırılarda bulunmuştur. 11 Nisan 1995'de yine Erbil'de Türkmeneli TV binasına yerleştirilen bombanın patlaması sonucu 2 görevli yaralanmış ve binada büyük oranda hasar meydana gelmiştir. 1000 kişilik bir grup da Kifri'deki radyo binasına benzer bir saldırı düzenlemiştir. Meydana gelen bu olaylar, Çekiç gücün sadece Saddam'ın saldırılarına engel olabildiğini, güvenliği sağlayamadığını açıkça göstermektedir (Aslan, 1996).

Ekim 1995'de Saddam zulmünü protesto etmek için Zehra Bektaş adlı bir Türkmen kızı, Kerkük'te üzerine benzin dökerek kendisini yakmıştır. Bölgede yaşayan Türklerin çektiği çilenin bir göstergesi olan bu acı olay, Türkiye basın ve yayın organlarında hemen hemen hiç yer almamıştır (Kerkük, 1999).

Irak'ta yaşayan Türklerin milli kimliklerini yok etmek ve varlıklarına son vermek amacıyla uygulanan baskı ve asimilasyon hareketlerinden

birisi de 31 Ağustos 1996'da meydana gelmiştir. Saddam kuvvetleri, Erbil'de Türkmen cephesi ve Türkmen siyasi partilerine ait bürolara, Türkmen okullarına, Kültür ve ilim yuvalarına baskın yaparak içlerinde bulunan 34 Türkmen tutuklanmıştır. Konu BM'ler İnsan Hakları Komisyonu'nun A/51/496/add.18.November.1996 sayılı raporunda da yer almasına rağmen tutukluların akibeti hakkında uzun bir süre ne aileleri ne de Türkmen cephesi hiçbir bilgi edinememiştir (Türkmeneli'nden Notlar, 1998). Ancak tutuklanan bu Türklere, IMTP yöneticilerinden Aydın Iraklı'nın daha sonra Bağdat'ta idam edildiği Irak Türkmen Cephesi Ankara Temsilciliği tarafından açıklanmıştır (Kerkük, 1999).

Bu arada 10 Ağustos 1998'de ise Barzani, bölgedeki en büyük güç olduğunu göstermek amacıyla Türkmenlere karşı büyük ve kanlı bir operasyon yapmıştır (Ömer, 1998). Görüldüğü gibi Irak Türklerine karşı uygulanan baskı ve asimilasyonların sonu gelmiyor. Olay adeta etnik bir temizliğe dönüşmüş durumda (Pamukçu, 1997).

Irak Türklerinin çektiği acıların sona ermesi, kültürel haklarına kavuşmaları ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde yer alan temel haklardan faydalanmaları, ülkeleri dahili ve haricinde söz sahibi olmaları için öncelikle birlik ve beraberlik içinde teşkilatlanmaları ile mümkündür. Bu durumun güçlü bir devlet (Türkiye) tarafından desteklenmesi de hayati önem arz etmektedir. Irak'ta yaşayan Türkler, bölgede yaşayan diğer topluluklara nazaran daha yüksek bir eğitim ve kültür düzeyine sahiptirler. Burada yaşayan Türk aileler, çocuklarını milli şuur içinde dürist, kişilikli ve eğitilmiş olarak yetiştirme konusunda büyük çaba ve fedakarlık içindedir. Çocuklara yapılan telkinler, daima Türkiye buraya geldiği zaman mahcup olmayalım tezi üzerine kurulmuştur. Irak Türkleri yüksek eğitim ve kültür düzeyine sahip olmalarına rağmen fazlaca bir siyasî varlık gösterememektedirler. Bölge Türkleri,

Baas Partisi'ne kayıtlı veya bu parti emrindeki mensupları arasından liderliklerini üstlenen kişilere güven duymamakta ve bu tür yöneticilerle müşterek hareket etmeme eğilimindedir. Bu durum, aralarında hiç bir anlaşmazlık ve kişisel çekişmeleri olmayan Irak Türklerinin birlik ve beraberliklerini sağlayamadıkları intibai vermektedir. Etkin bir teşkilatlanma ve organize olamalarının en önemli sebeplerinden birisi, liderlik vasıflarına sahip ve davasına inanmış bir önderin bulunmaması veya bu özelliklere sahip şahsiyetlerin Irak yönetimlerinde katledilmesidir. Irak Türklerine ait mevcut kurumların çoğu, Baas Partisi direktifleri doğrultusunda faaliyet göstermektedir. Çeşitli entrikalarla parçalanmış ve birliklerinin tesisi engellenen Irak Türklerinin bölgede faaliyet gösterememelerinin diğer bir nedeni de, bölgede hiçbir muhalif gruba hayat hakkı tanınmamasıdır (*Kadioğlu*).

1960 - 1977 yılları arasında Bağdat'ta bulunan Türkmen Kardaşlık Ocağı, Irak Türklerinin en yetkili organıydı. Saddam'ın ülke yönetiminde söz sahibi olmasıyla bu Ocak, Baas Partisi güdümüne geçmiştir. Daha sonra bu teşkilatın etkinliğini kaybetmesi ile de, Türkiye'de bulunan Irak Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği'ne geçmiştir. 1991 yılından itibaren ise Irak Milli Türkmen Partisi, Irak Türklerinin sesini dünyaya duyurmaya başlamıştır (*Nakip, 1996*).

Irak Türklerinin, Irak dahilinde dernek kurma, dergi ve gazete çıkarmalarının yanısıra ülkeye Türkçe yayın sokmaları da suç sayılmaktadır. 1970 yılında Türkmenlere tanınan sözcük kültürel haklar çerçevesinde hükümet kontrolünde Türkçe olarak daha çok Saddam lehinde propaganda yapan haftalık "Yurd" adlı bir gazete ile aylık "Birlik Sesi" adlı bir dergi Arap alfabesi ile çıkmaktadır. Latin harfleri ile yayın yapma 1972 yılından sonra yasaklanmıştır (*Kerkük, 1999*).

Irak dışında yaşayan bölge Türkleri, çeşitli sosyal ve kültürel konuları içeren bazı yayınlar yapmaktadırlar. Genelde sürekli olamayan bu

yayınlar arasında; Türkiye'de Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Bülteni (1971 - 1990 arası), Suriye'de Al Dalil (1991'den bu yana) ve Kanada'da Turkmen (1991'den bu yana) gösterilebilir (*Köprülü, 1996*).

Irak'ta Türkler, yüzyıllardan beri Azeri lehçesi ile konuşmakla birlikte yazı dilleri tamamen Türkiye Türkçesidir. Günümüze kadar Irak'ta yayınlanmış bütün ilmi, edebi, dini ve tarihi eserler, hep Türkiye Türkçesi ile kaleme alınmıştır. Bu durum, Irak Türklerinin dil ve kültür olarak Türkiye Türklerinden farklı olmadıkları ve Anavatan Türklerinin bir parçası olduklarını göstermektedir (*İnternette Irak Türkmenleri, 1999*).

Irak'taki bu durumu değerlendirenler, ülkenin geleceği hakkında bazı tahminlerde bulunuyorlar. 1992'de uluslararası topluluğu endişelendiren Irak'ın parçalanması riski bugün için de geçerlidir (*Bengio, 1996*). Bu konudaki bir görüşe göre: Irak'ın Kuzey (Kürdistan), Orta (Orta Irak artı Ürdün) ve Güney (Arap ağırlıklı) Irak olarak üçe bölüneceği şeklindedir. Ferruh Sezgin'e göre; "Bu seneryolardan birincisi kapıda ve soydaşlarımıza çok az kültürel haklar verilecek ve hiçbir teminat olmadığından da bu haklar istendiğinde geri alınabilecek. Bu duruma düşmemek için ise, öncelikle bölgede yaşayan Türk, Kürt, Arap ve Asuri unsurlar kendi milli meclislerini kurmalı ve daha sonrada Irak parlamentosuna nüfusları oranında temsilci göndermelidirler. Türkiye'nin yeni dünya düzeninde konum ve ağırlığı değişmiştir. İsterse bunu kabul ettirebilir. Bunu gerçekleştirmenin ilk adımı ve Türkiye'nin kararlılığının işareti de Habur Sınır Kapısı gelirlerinin Kuzey Irak'ta yaşamakta olan dört toplum arasında nüfusları oranında adil bir şekilde paylaşılmasının teminidir" (*Sezgin, 1998*). Habur Sınır Kapısı konusunda Ferruh Sezgin'den farklı görüşlere sahip olanlar da vardır. Bu kapı gelirinin adı konmamış; ancak mevcut olan Kürt devletine, Türkiye sayesinde gittiğini iddia eden-

ler de bulunmaktadır (*Demirci, http*). Kuzey Irak'ta faaliyet gösteren iki Kürt Partisi KDP ve KYB, liderleri arasında cereyan eden kavgaların en önemli sebebi bu kapının gelirinin paylaşımı hususudur. Bu kapının geliri ile Barzani, batı ülkelerinde bin öğrenci okutarak bölgede ileride kurulması muhtemel devlet için bürokrat hazırlamaktadır. Anılan gelirin bir günlük miktarı 150.000 dolardır. Bölgede alım gücünün çok düşük olması da bu parayı çok daha önemli kılmaktadır. Ayrıca ilginç olan noktalardan bir diğeri ise, bu kapı vasıtası ile yapılan ticaretin artması ile bölgeden Türkiye'ye yönelik terör eylemlerinin azalması arasındaki ters orantılı ilişkidir (*Bilici, http*).

10 Ocak 1999 tarihinde "Kuzey Irak ve Türkmenler" hakkında düzenlenen bir panelde yaptığı konuşmada Sayın Ümit Özdağ, Kuzey Irak'ta tutunabilmenin yolunun milis ve silahtan geçtiğini, burada yaşayan soydaşlarımızın başarıya ulaşmak için mutlaka kendilerinin silaha sarılmalarının elzemiyetini ve ancak bu yolla haklarını elde edebileceklerini belirtmektedir (*Özdağ, 1999*). Ayrıca Türkiye'nin Irak'ta ekonomik, kültürel ve sosyal etkinliğini artırmasını da vurgulamaktadır. Bu amaçla bölgede; Türk sanatçıların konserler vermesi, Türk işadamlarının süpermarketler açması, üniversiterlerde Türkoloji bölümleri açılması, Türkçe eğitim veren ilköğrenim okullarının artırılması gibi önerilerde yer almaktadır (*Özdağ, 1999*).

Türkiye'nin Irak'ta yaşayan Türkmenlerle ilgili mükemmel bir politikasının olduğu söylenebilir. PKK, 3.000 kişilik grubu ile bölgede üçüncü bir güç haline gelmiştir. Türkiye'nin çeşitli zamanlarda düzenlediği askerî operasyonlarla bu bölgedeki PKK etkinliklerine kalıcı bir şekilde son vermesi mümkün değildir. Amerikalı uzman Olson, Türkiye'nin Kuzey Irak'taki PKK kamplarının oluşmasını önlemek için Bağdat'la iyi ilişkiler içinde olması gerektiğini belirtmektedir (*Olson, 1996*). Bölgede Türkiye yanlısı silahlı bir gü-

cün varlığı elzemdir ve bu da, ancak bölgede yaşayan Türkmenler aracılığı ile sağlanabilecektir. Ne var ki Türkiye, ne bölgede kendi güvenliğinin sigortasını sağlayabilecek ne de bölgedeki soydaşlarının çeşitli tecavüzler karşısında korunmalarını sağlayabilecek böyle bir konuda henüz bir girişimde bulunmamıştır. Bugün Kuzey Irak'ta yaşayan Türkler, silahsız ve örgütsüz bir şekilde Saddam ve bölgede faaliyet gösteren diğer grupların insafına terk edilmişlerdir.

TÜRKİYE'NİN IRAK TÜRKLERİ POLİTİKASI

Türkiye'nin Irak Türklerine yönelik çok somut bir politikasının varlığından söz etmek mümkün değildir. 5 Haziran 1926'da Türkiye ile Irak arasında yapılan andlaşma dışında uzun yıllar Türk dış politikasında bu ülkede yaşayan Türklerin problemleri ve hatta varlıklarından bile söz edilmemiştir. 1959 yılında Irak Türkünün yaşadığı büyük katliamdan sonra dönemin Dışişleri Bakanı Zorlu ve bazı siyasi parti sözcüleri dışında konuyla hiç kimse ilgilenmemiştir. Bu ilgisizliğin sebebi olarak Irak'la, bu ülkede yaşayan Türklerin siyasî ve kültürel haklarını teminat altına alacak bir anlaşmanın yapılmamış olması gösterilmektedir. Ancak neden böyle bir anlaşmanın olmadığının cevabı da verilebilmiş değildir.

Irak'taki Türklere yapılan baskının temelinde iki ülkenin sınır komşusu olması ve Irak yönetiminin Türkiye'nin bir gün buraları alacağı endişesine dayanmaktadır. Bu nedenledir ki Türklere yaptıkları baskılar aralıksız sürmekte ve burada yaşayan Türkler, Türkiye'ye casusluk yapmakla suçlanmaktadır.

Irak Türkleri, sadece kendi milli kültürlerini korumayı ve insanca yaşamayı arzulamaktadırlar. BM tarafından 1948'de yayınlanan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ni Irak da kabul etmiştir. Ancak uygulandığını söylemek müm-

kün değildir. Bu nedenle Irak Türkleri, insanca yaşama isteklerini Türkiye dışında bir yere iletememektedirler. Çünkü; onları Türkiye dışında çıkarırsız olarak dinleyecek ve anlayacak başka bir ülke mevcut değildir.

Körfez Savaşından sonra bütün dünyanın gözü bu bölgeye çevrilmiş ve Kuzey Iraklılarla ilgilenilmeye başlanmıştır. Bu gün “Kuzey Iraklılar” deyince sadece Kürtler anlaşılmalıdır. Maalesef Türk yetkilileri de bilinçsiz olarak bu ifadeyi kullanmaktadırlar. ABD Dışişleri Bakanı Irak muhalefet gruplarının hepsini Amerikaya davet ettiği halde 2.5 milyon Türkün temsilcilerini çağırmamıştır. Fransa ve İngiltere, Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti kurma planı yaparken Türklerin varlığını hiç gözönüne almamaktadırlar.

Türkiye'nin Irak Türkleri ile hem soydaşlarımız olduğu için hem de Körfez Krizinden sonra

bölgede meydana gelen siyasi değişiklikler nedeni ile kendi toprak bütünlüğü açısından yakından ilgilenmesi gerekmektedir. Başta Amerika olmak üzere Saddam'ın zulümlerinin önüne geçmek amacıyla 36. paralel ile Irak'ı bölme fikri ortaya atılmıştır. Türkiye de bu kararı kabul etmiştir. Bu durum, hem bir Kürt devleti kurulmasına zemin hazırlamaktadır hem de Irak Türklerini 36. paralelin altında ve üstünde olmak üzere ikiye bölmektedir.

Irak ve Kuzey Irak'ın kaderi ve geleceğinin konuşulduğu bir ortamda Türkiye'nin bu konuda mutlaka bir planı olması gerekmektedir. Türkiye'nin yeni oluşumları değerlendirerek ve önceden tahmin ederek bu bölgede yaşayan 2.5 milyon civarındaki Türk toplumunun karşılaşılabileceği tehlikelere karşı tedbir alması ve bu insanların yeni facialara maruz kalmaması için çok yönlü plan, program ve politikalar üretmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- AKKOYUNLU, Ümit (1977), “Irak Türklüğünün Meseleleri”, **Birlik**, Sayı 9-10, Ekim-Kasım, Ankara.
- ARMAOĞLU, Fahir (1991), **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.
- ASLAN, Muzaffer (1996), “Irak Milli Türkmen Partisinin Görüşleri”, **Avrasya Dosyası**, Cilt 3, Sayı 1, Ankara.
- BEYATLI, Aydın (1989), “Irak Türkleri ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi”, **II. Irak Türkleri Sempozyumu Tebliğler Kitabı**, 9 Temmuz 1989, Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Ankara Şubesi Yayını, Ankara.
- BEYATLI, Hidayet Kemal (1998), “Irak Türklerinin Tarih, Dil ve Kültürleri”, **Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul**, Ankara.
- BİLİCİ, Abdülhamit “Türkiye Oynatmamaya Oynadı - Ümit Özdağ ile yapılan röportaj”, (<http://www.aksiyon.com.tr/arsiv/112/dergi/dosya/index.html>).
- ÇAY, Abdülhaluk (1987), “Batı Türklerinin Tarihlerine Genel Bir Bakış”, **Irak Türkleri Sempozyumu Tebliğleri**, 31 Ocak 1987, Ankara.
- ÇELİK, Edip (1969), **100 Soruda Türkiye'nin Dış Politika Tarihi**, Gerçek Yayınevi, I. Baskı, İstanbul.
- DEMİRBAŞ, Bülent (1995), **Musul Kerkük Olayı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kuveyt Meselesi**, Arba Yayınları, İstanbul.
- DEMİRCİ, Fazıl (1989), “Irak Anayasalarında Azınlıklar ve Irak Türkleri”, **II. Irak Türkleri Sempozyumu Tebliğleri**, 9 Temmuz 1989, Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Ankara Şubesi Yayını, Ankara.
- DEMİRCİ, Fazıl (1991), **Irak Türklerinin Dünyü Bugünü**, Ankara.
- DEMİRCİ, Nefi “Kuzey Irak (Kürdistan) ve Türkmenler”, (<http://www.soros.org/tajik/cenasia/0321.html>).
- FROMKIN, David (1994), **Barışa Son Veren Barış**, Sabah Kitapları, 3. Baskı, İstanbul.
- HOOK, Samuel Henry (1995), **Ortadoğu Mito-lojisi**, İmge Kitabevi, 3. Baskı, Ankara.
- HÜRMEZLÜ, Erşat (1994), **Irak Türkleri**, Irak Milli Türkmen Partisi, Ankara.
- İLTER, Kemal “Kuzey Irak'ta Etki Savaşı”, (<http://www.aksiyon.com.tr/arsiv/206/pages/dosyalar/dos11.html>).
- İNTERNETTE IRAK TÜRKMENLERİ; (1999), **Kardaşlık**, Yıl 1, Sayı 1.
- KADIOĞLU, Güler (Kerkük Türklerinden); ile yapılan görüşmeler.
- KARADAĞ, Raif (1979), **Petrol Fırtınası**, Haşmet Matbaası, İstanbul.
- KERKÜK, İzzettin (1999), “İnsan Hakları Açısından Irak Türklerinin Durumu”, **Kardaşlık**, Yıl 1, Sayı 1, Ankara..
- KÖNİ, Hasan (1987), “Uluslararası İnsan Hakları ve Irak Türkleri”, **Irak Türkleri Sempozyumu Tebliğleri**, 31 Ocak 1987, Ankara.
- KOPRAMAN, Kazım Yaşar (1989), “Lozan Antlaşması ve Irak Türkleri”, **II. Irak Türkleri Sempozyumu Tebliğleri**, 9 Temmuz 1989, Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Ankara Şb. Yayını, Ankara.
- KÖPRÜLÜ, Ziyat (1996), **Irak'ta Türk Varlığı**, Ankara.
- KURAN, Ercüment (1987), “Musul Meslesi”, **Irak Türkleri Sempozyumu Tebliğleri**, 31 Ocak 1987, Ankara.

- MISIRLIOĞLU, Kadir (1994), **Musul Meselesi ve Irak Türkleri**, Sebil Yayınevi, İstanbul.
- NAKİP, Mahir (1996), "Irak Türklerinin Meselesine Nasıl Bakılmalı ?", **Avrasya Dosyası**, Cilt 3, Sayı 1, Ankara.
- OLSON, Robert (1996), "Kürt Sorunu ve Türk Dış Politikası", **Avrasya Dosyası**, Cilt 3, Sayı 2, Ankara.
- ORAN, Baskın (1996), "Kalkık Horoz: Çekiç Güç ve Kürt Devleti", **Avrasya Dosyası**, Cilt 3, Sayı 1, Ankara.
- ORHONLU, Cengiz (1992), "Musul Meselesi", **Türk Dünyası El Kitabı**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 121, Cilt I, 2. Baskı, Ankara.
- ÖKE, Mim Kemal (1995), **Musul - Kürdistan Sorunu 1918 - 1926**, İz Yayıncılık, İstanbul.
- ÖMER, Kasım (1998), "Türkmenler, Kuzey Irak ve PKK", **Türkmeneli'nden Notlar**, Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı Yayın Organı, Yıl 1, Sayı 1, Ankara.
- ÖZDAĞ, Ümit (1996), "Kuzey Irak ve PKK", **Avrasya Dosyası**, Cilt 3, Sayı 1, Ankara.
- ÖZDAĞ, Ümit (1999), 10 Ocak 1999 tarihinde Türkmeneli Vakfı'nın Türk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu salonunda düzenlediği panel.
- ÖZDAĞ, Ümit (1999), **Türkiye, Kuzey Irak ve PKK**, Asam Yayınları, 1. Baskı, Ankara.
- ÖZMEN, Hasan (1998), "Türkmen Hakları ve Türkmenlerin Statüsü", **Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul**, Ankara.
- PAMUKÇU, Ekrem (1997), "Irak Türklerinin Siyasi Kaderi", **Yeni Türkiye - Türk Dünyası Özel Sayısı II**, Yıl 3, Sayı 16, Ankara.
- SEZGİN, Ferruh (1998), "Arkaplan Üç Irak (mı) ?", **Türkmeneli'nden Notlar**, Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı Yayın Organı, Yıl 1, Sayı 1, Ankara.
- SÜMER, Faruk (1977), **Oğuzlar**, Ankara.
- T.C. TBMM GİZLİ ZABIT CERİDESİ; (1985), Cilt III, Ankara.
- TOYNBEE, Arnold J. (2000), **Türkiye I, II, III**, (Çeviren: Kasım YARGICI) Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, Ankara,
- TURAN, Ömer (1996), "Irak'ın Milletler Cemiyetine Girerken Yayınladığı Deklarasyonda ve Anayasalarında Türk ve Diğer Azınlıkların Hakları", **Avrasya Dosyası**, C. 3, S 1, Ankara.
- TURAN, Refik (1998), "Misak-ı Milli ve Atatürk'ün Lozan Sonrası Hedefleri", **Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul**, Ankara.
- TÜRKMENELİ'NDEN NOTLAR (1998), Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı Yayın Organı, Yıl 1, Sayı 1, Ankara.
- UÇAR, Murat "Yeni Haritada Türkmenlere Yer Yok", (<http://www.aksiyon.com.tr/arsiv/194/pages/dosyalar/dos11.html>).
- UÇAROL, Rıfat (1995), **Siyasi Tarih**, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- ÜNAL, Tahsin (1977), **Türk Siyasi Tarihi**, Emel Yayınları, Ankara.
- Yeni Türk Ansiklopedisi (1985), Ötüken Yayınları, 1. Cilt, İstanbul.
- YILMAZ, Hasan (1997), "65 Yıl Sonra Ayak Bastığımız Coğrafya Kuzey Irak ve Türkmenler", **Yeni Türkiye - Türk Dünyası Özel Sayısı II**, Yıl 3, Sayı 16, Ankara.
- YİNANÇ, Refet (1989), "Türk - Irak İlişkileri ve Irak Türkleri", **II. Irak Türkleri Sempozyumu Tebliğleri**, 9 Temmuz 1989, Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Ankara Şubesi Yayını, Ankara.

THE SITUATION OF IRAQ TURKS AND THEIR GENERAL PROBLEMS AFTER THE TREATY OF LAUSANNE

Dr. Meşkure Yılmaz BÖRKLÜ

Gazi University, Lecturer

ABSTRACT

After the First World War, the Middle East region which, had been under Turkish domination for a long time, was partitioned by the imperialist states of Europe. Within this partition, land occupied by Iraq fell under English sovereignty. Thus, this part of Turkish land was departed from Turkey together with Turkish community living in the region for centuries. The majority of population in the province of Mousul was Turks and this province was among the holy lands included in the "National Pact" to be liberated. However, the English knew that the region has a rich oil reserve, and because of the importance of oil, they would never allow this region to be under the control of Turkey. The Mousul Question, about which a solution had not been reached during the Lausanne Conference, could not be solved in the League of Nations and the Council of Justice and Turkish-English Bilateral Meetings either. Later Turkey gave up her rights on Mousul due to the pressure of the European Great powers and the Sheikh Sait Rebellion supported by the English. Later on Iraq became an artificial state controlled by England and revolutions, dictators and disorder reigned in the country. The Turks living in this country generally benefited from the cultural rights parallel to the relations between Turkey and Iraq. But after 1974 the pressure on the Turks living in this region increased. Turks who were driven to the "fire line" during the war between Iraq and Iran faced many problems due to the lack of authority in the north of the Iraq after the Gulf War.

The most important problems of Iraq Turks rise from the undemocratic regime and dictatorships reigning in the country. This article is dealing with the general situation and the problems of Iraq Turks (or Turcomen) and examines the Turkish policies towards the region from the Treaty of Lausanne to the present.

Key Words:

Iraq Turks, Turcomen, Northern Iraq,
The Policy of Turkey Towards Iraq Turks.

ПОЛОЖЕНИЕ ИРАКСКИХ ТЮРКОВ ПОСЛЕ ЛОЗАННСКОГО СОГЛАШЕНИЯ И ИХ ПРОБЛЕММЫ

Др. Мешкуре Йылмаз БЁРКЛЮ
Университет Гази
Преподаватель

РЕЗЮМЕ

Долгое время находившийся под турецким господством Ближний Восток после Первой Мировой Войны был поделен между империалистическими государствами запада. В этом дележе Иракская область отошла англичанам. Таким образом крупная тюркская общность, веками проживавшая в этой области была оторвана от Турции. В оккупированном англичанами Ираке, в частности район Мусул был густо населен тюркским населением и эта область была в пределе границ «Мисак-и Милли», в числе священных земель Родины, подлежащих освобождению. Но англичане никогда бы не согласились с этим, потому что они знали о больших залежах нефти в этой области и долгое время лелеяли мечту о захвате этих земель. Проблема Мусула, замороженная в переговорах в Лозанне, не была решена и в Лиге Наций, Лахейском суде и на двухсторонних турецко-английских переговорах. Вслед за этим в результате восстания Шейха Саида при поддержке англичан и давления стран Европы Турция отказалась от своих прав на Мусул. Недолго за этим под ведомом англичан был создано искусственное марионеточное государство Ирак, в котором один за другим совершались перевороты, менялись диктаторы и господствовал хаос. Тюрки, проживающие в этой стране в основном параллельно турецко-иракским отношениям пользовались некоторыми культурными правами. Но особенно после 1974 года увеличилось давление на них. Во время ирано-иракской войны наших собратьев отправляли в самое пекло на передовую, ну а после войны в Персидском заливе в образовавшейся в регионе атмосфере безвластия и пустоте пережили очень тяжелые дни. Причина проблем и бедствия иракских тюрков в отсутствии демократического правления в стране и пребывание у власти диктаторов. В рамках этой статьи рассматривается общее положение иракских тюрков (туркменов) и их проблемы, а также политика Турции по отношению к региону.

Ключевые слова:

Иракские тюрки, Туркмены, Северный Ирак,
Турецкая политика иракских тюрков

POLİTİK İLETİŞİMDE STRATEJİLER, SEMBOLLER VE İMAJLAR

Yrd. Doç. Dr. Şeref ATEŞ
Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi

ÖZET

Demokrasilerin kamu iradesine yaslanma zorunluluğu, modern dünyamızda medyayı ve medya aracılığı ile oluşturulan imaj ve sembollerin önemini artırmıştır. Kişiler ve kitleler arası iletişim araç ve kültürlerinin 80'li yıllardan itibaren hızlı bir şekilde değişmesi, siyasal iletişimin de karmaşıklaşmasını ve bununla birlikte daha dinamik bir yapıya kavuşmasını sağladı. Demokratik toplumlardaki bu değişime paralel olarak, iktidar erkini elinde bulunduranlar, politik kararların alınmasında profesyonel anlamda stratejik iletişim tarzları benimsemeye başladılar. Bu çalışmamızda stratejik iletişim çalışmaları, imaj ve sembollerin oluşumu, genel kullanım alanları, ulusal ve uluslar arası politik süreçleri betimlemedeki rolü üzerinde duracağız.

Anahtar Kelimeler:

Stratejik İletişim, Sembolik Politika, İmaj Çalışmaları

GİRİŞ

Toplumsallaşmanın aracı kurumlarından olan aile, eğitim ortamı, sosyal çevre ve sınıflar, siyasal görüşler, ideolojik ya da dinsel yorumlardan herbiri kendi işlevlerini iletişim süreci içinde gerçekleştirirler. Toplumsal yaşamı düzenleyen ve bireyin toplumsallaşmasını sağlayan aracı kurumların geniş bir bölümü kendi değer ve kurallarını, doğru ve yanlışlarını, tutum ve davranış kalıplarını, belirli olaylar karşısında bireylerin gösterecekleri duygu ve düşünce tarzlarını belirli bir yanlılıkla iletişim süreci yoluyla aktarıp öğrenilmesini sağlar. Bununla birlikte iletişim sürecini, kısaca birey ya da gruplar arasında bilgi ve davranışların aktarılması şeklinde açıklamak yeterli değildir. Çünkü iletişim süreci, iletileri aktarma çabalarının tümünü, iletileri aktarmak için kullanılan simgesel şifreleri ve dilleri, iletişim ilişkilerini düzenleyen kültür kodlarını, sözlü ve sözsüz iletişim olaylarını içine alan çok karmaşık bir süreçtir.

Communication kavramının karşılığı olarak Türkçe’de kullandığımız iletişim sözcüğü, Oskay (1993: 309)’ın da işaret ettiği gibi yabancı dillerdeki anlamının en önemli kesimini içermemektedir: “*Birey ile birey (ya da bireyler) arasında yapılan bir anlam yüklü simgeler gönderimi, alımı, işlenimi, yeniden – gönderimi, yeniden – alımı, ve yeniden – işlenimi, vb., süreci olarak ifade edilen iletişim terimi, communication sözünün temelindeki toplumsallaşma anlamını ifade edememektedir.*” İletişim kavramını özellikle kamuoyunun oluşumu süreci açısından ele aldığımızda, Turam (1994: 43)’ın da ifade ettiği gibi, bir kişiden veya gruptan diğerine semboller yoluyla bilgi, düşünce ve davranışların aktarılması olarak tanımlayabiliriz. Görüldüğü gibi iletişim, toplumsallaşmanın bir yansıması olmakla birlikte, bir tarafın diğer tarafın tutum ve davranışlarını etkileme veya değiştirme sürecidir de (Erdoğan/Alemdar, 1990: 51).

İletişim süreci, iletiyi aktaran birey, ileti ve iletinin alıcısı bireyden oluşan çift yönlü bir yapıdadır. Bilgi alışverişinde ve ikna edici iletişimde *geribildirim*, stratejik iletişimin can damarıdır. İnsanların bir ileti kaynağı olabilmeleri, iletilerini diğer bireylerin anlayabileceği simge ve sözcüklerle kurgulamaları ile mümkündür. İleti alıcısının gönderilen iletideki simgeleri çözümleyip çözümleyemediği *geribildirim* sayesinde belirlenir. Geribildirim olmadan iletişimin başarı ya da başarısızlığı anlaşılmaz. Bu bilgi alışverişi sayesinde, iletilerin anlaşıldığı, ya da hassas ayar istediği, kalitesinin yükseltilmesi veya tamamen yeniden yönlendirilmesi gerektiği bildirilir. İletişim tekniği açısından totaliter rejimler ile demokratik rejimler arasındaki en büyük fark sistem içerisinde geribildirim olup olmadığıdır. Eğer bir sistem, toplumsal yaşamın düzenlenmesine dair alınan siyasal kararları politik sistemden “yukardan” vatandaşa “aşağıya” iletilmesi şeklinde gerçekleştiriyor ve kurgulamadan senaryolar üretmeye, aydınlatmadan politik showlara kadar geniş bir sunum yelpazesi ile iletişim sürecini yönetiyorsa, bu sistemin fazlaca demokratik olduğu söylenemez (Pickel/Walz, 1997: 38). Böyle bir sistemde geribildirim yoktur. Goleman (1998:194), stratejik iletişimde geribildirim önemini şu şekilde açıklar: “*Sistem teorisindeki özgün anlamıyla geribildirim; bir parçanın sistemdeki diğer tüm parçaları etkilediği ve rotadan çıkmış bir parçanın daha iyi sonuç verecek şekilde değiştirilebileceği anlayışı çerçevesinde, sistemin bir parçasının nasıl çalıştığına dair bilgi alışverişi demektir.*”

Bir sistemde geribildirim yoksa, o sistem karanlıkta kalır. Geribildirim sistemin can damarı, sigortasıdır. Bir sistem içerisinde insanları sismaya razı etmek, onları ikna etmek anlamına gelmez. Strateji uzmanlarından M.H. Caşın (1995:8), stratejik planlamanın demokratik toplumlarda geribildirim olmadan ve halkın ruhuna ters düştüğü halde gerçekleştirildiği durumlarda,

ulusun kendini savunmasının tehlikeye girdiğini, sosyal gerginliklere ve istikrarsızlığa yolaçtığını ve korunacak özgürlükleri de tehlikeye soktuğunu belirtir: “*Totaliter Devletler’de salt güvenlik endişesi ile stratejik kaynakların ekonomik olmayan yöntemlerle karara bağlanması olgusu; idari mekanizmayı içinden çıkılmayacak fedakarlıklar cenderesinin altına itecek ve böyle bir istenmeyen durum; arzu edilen güvenlik hedeflerinin çok gerilerine düşmeyi getirecektir. Sonuçta, güçlü bir otokontrolün tesis edilememesinin yanısıra, ekonomide aşırı enflasyonist baskılar, işsizlik, sosyal dengedeki dayanışma ve motor gücün takatında önemli verim kayıplarına sebep olacaktır.*”

Geribildirimün önemini kavrayan gelişmiş demokrasiler, düşünce özgürlüğünü, düşünceleri serbestçe ifade etme özgürlüğünü, basın özgürlüğünü, sisteme uymasa da muhalif yapılanmaları –terör dışında- sonuna kadar teşvik etmektedirler. Muhalif gruplar, düşünce kulüpleri, düşünceleri özgürce ifade etme ortamları, bilgi teknolojileri ve kaynaklarına eşitlik ilkesine uygun olarak herkesin ulaşma hakkı olmadan, sistem kendi hatalarını göremez. Sistemin parçaları olan farklı halk katmanlarında duyulan rahatsızlıklar, sistemin de rotadan çıkmasına neden olur.

Boş vaatler, içi boşaltılmış anlamsız sözler, yalanlar totaliter rejimlerin halkı kandırmak için başvurdukları temel propaganda metotları olmuştur. Genişletme, uzatma, yaygınlaştırma ve ekme anlamına gelen propaganda sözcüğü, 2000 yıl önce yaşamış Romalılar’da bile, kamuoyunu etkileme anlamında, iktidar erkini ve ününü genişletmek için sürekli kullanılmıştır. Julius Caeser “*iktidarın varlığını koruması ve sürdürmesi asker ve para ile olur*” diyerek, paraların üstüne basılan resimleri kastederek, iktidar ve ünün simgesel olarak ellerde dolaşması sayesinde halkı psikolojik olarak etkileyeceğinin farkına 2000 yıl önce varmıştır (*Hardetert, 1998: 7*). Bektaş (1996:101)’ın da ifade ettiği gibi; “*iletişimin içe-*

riğini oluşturan simgeler, insanların ilk topluluklardan bu yana anlaşmak için kullandıkları işaretler, semboller ve jestler bütünüdür.”

İletişim sürecinde kullanılan simgesel şifreler toplumların kültürel yapısı ile bağlantılıdır. Bu nedenle özellikle ikna etmeye, etkilemeye yönelik olan her iletişim sürecinde, iletilerin üretilmesinde belirli bir birikime gereksinim duyulur. Stratejik iletişimin klasik örneklerini politik kamuoyu çalışmalarından elde edilen veriler oluşturmaktadır. Toplumsal yaşamın çok geniş bir bölümünü düzenleyen siyasal sistem, politik kamuoyu çalışmasını stratejik açıdan cazip bulmaktadır, çünkü profesyonel anlamda medya danışmanlığı yapan çevrelerde, belirli bir konuda kamuoyu oluşturmak ya da kamuoyunu etkilemek konusunda yeterli derecede teknik bilgi ve donanım (Know-How) bulunmaktadır. Mannheim (1997: 63), ABD’de politik kamuoyu oluşturma konusunda danışmanlık hizmetleri sunan kişi ve kurumların kitle iletişimi, medyanın etkileri, kamuoyu çalışmaları alanlarının yanısıra, teknik ve materyal donanımları ile kamu desteğini kolaylıkla sağlayacak stratejik bir üstünlüğe sahip olduklarını belirtir: “*Bu bilgi ve kaabiliyet ile, iletileri aktarma çalışmalarının tümünü ve dolayısıyla oluşan etkileri tamamen stratejik amaçlı yönlendirmek ve yönetmek mümkün olmaktadır. Siyasal sistem ve aktörlerin iletişim ortam ve araçlarını istedikleri şekilde kurgulama ve yönetmenin, politik elitlere ve politik sisteme sağladığı yararlar konusunda her geçen gün yeni veriler birikmektedir.*” Modern dünyanın tartışmasız siyasi sistemi olan demokrasilerin kamu iradesine yaslanma zorunluluğu medyayı ve medya aracılığı ile gerçekleştirilen kamuoyu çalışmalarını siyasal ve toplumsal yaşamın ayrılmaz bir parçası haline getirmiştir. Yönetime talip olanların, yönetilenlerden destek alması gerektiği sürece, stratejik iletişim çalışmaları şimdi olduğu gibi gelecekte de devam edecektir.

Her demokratik sistem, politikalarını halkın

onayını alarak uygulamak zorundadır. Bu zorunluluk toplumsal yaşamın düzenlenmesinde, politik istek, talep, düşünce ve argümanların karşılıklı olarak iletilmesini, bilgi ve enformasyonların aktarılmasını, kısaca iletişime geçilmesini zorunlu kılıyor. Bu iletişim sürecinde medyanın önemli bir rol üstlenmesi, modern demokratik toplumların “medya toplumu” (Bruns, 1997: 19) olarak isimlendirilmesini haklı çıkartmaktadır.

Medya toplumlarında iktidar erkini elinde bulunduranlar, aldıkları siyasal kararların aktarılmasında medyada olumlu bir izlenim bırakmak isterler. Bu anlamda stratejik iletişim, örneğin belirli problemleri ya da siyasal aktörleri medyada haber değeri olacak şekilde politik içerik ve konumdan uzakmışçasına değerlendirme ya da yorumlama stratejileri geliştirmektedir. Bu anlamda parti kurumları ve kaynakları politik kamuoyu çalışması için seferber edilir.

Stratejik politik iletişimde en çok kullanılan yöntem belirli bir adayla bağıntılı olarak bir konuyu medyaya lojistik destek sağlayacak şekilde ve medya formatında kurgulamak ve sunmaktır. Siyasal aktör veya sistem, kendisiyle bağıntılı bir konuyu medya için geçerli standartlarda; yeni, alışılmışın dışında, anlaşmazlık içeren ya da görsel anlamda çekici bir formatta kurguladığında büyük bir olasılıkla kamuoyunun dikkatini çekecektir.

ESTETİK İLETİŞİM VE SİMGELER

Özellikle politik iletişimi yöneten ve yönlendirenler, dilin yalnızca basit bir anlaşma aracı olmadığı ve ağza söz vermediğini, kafalara düşüncelerin de dil ile yerleştiğinin farkındalar. İletişim sürecinin temelini, iletiyi üreten ve tüketen bireylerin üzerinde anlaştıkları ortak kavramların bulunması oluşturmaktadır. Bununla birlikte insanlar iletilerini aktarırlarken, toplumsal ve ekonomik yaşam biçimine, alıcının kültürel kodlarına ve çevre koşullarına uygun yöntem ve araçlar

kullanırlar. Bektaş (1996:101)’ın da ifade ettiği gibi, “insanlar ortak simgelerle anlaştıkları, bu simgeleri özgür olarak kullanabildikleri sürece iletişim olgusu gerçekleşmektedir”.

İnsanlar, gelişmişlikleriyle orantılı olarak karmaşık simge sistemlerinden yararlanmışlardır ve yararlanmaktadırlar. Her toplumun kültür simgeleri sosyalleşme sürecinde birey tarafından öğrenilir. Simgeler ve semboller ortak anlam ve değerler olarak nesilden nesile aktarılır. Erdoğan ve Alemdar (1990:27)’ın ifade ettikleri gibi, *simgesel iletişim toplumsal bir süreçtir*. Bununla birlikte iletişim teknolojisinin gelişmesi, global düşünce ve kültür aktarımına geniş olanaklar sağlamıştır. Günümüzde McLuhan’ın “evrensel köyü” bir anlam ifade edebilmektedir. ABD başkanı Bill Clinton’un beyaz sarayda sıradan işlerle uğraştığı, en büyük hayalinin oscar ödülü olduğu, halka yakın, bununla birlikte soylu ve seçkin olmadığı, ulaşılabilir ve insani boyutlarının öne çıktığı Başkan’ın veda klibindeki imajı, İlal (1989:12)’ın daha 90’lı yıllarda saptadığı gibi, kitle iletişim araçlarının siyasal iktidarın etkileme gücünü ve simge ve sembollerin evrenselleştirmesinin somut ve güncel bir göstergesidir.

Yaşam alanlarını estetikleştirme, politikanın da estetikleştirilmesini beraberinde getiriyor. Yaşam tarzlarının estetikleştirilmesi, toplumun da sosyal estetik açısından parçalara ayrılmasını sağlıyor. Bu da politik iletişimin önüne önemli bir engel olarak çıkıyor. Yaşam alanlarının estetikleştirilmesi sembolik kurgulamaları da beraberinde getiriyor. Sosyal iletişim alışkanlıkları dahi görsel karelere aktarıldığında etkili olabiliyor. Yaşam alanlarının karelere aktarıldığı reklam ve televizyon dünyası, Meyer (1994)’in ifadesi ile modern dünyamızın “kültür metaforları” olmuştur.

Politik eylemlerin alıcılar üzerindeki etkileri iki boyutlu değerlendirilebilir. Birinci boyutta politik eylemleri algılayanlar, politikayı aracısız olarak gözlemlediklerinden gerçekleştirilen ey-

lemler ile sonuçları karşılaştırabilirler ve ilgili politikalara, politik aktörlere, partilere karşı kendi duruşlarını, konumlarını, bakış açılarını, kısaca düşüncelerini değiştirebilirler. Ancak çok az sayıda insan politikayla böyle direkt bir ilişki kurabilir. Diğer boyutta ise politika insanların sadece zihinlerinde medya aracılığıyla oluşturulan anlamsız ve karmaşık resimlerden oluşur. Bu resimler kitlelerin hiçbir zaman dahil olamayacakları fakat farklı biçimlerde protesto edecekleri ya da alkışlayabilecekleri bir ucubeler müzesi oluşturur.

Kitlelerin politik süreç ve eylemleri aracısız olarak görebilme ve gözlemleyebilme imkanları azaldıkça politikanın bir show gibi sunulmasından başka bir çare kalmayacaktır. Kaba hatlarıyla belirlenmiş, haber kaynaklarından süzülerek “eşik bekçilerinden” geçmiş enformasyon, belirli formatlar içerisinde kamusal alana yansıtılmaktadır. Sembolik politika politikanın asıl amacı olmuştur. Bu şartlar altında politikanın sembolik boyutu da çift anlam kazanıyor. Modern toplumdaki bireyler de, kitle demokrasilerinde kendi çevreleri ve genel olarak dünya ile ilgili konularda sembolik ifade şekilleri ile yetinmeye razı olmaktadır. Diğer taraftan politik sürecin aktörleri ya da üreticileri de, politik konulara anjaje basın mensuplarının konuları kamuoyuna sunma tarzlarına göre sembolik politika yapmaktadırlar. Durum böyle olunca politik olayla birlikte politik olayın nasıl sunulacağı da beraber düşünülme durumundadır.

Başkan Busch’un ulusal güvenlik danışmanı Brendt Scowcroft, görevi süresince Beyaz Saraydaki tartışmaların %70’inin uluslar arası kriz durumlarının medyada nasıl tanımlandığı, yansıtıldığı ve ilgili ülkelerde nasıl karşılandığını tartışmakla geçirildiği tahmininde bulunur (*Hoge, 1995:266*). Görüldüğü gibi reel politik süreçten çok, politik sürecin ortaya konuş şekli, kurgulanışı önem kazanmaktadır.

Modern anlamda politik iletişimin anlaşılma-

sı Murray Edelman (1976)’ın geliştirdiği “sembolik politika” kavramıyla açıklanabilir. Murray Edelman, 70’li yıllarda ABD’de yaptığı analizlerde, politikanın sembolik boyutunun kendi başına nasıl yeni bir anlam kazandığını ve stratejik amaçlarla alıcıları yanıltmakta nasıl kullanıldığını ortaya koymuştur.

Edelman’a göre modern toplumlarda genellikle bireylerin partilerle, teşkilatlarla, politikacılarla bire bir iletişimde bulunmaları mümkün olmadığından, politikanın aktarımında kitle iletişim araçları birinci derecede rol oynamaktadır. Politik iletişimde hemen hemen bütün bilgi ve enformasyon akışı doğal olarak kitle iletişim araçları üzerinden gerçekleştirilmektedir. Klasik anlamda parti tarafsızlığı de geniş kitleler için sorgulanır olmuştur. Edelman’ın ABD’de tespit ettiği sonuçlar ile, Türkiye’de son yıllarda yapılan genel seçimler dikkate alındığında benzerlikler görülmektedir. Artık Türkiye’de de klasik anlamda “ölene kadar” aynı partiyi desteklemek söz konusu değildir. Örneğin Cumhuriyetin başından beri lider partiler olan CHP ve AP’ye olan bağlılık halk tarafından sorgulanmıştır. Bunun bir sonucu olarak, en son gerçekleştirilen genel seçimlerde geleneksel sol parti CHP %8 oranına ve geleneksel sağ parti AP’nin devamı olan DYP % 12’lik oy oranına düşmüşlerdir. Bu sonuçlar, Türkiye’de klasik anlamda parti bağımlılıklarının ortadan kalktığını göstermektedir.

Edelman’ın teorisinden hareketle Ulrich Sarcinelli (1991: 479) politikanın üretilmesi ile sunulmasının farklı boyutlar olduğuna dair bir tez geliştirmiştir. Sarcinelli’ye göre politikanın medya için yapılması, iletişimin de dilsel semboller (beyaz sayfa açmak, mavi akım projesi, düşünce özgürlüğü, çetelerle savaş vb. gibi); dil ötesi semboller (ezan, bayrak, Atatürk, ordu, beden dili gibi); yaygın ön yargı ve algılamalar; basmakalıp sözler ile paketlenmesini beraberinde getirmiştir. Politik karmaşıklıktan uzak bu tür semboller alıcıda duygusal çağrışımlar uyandırabil-

mektedir.

Politik semboller sadece politik gerçekliklerin sunulması için yapılmazlar. Partiler arası mücadelede, dikkat çekici amblem ve rozetler kullanılmak, ya da kirlilikten arındırma sözü yerine seçmenlere deterjan dağıtmak gibi sembolik tavırlar, sözde gerçekliği yansıtmaktadırlar ve dikkat çekmektedirler. Aslında politik iletişim başlangıcından günümüze kurgusunu ve sunumunu her zaman sembollerle zenginleştirmiştir. Ancak televizyon çağında politikanın kendisinden çok kullanılan politik sembollere ilgi duyulmuştur (*Sarcinelli, 1994: 34*).

Sembolik politika modern çağların en akil almaz iletişim tarzına dönüşmüştür. “Savaş” gibi (körfez savaşında Schwarzkopf’a “çöl ayısı” denmesi gibi), “deprem” gibi (küçük Erkan’ın Clinton’un burnunu tutması gibi) yaşamsal öneme sahip konularda dahi argümanların yerini bir resim, bir sembol alabilmektedir. Bugün politik estetiğin amaçladığı iletişim tarzı, “algıların tamamına hitap etmektir” (*Welsch, 1991: 9*). Sembolik politika görsel iletişim araçlarını dikkate alarak yapılan stratejik bir iletişim tarzıdır. Geleneksel olarak politik ideolojilerin aktarımında kullanılan söylem ve dilsel aktarımdan farklı olarak, görsel efektler kullanılarak politikacıları starlaştıran ve resimlerde somutlaşan yeni bir iletişim tarzı kuşkusuz. Politik iletişim, toplumsal yaşamda sorunların çözümü için geliştirilen argümanların tartışılacağı bir alandan, baş rol oyuncularının kurgulandığı sahte bir alana kaymaktadır. Örneğin siyanürle altın çıkartmanın çevreye verdiği zarardan çok, siyanürü protesto eden köylülerin *çiplak oluşları* ilgi toplamaktadır. Politik olay ve süreçler eğlence amaçlı, magazin formatı ile yansımaktadır ekranlara.

İletişimde Görselliğin Anlamı

İç dünyamızı görme yoluyla biçimlendiren “algılanmış inançlar” belirler. Yaşam dünyamızı görerek oluşturmak üzere bir anlayışımız vardır.

İnsanları harekete geçiren de düşündükleri değil, gördükleridir. Yalın benliğimizi bize yaşatabilecek bir görme yeteneği, en temel koşuldur. İmaj için görmek temel kuraldır.

Görsel iletişim araçlarının mesajları sadece sosyal dünyamızı algılama ve yorumlama tarzımızı etkilemekle kalmıyor, iletişim kurma ve davranış geliştirme tarzlarımızı da önemli ölçüde etkiliyor. *Resimlerin dünyası dünyamızın resmi oluyor*. Resimlerin içerikleri ve onların birbirleriyle bağıntılı olarak kullanılmaları, diğer bir deyişle resimlerin “semantiği” ve “sentaksı” enformasyonların, ifadelerin, yorumlamaların, kuralların, dünya imajlarının “ben” ve “öteki” algılamalarının temel kaynağı oluyor. Bolz (1990)’un tanımlaması ile postmodern yaşam, yazının ve sözün etkin olduğu bir kültürden; eğlendiren, hoş vakit geçiren, en üst düzeyde dikkatlerin çekilmesine odaklanan estetik rejinin zaping kaygılarıyla kurguladığı bir anlayışa dönüşmüştür.

Şimdilerde “İmaj” çalışmaları bütün geleneksel ikna yöntemlerinin dışına taşmıştır. Önceleri, siyasal imaj çalışmalarının merkezinde adayların “belagat” yeteneği ve dili kullanma becerisi yer alırdı (*Topuz, 1991*). Son zamanlarda ise dil ile ilgili çalışmaların yanısıra sözel olmayan tüm öğeler ve anlam içeren tüm semboller imaj çalışmalarında kullanılmaktadır. Resimlerin dili, sözün ve metnin dilini bastırmıştır. Bu eğilim dilin de ekonomikleşmesini beraberinde getirmiştir. Kısaltmalar, imalar, fragmanlaştırmalar, bağıntısız ve bağlamsız sözler dönemin üslubu olarak görülmeye başlanmıştır.

Stuart Hall (1980), televizyon söyleminde film karelerinin dilsel göstergelerden farklı birer kod içerdiklerini belirtir. Hall’e göre resim kareleri, Meryem Ana Heykelleri gibi gerçeğin birer kopyası olarak algılanır. Hans Matthias Kepplinger (1987), yazılı basın ve televizyonlardaki görsel efektler ve fotoğraflar üzerindeki deneysel çalışmasında, Hall’in teorisini ampirik olarak kanıtlamıştır. Kepplinger, metinlerin alıcının ön

bilgisi ile çeliştiklerinde (selektif algı), bilişsel zıtlık meydana geldiğinden alıcı üzerindeki etkilerinin sınırlı olduğunu belirtir. Ancak resim karelerinin “gerçek” olarak algılanması nedeniyle, fotoğraflar alıcının ön bilgisi ile çelişse de bilişsel zıtlıktan etkilenmedikleri ortaya çıkmıştır.

Fotoğraflar metin ve sözden farklı olarak, objektif gerçekliğin bir yansıması olarak algılanırlar ve eleştirilmezler. Oysa her resim karesi söylem içeren bir koddur. Kurgulanmış her resim, eski kültürün geliştirdiği söylemin yerine arzuların resmini gerçek olarak sunmaktadır. Böylece de Kantçı bir yaklaşımın eleştirilerinden kurtulabilmektedir. Bu nedenle televizyon çağında sembolik politika, stratejik iletişimin estetik formu olarak kabul görüyor. Görselliği ve eğlendiriciliği ile, enformasyonun, yorumlamanın argümanların ve söylemin yerini alıyor. İnsanların yaşam alanları da reklam ve televizyon dünyasının medyatik dünyasına dönüşüyor.

Diğer taraftan insanlar hakkında oluşturulan imajlarda özellikle görsel betimlemeler büyük önem kazanmaktadır. Medya aracılığı ile oluşan imajlarda, eşik bekçilerinden “gatekeeper” geçerek, haber olmaya değer görülen ürünlerde, muhabirlerin olayları algılama biçimleri de görüntü ve ses aracılığıyla seyirciye aktarılır. “Sempatik” görünmesi istenen kişi, kamera ile ön cepheden çekilir, böylece rahat ve sakin izlenimi uyandırılır. Olumsuz imaj oluşturmak için ise, alttan (kurbağa perspektifi) ya da tepeden (kuş bakışı) çekim yapılır. Böylece izleyici üzerinde aciz ve sevimsiz bir kişi izlenimi bırakılmak istenir. Deneysel araştırmalar, kameramanların ve çekim tekniklerinin izleyicilerin algılarını kesinlikle etkilediklerini ortaya koymaktadır (*Kepplinger:1989: 241-255*). Politik aktörler dikkatleri üzerlerine çekebilmek, gündemi belirlemek, kendileri ve karşıtları hakkında imaj oluşturabilmek için görsel efektleri sonuna kadar kullanmaktadırlar.

“Medien Tenor” adlı medya analizleri ensti-

tüsünün yaptığı analizlerde, Alman devlet televizyon kanalları olan ARD ve ZDF’nin yayımladıkları görüntülerde, Schröder’in (SPD), Kohl’e (CDU) oranla daha iyi yansıtıldığı sonucunu ortaya çıkarmıştır (*Schatz, 22.8.97: <http://www.medien-tenor.de>*). Aynı şekilde A.Ü. İletişim Fakültesi Medya İzleme Grubu ve Konrad Adenauer Vakfı tarafından gerçekleştirilen medya analizinde, 1999 yılı Türkiye genel ve yerel seçimlerinde medyanın bazı partileri içerik ve görsel sunum açısından olumlu, bazılarını ise olumsuz yansıtmasının seçim sonuçlarına etki ettiği sonucuna varılmıştır (*KAV, 1999: 162-178*).

İMAJLAR

Artık iyi bir doktor olmak, iyi bir müessese-ye sahip olmak, kısaca bilimler konusunda gerekli eğitimi almış olmak, o alanda iyi bir “imaja” sahip olduğumuz anlamına gelmiyor. Sanat kuramlarını çok iyi bilmek de, eskiden olduğu gibi şimdilerde de kimseyi sanatçı yapmıyor. Bununla birlikte “imaj”, bir şeyi yoktan da var etmez. Ancak “imaj”ı bir sanat olarak görürsek, bu sanatın işlevi, eldeki araçlarla hedefe ne kadar ulaşılabileceğini göstermesidir diyebiliriz. “İmaj çalışmaları” görünmeyeni gösterebilme sanatıdır. Çağımız filozoflar, önderler, liderler çağı değildir. O nedenle önemli olan bireylerin ve kurumların kendilerini nasıl değerlendirdikleri ve gördükleri değil, başkaları tarafından nasıl görüldükleri ve algılandıklarıdır. “İmaj” çalışmaları bir hedefe yönlenmiş işlevler kavramından yola çıkar.

Dilbilimsel açıdan bakıldığında “imaj” kavramının kökeni oldukça eskidir. Anglo-saksonların kullandığı “Image” sözcüğünden Türkçe’ye olduğu gibi aktarılan kavramın, Latince karşılığı “imago”- *resim* anlamına gelmektedir. Bu resim ile kastedilen optik bir aktarım değil, daha çok algılayanın zihninde kişi, kurum, ürün v.b. hakkında geliştirdiği bilişsel, psikolojik “resim”dir.

Resim, “imaj” çalışmalarında somut görünen resimden ilintisiz olarak, yalnızca mecazi anlamda kullanılır. İmaj, zihinsel bir resim olarak, gerçekten (true) çok yönlendirilmiş daha doğrusu yaratılmış (created) bir şey olarak değerlendirilmektedir. Resim, yalnızca kafalarda oluşan bir görüntü değil, insan düşüncesinin iç yansımalarıdır.

İmaj kavramını ilk olarak psikoloji ile ilişkilendiren Kleining (1969: 444), imajı “*kişi ya da kişilerin çevrelerindeki olgular hakkında anlamı, az ya da çok sistemleştirdikleri dinamik düşünce, tasavvur, algılama ve hissedişlerinin tamamı*” olarak tanımlar. Amerikan gazeteci Walter Lippman çok önceleri, kendisini büyük üne kavuşturmuş olan “Public Opinion” (1922) adlı kitabında, insan zihninde var olan ve çevremiz, olaylar ve kişiler hakkında gerçeği yansıtmadıkları halde davranışlarımızı belirleyen resimlerden (imaj - tasarım) söz etmiştir (Lippmann, 1964: 18). Lippmann’ın kitabı ilk yayımlanışından elli yıl sonra Amerika (1965)’da ve Almanya (1964)’da yeniden yayımlanmıştır. Elisabeth Noelle-Neumann (1998: 167), Lippmann’ın kitabının hâlâ yepyeni olmasının nedenini: “*Lippmann, modern dünyada insanların nasıl bilgi edindiği, yargı oluşturduğu ve buna göre davrandığı hakkında kendimizi nasıl rasyonelce kandırduğımızı ortaya koyar*” şeklinde açıklar.

Lippmann, ampirik sosyopsikolojinin onlarca yıl sonra ortaya koyduğu olguları, daha I. Dünya Savaşı sonrasında açıklar. Lippmann (1964: 78, 97), kamuoyunun temel taşı, yani imajların ve kanaatlerin duygu yüklü kalıplarda billurlaştığını keşfeder. Bir gazete muhabiri olan Lippmann, icat ettiği stereotip kavramını, gazete matbaacılığının teknik dünyasından, metinlerin istenildiği kadar basılmasını sağlayan stereotip tekniğinden almıştır. Stereotipler örneğin, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in adının önüne düzenli olarak eklenen “Baba”, ya da Abdullah Öcalan yerine “bebek katili Apo” benzeri kısaltmalar şeklinde karşımıza çıkar. Bir süre sonra

ismin kendisine gerek kalmaz, “Baba” ya da “bebek katili” yeterli olur. Benzer kısaltmalar uluslar arası tanımlamalarda da etkili olurlar. Örneğin “Sırp kasabı” Miloseviç, “Türk düşmanı” Kohl, ya da “uçkurgate” Clinton, ya da “oval ofis” gibi. Kişilerle birlikte düzenli olarak anılan olumlu – olumsuz kısaltmalar, zamanla ismin kendisinden de önemli olurlar. Kısaltmalar belirli sembolleri de içeriyorsa yeniden hatırlanmaları daha kolay olur. Kamuoyu süreci bu tür imalara ihtiyaç duyar, yoksa yaygınlaşamaz, bir konunun taraftarları birbirlerinden destek alamaz, güçlerini açıkça gösteremez ve karşıt görüşleri sindiremezler.

İmaj kavramı 50’li yıllardan itibaren ekonomide, *ürünleri farklı algılatan tüketici değer illüzyonunu oluşturmak* anlamında kullanılmaya başlandı (Lili, 1983: 402). Ürün ile ilgili somut ve soyut bileşenler belirleyici oldu. İmaj sadece somut ürünler için değil, aynı zamanda kişiler, kurumlar, markalar için kullanılmaya başlandı. Böylece “imaj” karar alıcıların ve tüketicilerin psikolojik etkenlerle ürüne yükledikleri soyut olarak nitelendirilebilecek *değer* olarak görülmeye başlandı.

Psikolojik değer yaratmada güçlü bir etkiye sahip olan reklam ve diğer iletişim çabaları, ülkemizde de “imaj” kavramının stratejik önemini son yıllarda artırmıştır. “İmaj” kavramının ülkemizde son yıllarda popüler bir kavram olmasının nedenleri arasında, 1980 sonrası ülkede yaşanan *büyük transformasyon* (Tılıç, 1998: 85); *enformasyona dayalı bir ekonomiye geçiş* (Gumpel, 1997: 46); radyo - TV alanının gelişimi ve özelleşmesi sonucu kamuoyu baskısının artması; partilerin dayandığı ideolojik farklılıkların azalmasıyla birlikte siyasal adayların ya da parti liderlerinin özelliklerinin ve niteliklerinin, bir başka deyişle imajlarının öne çıkması (Uztuğ, 1999: 15); siyasal iletişim tarzının değişimi (Köker, 1998:14-19) gibi faktörler sayılabilir.

Simge ve İmajların Algılanışı

Hiç kimse, tüm varoluşu bir bakışta kavrayabilecek, durumu tüm inceliğiyle, çeşitliliğiyle ve kombinasyonları içinde ele alabilecek donanıma sahip değildir. Gerçek ortam, doğrudan kavrayabilmemiz için fazla büyük, fazla karmaşık ve fazla akışkandır (Avcı, 1990: 43-55). Çağdaş imaj çalışmaları mantıklı dayanaklar ve derinlik perspektifinden yoksun olsalar da, estetik öğeler içeren kurallardan esinlendiğinden, insanlar için kalıcı duygusal etkiler bırakmakta ve böylece toplumları etkileyebilmektedirler (Sturm, 1972:42-44). Bugün uçsuz bucaksız karmaşık dünyamızda kendi özgün gözlemlerimiz ile başka kaynaklardan edindiğimiz izlenimler iç içe geçmiştir. Sezgiler, düşünme ve gözlemden önce gelir. Duygu içerikleri –neyin iyi, neyin kötü olduğu –, görüntü ve ses aracılığıyla algılayan üzerinde bir tür onay etkisi yaratmaktadır. Çelişkiye düşmeden iletilebilen net konular, aşırılıklar, sürprizler, algılayanın kendisi ile özdeşleştirebileceği şeyler, yani mekan ile ilgili ve psikolojik yakınlıklar, Arnold Gehlen (1965: 190)'in de dediği gibi, sahte bir gerçeklik ve “Zwischenwelt” ara dünya oluşturmaktadır.

Bireylerin siyasal ve sosyal bilgileri örgütlemeye kullandıkları bilişsel yapılara psikologlar şemalar adını verirler. Bireylerin zihinlerindeki siyasal şemalar arttıkça, düşüncelerindeki karmaşıklık azalır. İnsanların kullandıkları şemalar, olayları yorumlamalarına yardımcı olurlar. Bireyler yeni bilgilerle karşılaştıklarında özgül bilişsel şemalar bunları süzer, seçer, kodlar ve yeni ya da varolan bilişsel yapılar içinde bütünleştirir. Şemalar, bilginin bellekten geri çağrılmasını da etkiler. Psikologların “kestirme yollar” dedikleri şemalar, insanların yargılarında çoğu zaman hata yapmalarına neden olsa da, sıkça kullanılırlar.

Milburn (1998:133-156) dört değişik şema üzerinde durmuştur: *Kişî şemaları*, *kendilik şemaları*, *rol şemaları* ve *olay şemaları*. Kişilik şemaları

belirli ya da çok karşılaşılan türden kişilerin kişilik özelliklerine, ya da bu kişilerin davranışlarını etkileyen amaçlara ilişkin bilgileri içerirler. Kendilik şemaları yaş, ırk, cinsiyet ya da meslekler gibi, genel toplumsal sınıflandırmalara ilişkin bilgileri içerirler. Olay şemaları da değişik durumlara ilişkin bilgileri içerir.

Algılama ile başlayan anlamlandırma iki ayrı düzlem arasındaki bir enerji akışını göstermektedir. Biri algılananların (gösterilen) yer aldığı içerik düzlemi öteki ise soyutlamaların (gösteren) yer aldığı anlatım düzlemidir (Barthes, 1986: 37). Kültür - iletişim - dil ilişkisi irdelendiğinde düşüncenin ve düşünceyi aktarmanın biricik aracı olarak dilin farklı bir yeri olduğu görülmektedir. Kendi başımıza düşünürken de toplumsal ve kültürel iletişim aracı olan dilden yararlanırsınız (Erkman, 1987: 33). Algının tamamlanmasında ve anlam üretiminin sağlanmasında başvurduğumuz araç dildir. Anlam üretiminin aktif formasyonu öncelikle yine dildir. Ancak dilin sembolik işlevi söylem içinde gerçekleşir. Bireyin algılamada kendi başına gerçekleştirdiği anlam üretimi, dilsel şemalara başvurmasa bile bellek, duygu, sezgi gibi pek çok kişisel deneyimi içerir.

Algılamayı etkileyen nedenlerin başında, etkili uyarı ile karşılaşmadan önceki dönemde konu ile ilgili yaşam denemelerinin bulunup bulunmaması gelir (Inceoğlu, 1985: 11). Dolayısıyla bireyin aynı uyarı ile karşılaşması sıklıkla, tepkide bulunması da hızlanacaktır. Bununla birlikte sosyal psikoloji ve iletişim araştırmalarında kullanılan “selektif algılama” konsepti, insanların bilişsel uyumsuzluktan kaçınmak için, gerçekleri değişik açılardan algılama eğiliminde olduklarını göstermiştir. Bir kişi ya da olay hakkında, algılayanın zihninde belirli bir “resim” varsa, algılanan kişi ya da olay sunulduğu bağlam ve ortamdaki arındırılarak değerlendirilir. Buna göre bir kişi ya da devletin zihnimizdeki imajı “düşman” ise, ilgili kişi ya da devletin her türlü olum-

lu girişimini bizi yanıltıcı birer hamle olarak değerlendirebiliriz. “Su uyur düşman uyumaz” deyimi de bu anlayışın ürünüdür. Selektif algılamamanın temelinde psikolojik, ideolojik ve kültürel savunma tedbirleri vardır. İmaj tasarımcıları mesajlarını yapılandırırken, alıcıları dikkate almak durumundadırlar. Çünkü imaj, bir kod açılımı/çözülmesinin – anlamın genişlemesinin, göstergelerden çikarsamanın – sonucudur (Kapferer, 1992: 11).

Simge ve İmajların Zamana, Mekâna ve Kültüre Dayalı Yapısı

İmaj kavramını bilimsel bir temele oturtan Kenneth Boulding (1958: 46), üç tür imajdan söz eder. Bireyin yakın ve uzak çevresi hakkındaki tasavvurunu belirleyen “mekan imajı” (spatial image), Zamana bağlı olarak değerlendirmeler için “zaman imajı” (temporal image) ve her kültürde var olan belirli düzen ve kurallara bağlı olarak işleyen bir sistem için “dünya ve evren imajı” (image of value).

İmajın zamana ve mekana bağlı gerçekliğini kavramak zorundayız. Burada anlamamız gereken mekan ya da alan, geometrik bir çizim üzerindeki bir boyut değildir, yaşayan bir alanın özgün dokusudur. Zaman da yalnızca saatlerin gösterdiği zaman değildir. Önemli olan zaman, süreç içindeki zamandır. Andersen masalında kralın yeni giysileri imajın mekana bağlı olduğuna dair iyi bir örnektir. Kral yeni giysileriyle halkın önüne çıktığında, oraya dışardan biri gelseydi, şaşkınlıktan ne yapacağını bilmezdi.

Lippmann (1964: 15), kahraman imajlarını da şeytan imajlarını da ortaya çıkartan mekanizmanın, zamana ve mekana bağlı olarak çözülüp dağıldığını ifade eder: “1918’deki ateşkesten sonra, müttefiklerin o çok değerli birliğinin sembollerinin ne denli hızla yok olduğunu ve bunun sonucunda tüm ulusların sembollerinin de aynı çöküşü yaşadığını unutmamak gerek: İngiltere’nin kamu hukukunun koruyucusu imajı, özgürlük bekçisi Fransa imajı ve Haçlılar Amerikası...”

İmajlar belirli bir süre etkili olurlar ve sonra kaybolurlar. Biz insanlar geçmişini çoğu zaman haksızca yargılarız. Sözcükleri ve eylemleri, sanki bizim zamanımızda söylenmiş ve yapılmışlar gibi, günümüzden bakarak yargılarız. Dönemin ruhundan (Zeitgeist) habersiz davranırız. Tucholsky (1975: 67)’nin dediği gibi: “İnsanın kendi zamanıyla çatışmasından ve yüksek sesle hayır demesinden daha zor olan ve güçlü bir kişilik gerektiren şey yoktur”. Örneğin 80’li yılların basık ortamı karşısında sinen halkın ve politikacıların davranışları, sindirilenlerin kendileri tarafından bile açıklanamaz. Kendi durumlarını başka gerekçelerle izah etmeye çalışırlar. İmaj gaz gibidir, boşluk bulunca dolar. Genellikle stereotipler aracılığıyla yayılan imajlar, zamana, mekana ve değerler sistematığıne göre halkın arasından devletin tepesine kadar uzanır.

Zamana ve mekana bağlı imajdan daha etkili, anlaşılması zor olan kültür bağlamında imajdır. Kökleri çok eskilere dayanan kültürel aidiyet ve güvenlikte olma duygusu, direnme gücü, eylem kapasitesi, bireyi dışlanma korkusundan kurtarır. İnsanın çok önemli ve aleni bir davranış biçimi olan “taklit”in, dışardan belli olmayan iki değişik güdüsü, iki farklı kökeni vardır. Noelle-Neumann (1998: 140) bu iki taklit türünün kökenini şöyle açıklar: “Bunlardan ilki, bilgi edinme amacını taşıyan, öğrenmeye yönelik taklittir; onaylanan davranış biçimlerinin, zekice olduğu varsayılan yargıların ve iyi olduğu düşünülen zevklerin taklidi. İkincisi ise, ötekine benzemek için yapılan taklit, dışlanma korkusundan kaynaklanan taklittir. İnsanın rasyonel bir varlık olduğunu savunan ekoller, taklidi amaca yönelik bir davranış biçimi olarak görmüşlerdir”.

O halde bir toplumda geçerli olan olumlu imajlar taklit edilir denebilir. Ayrıca bir toplumda olumlu bulunan imajlar başka bir toplumda olumlu bulunmayabilir. Örneğin insanların saç kesimleri, giysileri, erkeklerin bıyıklı ya da sakallı oluşları, dinledikleri müzikler yaşadıkları

toplumlara göre değişebilir. Örneğin ülkemizde bıyık ve sakal siyasal-dinsel mesaj taşıyabilmektedir. Bu nedenle erkekler yüzlerindeki kıl demetlerine biçim verirken imajlarını düşünmek zorundadırlar. Değer yargılarının baskın kanaat olduğu her yerde “dışlanma tehdidi” vardır. Bu nedenle birçok kültürde ceza sistemleri de, insanın bu toplumsal doğasından acımasızca yararlanmıştır. İlk okulda, saçlarını uzatan öğrencilerin öğretmenler tarafından belirgin bir şekilde saçlarının bir kısmının kesilmesi; sınıf önünde tek ayak üstünde durma cezası; mahkemeye çıkan tutukluların saçlarının kesilmesi; suçluların kameralar karşısına çıkartılarak teşhir edilmeleri de kültüre dayalı “onur” cezaları” olarak adlandırılabilir.

Özçelebi (1998: 74)’ye göre, Türkiye’de bıyıksızlık bazıları tarafından *batılı* bir görünümün simgesi olarak değerlendirilmektedir. Aynı şekilde çenedeki sakal (keçi sakal), entelektüel algılanmaya, uzun favoriler de insanların *yabancı* olarak nitelendirilmelerine yol açabilir. İnsanların alaycı bakışlarına maruz kalmamak için modern bireyler kendi eğilimleri ile toplumsal örüntüleri bağdaştırmaya gayret ederler. İnsanların açıkça giydikleri kıyafetler, kullandığı kelimeler, dinledikleri müzikler, yaptıkları espriler, dönemin ruhunun çok önemli bir göstergesi ve *topluma itaat*in belgeleridir. Örneğin ülkemizde sözcük seçiminde Osmanlıca ya da öz Türkçe’ye ağırlık verilmesi, hâlâ alıcıda çağdaş ya da tutucu ve eski kafalı izlenimi oluşmasına neden olabiliyor.

Sözsüz iletişim diyebileceğimiz sembolik davranışlar da, toplumların kültürel ve sosyal doğasına uygunluk göstermek durumdadır. Kültürden kültüre değişen sözel olmayan semboller de oluşturulmak istenen imajların etki gücünü artırmaktadır. Örneğin Uztuğ (1999: 163), bazı siyasi liderlerin ezan, bayrak, vatan gibi sözcükleri, “Allah’ın izniyle”, “hayırlısıyla” gibi deyimleri kullanmasının ardında milliyetçi-muhafazakâr

bir çizgi içinde olduklarını gösterme çabasının var olduğu kanaatindedir.

Bireylerin zedelememesi gereken değerler, her kültürde farklılık gösterir. Bunlardan bazıları ahlaki değerlerdir, bazı düşünceler iyi, bazıları kötüdür. Değer yargıları da kültürden kültüre farklılık gösterir. İmaj konusunda kültürel bağlamı dikkate almadan yapılan değerlendirmeler başarısız olur. Şimdilerde sosyopsikolog Thomas J. Scheff (1996) birey ile çevresi arasındaki ilişkileri “toplumsal bağ” (social bond) ile açıklar. Scheff, yaptığı kültür karşılaştırmalarında, batı kültürlerinde sadece bireye çok değer verilip serbestçe hareket edebileceği bir alan yaratılmaya çalışıldığını, doğu kültürlerinde de tam tersine bireyin kısıtlandığını ve önceliğin toplumsal doğaya verildiğini açıklar. Örneğin “kol kırılır yen içinde” kültüründe yetmiş toplumun üyeleri, en büyük skandalların, rüşvet, adam kayırma, hukuksuz davranışlar ve “rutinin dışına çıkma”ların normal karşılanmasını garipsemezken, bunları yapanların imajları zedelenmezken; “kırılan kollar için ortopediste gidilir” kültüründe yetmiş toplumun üyeleri, bu tür yaklaşımları savunanları asla affetmez ve bu tür toplumlarda ancak rasyonel çözümler üretenlerin imajları olumlu olur.

İmajların zamana, mekana ve kültüre dayalı yapıları, bireyin toplum karşısındaki acizliğini de gösterir. Bireyler kendilerini “iyi” ya da “kötü” gördükleri alanlarda, çevrelerini dikkatlice izlerler. Bireyler sezgileri ile toplumda neyin “değerli” neyin “değersiz” olduğunu istatistikvari bir algılama ile saptarlar. Ayakkabı topuklarının yükseldiği, etek boylarının kısaltıldığı, ceketlerin dört düğmeye çıktığı dönemlerde, saç modellerinin de, dinlenen müziklerin de, kullanılan dilin ve seçilen sözcüklerin de değiştiğini gözlemlemek mümkün. Toplumsal imajlar çok farklı alanlara ait olsalar da aralarında eşzamanlı bir bağlantı vardır. Zaman, mekan ve kültür, karmaşık bir ilişki içinde, bizim çağdaş ontolojik dü-

şünce yeteneğimizi düzenler.

Başarıya ulaşmanın, sosyalleşmenin kaynağı da, rüzgarın nereden eseceğini bilen gemici misali, toplumsal algılayışları takip etmekten geçer. Değişim ve yenileşmenin nasıl olduğu, olumlu ve olumsuz imajların nasıl değiştiği başka bir bağlamda ele alınacak bir konu, ancak burada toplumların durağan ve statik olmadıkları, geçerli imajların da zaman içinde toplumun öncüleri tarafından onaylandıkça değiştiğini belirtelim.

“Dost-Düşman” İmajları

İnsanlar arası ilişkilerde oluşan imajları şu şekilde açıklayabiliriz: İki yabancı insanın ilk karşılaşmasında, herkes kendini bilerek ya da bilmeden belirli şekilde sunar. Buna *arz* da diyebiliriz. Kısaca “benim resmim bu” deriz. Karşımızdaki ya bu resmi kabul eder, ya da bizim sunduğumuz resmin bir kısmını alır –genellikle ikinci durum söz konusudur- ve kendi algılamaları ve paradigması doğrultusunda bize ait yeni bir resim oluşturur.

İmajların algılanışına yönelik aynı model, devletlere de aktarılabilir. Devletler de istedikleri gibi görünüp algılanmak için bir çok önlem alırlar. Bilinçli olarak yapılan bu tür faaliyetler arasında sadece basın ve enformasyon faaliyetleri yer almaz. Tanıtım fonları ve lobicilik faaliyetlerinin yanısıra, yüz yüze yapılan görüşmelerin ve tanıtımın daha etkin olduğu bilindiğinden, dış işleri aracılığıyla yapılan her türlü atamalar da imaj çalışmalarına katkıda bulunur. Dış ülkelerden gazeteci ve akademisyen gibi kamuoyuna yön veren kişilerin Türkiye’ye daveti de bu bağlamda değerlendirilebilir. Dış basında Türkiye’nin nasıl yansıtıldığının değerlendirilmesi de Türk devletinin zaman zaman uyguladığı “imaj” çalışmaları arasında sayılabilir (*Başbakanlık, 1997*). Resmi ve özel enstitü, dernek, vakıf gibi kuruluşlar da etkin olarak imaj çalışmalarına katkıda bulunurlar. Bununla birlikte özellikle yurt dışında bulunan Türk vatandaşları ve onların kül-

türel, ekonomik ya da sosyal ürün ve etkinlikleri de olumlu ya da olumsuz olarak Türkiye resmini tamamlamaktadır. Türk devleti de diğer gelişmiş ülkeler gibi dış ülkelerde olumlu bir imaj oluşturmak için gayret etmektedir. Fakat bütün bu çalışmalara rağmen Türk devletinin kendisini istediği gibi tanıttığı söylenemez.

İmaj bir ürünün, markanın, politik kişiliğin ya da ülkenin kamudaki algılanması/görünümü olarak da nitelendirilir (*Uztuğ, 1999: 138*). İmaj kavramı bu anlamda değerlendirildiğinde iki boyutu vardır. Bir taraftan hükümetlerin ve iktidar erkini elinde bulundurmak isteyenlerin toplumdaki saygınlıklarını korumaları gerektiği, diğer taraftan uluslar arası ilişkilerde siyasal aktörlerin karar alma süreçlerini de imajların etkileyeceği gerçeğidir.

Ülke imajları da uluslar arası ilişkilerde en az somut verili ilişkiler kadar önem kazanmaktadır. Bir ülkenin aydın ve bilge insanların bir başka ülke hakkındaki olumsuz yargıları, kamuoyunda sürekli tekrarlandığında, siyasal aktörlerin ilgili ülke ile ilişkileri geliştirme ihtimalini ortadan kaldıracaktır. Türkiye’nin İran, Suriye, Libya ve hatta kısmen Rusya ile olan ilişkileri buna örnek olabilir. Diğer taraftan son zamanlarda Yunanistan ile yaşanan sıcak ilişkilerin kaynağında da kamuoyunda Yunanistan’ın olumlu bir izlenim bırakması yatmaktadır. Uluslar arası anlaşmazlıkların kaynağında sadece bazı objektif yapı ve sistemler değil, subjektif izlenim ve algılamalar da olabilir.

İnsanların gerçeklik ile kurmaca arasındaki farkı özellikle ülke imajlarında ayırt etmeleri zordur. Çünkü modern insan başka kişileri, grupları ya da ülkeleri çok az bilgiye dayanarak algılar ve bir izlenim oluşturur. Hatta çoğu zaman insanların zihinlerinde, diğer insanlar, toplumsal gruplar, ulusal ya da uluslar arası siyasal aktörler “öteki” olarak sınıflandırıldığından, onlara yüklenen özellikler genelleştirilerek “dost” ya da “düşman” olarak değerlendirilebilirler. Ülke imajları da “dost” ya da “düşman” olarak genel-

leştirilen, gerçekliğin sadece bir bölümünü yansıtmaktadır. “Düşman” imajı denildiğinde de, gerçek düşman değil, sadece zihnimizde oluşturduğumuz düşman resmidir kastedilen. Rakip ya da düşmanlarımızın gerçekle örtüşmeyen bu resimleri, düşmanlık açısından genelleştirilmiştir. Düşman resmi de, bir insan, toplumsal grup ya da uluslar arası sistemin bir aktörü hakkında gerçekle örtüşmeyen fakat düşman kategorisi içinde genelleştirilen bir resimdir.

“Öteki” hakkındaki yargılarımız genellikle yüzeyseldir. “Öteki”ne ait bilgilerimiz birbirleriyle geliyorsa, ötekini zihnimizde *dost* ya da *düşman* kategorisine göre sınıflandırırız ve tutarsızlıkları en aza indirger, tutarlı bir bütün oluştururuz. Bir başka deyişle algıladığımız insanların bütün özellikleri bu açıdan değerlendirilmektedir. Bu eğilime Hofstätter (1963: 372) “halo etkisi” adını vermiştir. İyi olarak algılanan biri, olumlu bir çerçeveye sokulur ve bütün iyi nitelikler ona yüklenir. Bunun tersine de olumsuz halo etkisi denir. Örneğin bir öğrencinin bazı derslerden kötü not alması, o öğrencinin aynı zamanda diğer derslerden de kötü olabileceğinin düşünülmesi gibi, bir özelliğin varlığından diğerini çıkarsama doğrultusunda güçlü bir eğilim vardır. Bu tür sonuçlar çıkarma eğilimine “mantıksal hata” adı verilir (Freedmann v.d., 1978).

Olguların tanımlanması ve betimlenmesinde sadece “gerçekler” değil, insanların yanlılıklarına göre gerçekleri algılama, yorumlama ve sunmaları belirleyici olur. Bugün artık ideolojiden söz edildiğinde, 19.yüzyıldan 20. yüzyıl sonlarına kadar geçerli olan tanımlamalardan farklı olarak, genel bir ideoloji tanımlaması yapmak durumundayız: “*İdeoloji, bir kültürün, bir devletin, ırkın ya da toplumun, ya da toplumsal grupların ekonomik, sosyal, felsefi, dini, politik ve sanatsal konular ve/veya durumlarda geliştirdikleri düşüncelerin, tasavvurların veya değerlendirmelerin tamamıdır*”(Beck, 1986: 410).

Bu tanımlamaya göre politik olaylar, imajlar-

rı, stereotipleri, ön yargıları ve düşman imgelerini dikkate almadan anlayamaz. Politik söylemler ideolojik yanlılıklara göre belirlenir. İmajlar da kaba hatlarıyla dost-düşman şeklinde ayırt edilebilir. Düşmana yüklenen sıfatların tamamı olumsuzdur. Düşman olarak etiketlenen kişi, grup, ülke ya da düşüncenin doğruluğu ya da yanlışlığı algısal yanlılıklar (halo etkisi, mantıksal hata ve etnozentrizm değerlendirmeler) nedeniyle sorgulanmaz. Düşman imajı kaynağını kesin kanıtlardan çok, bilişsel, duygusal ve yanlı değerlendirmelerden alır. Mantıksal ilişkiler yerine, çağrışımlardan istifade edilir. İmajlar sadece toplumsal algılamalarla var olan gerçekliğin sembolleştirilmesidir. Örneğin soğuk savaş döneminde Türkiye’de “*demir perde ülkeleri*” dendiğinde, kapalılık, baskı, sertlik, terör ve en önemlisi tehdit algılaması vardı. Ancak demir ve perdeden oluşan bu sembol, gerçek hayatta olamaz. İki kelimenin birleştirilmesinden oluşan yeni gerçeklik *demir ve perdeden* çok farklı kolektif iletişimsel süreçte oluşan yeni bir anlamdır.

“Öteki” dediğimiz bizim dışımızdaki diğer kişi, grup ya da uluslar için izlenimlerimizi etkileyen bu temel etmenlerin dışında yukarıda değindiğimiz imajın zamana, mekana ve kültüre dayalı bağlamı, algılayanın zihnindeki “resim”i tamamlar. Bu resim ilgili kişi, grup, ya da ulusun “imajıdır”.

Dost ve düşman imajlarının ilk karakteristik özelliği siyah-beyaz renklendirilişidir. Düşmanlar hep siyah, dostlar ise beyazdır. Dostlarımızın dünya görüşleri ve yaşam tarzları mantıklı, insan doğasına uygun, ilkeli, gelişime açıktır. Düşmanlarımızın ideolojileri ise anlaşılmasız, mantıksız, kapalı ve karanlıktır.

Olumsuz imajların uluslar arası ilişkilerde kötü sonuçlar doğurabileceğinin anlaşılması üzerine, iletişim bilimciler ülke imajlarını ortaya çıkarmaya ve olumsuz imajların düzeltilmesi için alternatifler geliştirmeye başladılar. Yapılan ilk

çalışmalarda yabancı ülkeler hakkında medyada çıkan haber ve yorumlar içerik analizleriyle ölçülerek, ilgili ülkenin medya imajı ortaya konmaya başlandı. Diğer taraftan kamuoyu yoklama araçlarıyla da toplumsal algılayış kontrol edilmektedir.

DEĞERLENDİRME

İmajları yok etmek mümkün olmadığına göre imajlarla yaşamayı öğrenmek gerekecektir. Sorgulamamız gereken, dünyayı, devletleri, ulusları, insanları kolayca algılamamıza yarayan imajlar, bizi düşmanlığa, ayrımcılığa ve saldırganlığa mı, yoksa birlikteliğe, anlayışa ve “öteki”ni tanımaya mı yarıyor? İmajlar çağında yaşayan modern insan, en temel gereksinimlerini dahi karşılar-ken, tercihlerini, kişiliğini ve kimliğini tanımlarken imajların sahte dünyasına ve gölgelerin yanılsamasına mı sığınyor, yoksa büyümlü atmosferden sıyrılarak “ara dünyadan” reel dünyaya mı geçiyor? İmaj mı satın alıyor, ürün mü? Hamburger mi alıyor, McDonalds mı? Tişört mü alıyor, Lacos’un timsahını mı?

Prestijli markaların imaj dünyasında en üst sırada yer aldığı, global köyün “MacDonaldslaştığı” bir dünyada yaşıyoruz. Modern insanın imajlardan oluşan bir yaşam sürdürdüğü söylenebilir. Üstelik parçacıklara bölünmüş, alan uzmanlaşması sağlanmış bir dünyada bireyin imaj ile gerçek arasındaki farkı ayırt etmesi imkansızlaşmıştır. İmajlar, tüketimci pazarlama iletişimine dayalı günümüz toplumlarının kültürel dokusunu oluşturmaktadır.

Ekonomik amaçlı imajlardan daha önemli ve tehlikeli olan politik imajlardır. Medya iletişim sürecinin oluşturduğu imajların üzerine bina edilen her demokrasi, yanılsamanın anlaşılmasıyla sadece imajın değil, demokrasinin de sorgulanmasına ve bir gün yıkılmasına neden olabilir. O nedenle demokrasinin bir kültür olarak yerleşebilmesi için, imajların kurmaca dünya-

sından kurtulup, insanların karşılıklı olarak dünya algılamalarını, amaçlarını, düşüncelerini ve tecrübelerini kınanmadan, korkmadan özgürce ifade edebilecekleri, tartışabilecekleri ortamların geliştirilmesi stratejik öneme sahiptir. Politik iletişimin bütünsel bir parçası olarak kurgulanan olumsuz imajlar, streotipler, ön yargıların kökleşmesine neden olabilmektedir. Olumsuz imajların kaynağını sadece uluslar arası sistemin eşitsiz yapılarında, ideolojik yanlılıklarında ve ulus devletlerin çıkar çatışmalarında aramak yanlış olsa gerek. Adorno (1962: 20)’nun çok önceleri işaret ettiği gibi, “ön yargılara karşı argümanlar geliştirmek boş bir çabadır”. Çünkü ön yargılar serbestçe algılamayı engellerler. Ön yargılar yeni bilgilerin algı dünyamıza geçmesini engelleyen bir süzgeç görevi yaparlar.

Bir taraftan enformasyon denizleri ve sanal ortamlarıyla bilgi çağı, diğer taraftan basmakalıp düşünce, ön yargı ve imajlarla dünyayı algılama ve yorumlama. Belki de adımız gibi emin olduğumuz gerçekliği algılama ve yorumlama kurallarımızı -tıpkı bir çocuğun dünyayı ilk defa algıladığında garipseyip sorular sorduğu gibi-, Bertolt Brecht tarzı bildik, tanıdık halinden çıkartarak yeniden sorgulayarak ve kendimize ve edindiğimiz tüm bilgilere yabancılaşarak bir kartal perspektifi ile, yukardan bakmakla özgürlüğümüze yeniden kavuşabiliriz.

İmajlar çağında demokratik karar alma süreçlerinin olumsuz etkilenmemesi için, eğitim sürecinin belirli aşamalarında medya pedagojisinin sistematik olarak yerleştirilmesi de faydalı olacaktır. Böylece görsel dünyanın mutfağı hakkında aşamalı olarak bilgi sahibi olunabilir. Medyanın ürettiği resimlerle başedebilmek, kurmaca bir dünyanın etkilerinden kurtulmak belki mümkün olabilir. Farklı bireysel yapılara ve kültürel algılayışlara empati ile yaklaşmak, gerçekliğin başka yüzlerinin ve renklerinin de olduğunu gösterecektir.

KAYNAKLAR

- ADORNO, Theodor W. (1962), Zur Bekämpfung des Antisemitismus heute, in: **Erziehung vorurteilsfreier Menschen. Frankfurt vorurteilsfreier Menschen.** Frankfurt.
- AVCI, Nabi (1990), **Kitle Kültürü. Enformatik Cehalet,** Ankara: Rehber.
- BARTHES, R. (1986), **Göstergebilim İlkeleri,** Çeviren: M. Rifat, İstanbul: Sözce.
- BAŞBAKANLIK Basın Merkezi (1997), **Dış Basında 55'inci Hükümet,** Ankara:Başbakanlık Basımevi.
- BECK, Reinhardt (1986), **Sachwörterbuch der Politik,** Stuttgart.
- BEKTAŞ, Arsev (1996), **Kamuoyu, İletişim ve Demokrasi,** İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- BOLZ, Norbert (1990), **Theorie der neuen Medien,** München.
- BOULDİNG, Kenneth E.(1958), **Die neuen Leitbilder,** Çev. Jürgen Wilke. Düsseldorf.
- BRUNS, Thomas; MARCINKOWSKI, Frank (1997), **Politische Information im Fernsehen,** Opladen.
- CAŞIN, Mesut Hakkı (1995), **Çağdaş Dünyada Uluslar arası Güvenlik Stratejileri ve Silahsızlanma,** Ankara : M.S.B.İği SSM.
- EDELMAN, Murray (1976), **Politik als Ritual. Die symbolische Funktion staatlicher Institutionen und politischen Handelns,** Frankfurt/M.
- ERDOĞAN, İrfan ve KORKMAZ, Alemdar (1990), **İletişim ve Toplum,** Ankara: Bilgi Yayınevi.
- ERKMAN, F. (1987), **Göstergebilime Giriş,** İstanbul: Alan.
- FREEDMANN, J, SEARS, D. ve CARLSMITH, M. (1978), **Sosyal Psikoloji.** Çev.: Ali Dönmez, İstanbul: Ara.
- GEHLEN, Arnold (1965), **Zeit – Bilder. Zur Soziologie und Ästhetik der modernen Malerei,** Frankfurt/ Bonn: Athenäum.
- GOLEMAN, Daniel (1998), **Duygusal Zeka,** Çev. Banu Seçkin Yüksel, İstanbul: Varlık Yayınları.
- GUMPEL, Werner (1997): Die türkische Wirtschaft – Verfall oder Neubeginn, in:
- KAS/AUSLANDS-INFORMATIONEN,** 2/97, s. 46-57).
- HALL, Stuart (1980), Encoding/Decoding, in:**Culture, Media, Language. Working Paper in Cultural Studies,** London.
- HARDETERT, Peter(1998), **Propaganda. Macht. Geschichte,** Gelsenkirchen:Edition Archaea.
- HOFSTÄTTER, Peter R.(1963), **Einführung in die Sozialpsychologie,** Stuttgart.
- HOGUE, James F.(1995). Der Einfluß der Massenmedien auf die Weltpolitik, in:Karl Kaiser; Hans Peter Schwarz (der.), **Die neue Weltpolitik.** Bonn.
- İLAL, Ersan (1989), **İletişim, Yıgımsal İletişim Araçları ve Toplum,** İstanbul: Der Yayınları.
- İNCEOĞLU, Metin (1985), **Güdüleme Yöntemleri,** Ankara: A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Basımevi.
- KAPFERER, Jean Noel (1992), **Dedikodu ve Söylenti.** Çev., Işın Gürbüz. İstanbul: İletişim.
- KONRAD Adenauer Vakfı(1999), **Türkiye'de Medya ve Seçimler,** Ankara.
- KEPPLINGER, Hans Mathias (1989), “Nonverbale Kommunikation: Darstellungseffekte”,in: yay. Elisabeth NoelleNeumann, Winfried Schulz, Jürgen Wilke: **Fischer Lexikon Publizistik – Massenkommunikation,** Frankfurt/Main: Fischer Taschen-

- buch Verlag, s.241-255.
- KEPPLINGER, Hans Matthias (1987), **Darstellungseffekte. Experimentelle Untersuchungen zur Wirkung von Pressefotos und Fernsehfilmen**, Freiburg, München.
- KLEINING, Gerhard(1969), Image, in: Wilhelm Bernsdorf(yay.), **Wörterbuch der Soziologie**, Stuttgart.
- KÖKER, Eser(1998), **Politikann İletişimi. İletişimin Politikası**, Ankara: Vadi Yayınları.
- LILI, Vladimir(1983), Perzeption, Kognition: Image, in: Martin Irle(Der.), **Handbuch der Psychologie, Bd.12: Markpsychologie**, Göttingen, s. 402-471.
- LIPPMANN, Walter (1964), **Die öffentliche Meinung**, München.
- MANHEIM, Jarol B. (1997), Strategische Kommunikation und eine Strategie für die Kommunikationsforschung, in: **Publizistik**, 42, S.62-72.
- MEYER, Thomas (1994), **Die Transformation des Politischen**, Frankfurt/M.
- NOELLE-NEUMANN, Elisabeth(1998), **Kamuoyu. Suskunluk Sarmalının Keşfi**. Çev. Murat Özkök, Ankara: Dost Kitabevi.
- OSKAY, Ünsal (1993), **Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri**, İstanbul: Der Yayınları.
- ÖZÇELEBİ, O. Suat (1998), **Konuşmak ve Anlaşılma. Sözlü iletişim ve beden dili**, İstanbul: SİTA.
- PICKEL, Gert ve WALZ, Dieter (1997), Politikverdrossenheit in Ost – und Westdeutschland: Dimensionen und Ausprägungen, in: **Politische Vierteljahresschrift**, 38.
- SARCINELLI, Ulrich (1991), Massenmedien und Politikvermittlung – eine Problem – und Forschungsskizze, in: **Rundfunk und Fernsehen**, 39(1991) 4, s. 469-486.
- SARCINELLI, Ulrich (1994), “Fernsehdemokratie”. Symbolische Politik als konstruktives und als destruktives Element politischer Wirklichkeitsvermittlung, Wolfgang Wunden (yay.), **Öffentlichkeit und Kommunikationskultur. Beiträge zur Medienethik**, Cilt 2, Hamburg – Stuttgart, s.31-41.
- SCHATZ, Roland (22.8.97), ARD und ZDF scheitern an Grundversorgung, in: <http://www.medien – tenor.de>
- SCHEFF, Thomas J. (1996), **Part-Whole: Integrating the Human Sciences**, Cambridge University Press.
- STURM, Hertha, von HAEBLER, Ruth ve HELMREICH Reinhard (1972), **Medienspezifische Lerneffekte. Eine empirische Studie zu Wirkungen von Fernsehen und Rundfunk** (Schriftenreihe des Internationalen Zentralinstituts für das Jugend – und Bildungsfernsehen, Nr.5), München:Verlagsunion.
- TILIÇ, L. Doğan (1998), **Utaniyorum ama gazeteciyim. Türkiye ve Yunanistan’da Gazetecilik**, İstanbul: İletişim yayınları.
- TOPUZ, Hıfzı (1991), **Siyasal Reklamcılık**. İstanbul: Cem.
- TUCHOLSKY, Kurt(1975), **Schnipsel**, yay. Mary Gerold-Tucholsky/Fritz J. Raddatz, reinbek, Rowohlt.
- TURAM, Emir (1994), **Medyanın Siyasi Hayatta Etkileri**, İstanbul: İrfan Yayıncılık.
- UZTUĞ, Ferruh (1999), **Siyasal Marka. Seçim Kampanyaları ve Aday İmajı**, Ankara: MediaCat.
- WELSCH, Wolfgang (1991), **Ästhetisches Denken**, Stuttgart.

STRATEGIES, SYMBOLS AND IMAGES IN POLITICAL COMMUNICATION

Assis. Prof. Dr. Şeref ATEŞ

Gazi University

Gazi Pedagogical Faculty

ABSTRACT

The role of societies in democracy has increased the importance of media and the images and symbols used in modern world. After the 80s a great change has been observed in interpersonal and cultural communication means. This fact caused the complexity of political communication which led its more dynamic structure. Parallel to this change in democratic societies, people who have political power started to accept strategic communication styles in professional sense. This study aims to focus on the strategic ways of communication, the use of images and symbols, general application fields, and their national and international political processes.

Key Words:

Strategic Communication, Symbolic Politics, Image Studies.

СТРАТЕГИИ, СИМВОЛЫ И ИМИДЖИ В ПОЛИТИЧЕСКОЙ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ

Доц. Др. Шереф АТЕШ
Университет Гази
Педагогический факультет Гази

РЕЗЮМЕ

Необходимость опираться на общественное мнение демократических режимов увеличила значение имиджей и символов, используемых современными средствами массовой информации. Ускоренное изменение средств и культуры средств массовой информации начиная с 80-х гг. привело к усложнению и повышению динамичности политической коммуникации. Параллельно этому изменению в демократических обществах власть придерживающие начали профессионально использовать приемы политической массовой информации при принятии политических решений. В этой работе рассматриваются работы по стратегической массовой информации, образование образов и символов, области их применения и их роль в государственных и международных политических процессах.

Ключевые слова:

Стратегическая массовая информация, Политика символов, Работы по имиджу

ÖZBEK MİLLİ MUSİKİ KÜLTÜRÜNÜN GELİŞMESİ (1920-1930 YILLARI ARASI)

Prof. Dr. Abdulhalil MAVRULOV

Arş. Gör. Müheyya MİRZAYEVA

Taşkent Devlet Medeniyet Enstitüsü

ÖZET

Sovyetlerin getirdiği kültür devrimi ile hegemonyası altındaki milletleri kültürde eşitleme, yani “tek kültür” oluşturma gayretleri, bu dönemin temel politikası olmuştur. Bunun sonucu olarak, musikîde millilik ön planda iken, konunun önceden belirlenmesi ve sadece komünist ideolojiyi göklere çıkararak “sipariş” dönemi yaşandı. Ancak baskıcı “tek kültür” politikasının sonucu olarak musikîde yaşanan “millilik” ve “beynelmilelik” ikilemine rağmen, “millilik” unsuru halkın kalbinden silinemedi.

Ancak, “tek kültür” yaratma politikasıyla, Doğu müziği yerine Batı müziğinin empoze edilmesi amacıyla 20-30. yıllarda yaygın olarak kurulan müzik okullarının millî musikîmize olan müspet etkilerini de inkâr edemeyiz. Önceleri, usta-çırak ilişkisine dayanan eğitimi, bu dönemden başlayarak yerini modern eğitime terk etmiştir.

Anahtar Kelimeler:

Sovyet Hükümeti, Millî Kültür, Millî Musikî, Miras, Geleneksel Sanat,
“Tek” Sovyet Kültürü, Özbek Musikîsi.

GİRİŞ

Bir milletin tarihinde yer alan her bir sosyal ve siyasal dönem, o milletin kültürel gelişimini de derinden etkiler. Bunun en açık örneğini, Sovyetler döneminin 20-30. yıllarında Özbek musikî kültürünün gelişmesindeki çelişkilerde görüyoruz.

Sovyetlerin getirdiği kültür devrimi ile hegemonyası altındaki milletleri kültürde eşitleme, yani “tek kültür” oluşturma gayretleri, bu dönemin temel politikası olmuştur. Bunun sonucu olarak, musikîde millîlik ön planda iken, konunun önceden belirlenmesi ve sadece komünist ideolojiyi göklere çıkaran “sipariş” dönemi yaşandı. Ancak baskıcı “tek kültür” politikasının sonucu olarak musikîde yaşanan “millîlik” ve “beynelmilellik” ikilemine rağmen, “millîlik” unsuru halkın kalbinden silinmedi.

Sovyetlerin, Özbek millî musikîsini ideolojik baskı altına aldığı bu dönemde, Hamza Niyazi, Abdurauf Fitrat, Gulam Zaferi gibi Özbek aydınlarının, millî musikîmizin miras ve gelenekleri koruma çabasını takdirle kaydetmek gerekir. Millîliği ön plana çıkardıkları için Sovyet siyasetine ters düşen; sürgün, hapis ve hatta idam gibi bir çok işkencelere maruz kalan bir çok aydın bugün rahmet ve minnetle anılmaktadır.

Ancak, “tek kültür” yaratma politikasıyla, Doğu müziği yerine Batı müziğinin empoze edilmesi amacıyla 1920-1930 yılları arasında yaygın olarak kurulan müzik okullarının millî musikîmize olan müspet etkilerini de inkâr edemeyiz. Önceleri, usta-çırak ilişkisine dayanan musikî eğitimi, bu dönemden başlayarak yerini modern eğitime terketmiştir.

1920-1930. YILLARA GENEL BAKIŞ

Asrımızın başlarında Rusya’daki 17 Ekim Devrimiyle meydana gelen derin sosyal ve siyasal değişikliklerden Özbekistan da nasibini aldı.

Diğer bölgelerde olduğu gibi, Özbekistan’da da uygarlığın yöreye uygun eski Doğu tipi gelişmenin önüne çeşitli yapay engeller konuldu. Temel olarak, yerleşik milletlerin kültürleri açıkça “horlanarak” geri plana itildi.

Oysa, Ekim Devrimine kadar bölgedeki kendine özgü gelişim, dünya gelişimine de katkısı olan önemli bir etkiye sahipti. İbn-i Sina, Biruni, Harezmi, Alişir Nevai, Mirza Uluğbey gibi burada adını sayamadığımız yüzlerce değerli insanın gayretleriyle oluşan ve nesilden nesile intikal eden bilim ve kültürün dünya bilim ve kültürüne olan katkıları bilinen bir gerçektir.

Yılların birikimiyle oluşmuş bu doku, sosyal adalet, sosyal kültür, sanatta serbest yaratıcılık, bir ölçüde de demokrasi düzeni diyebileceğimiz bazı özellikleri içermesi, ayrıca, kendisinde millî ve toplumsal değerleri toplayabilmiş olmasıyla da ayrı bir değere ve öneme sahiptir.

Bolşevikler, hegemonyası altındaki “yabancı halklar”ı kendi siyasal amaçlarına uygun olarak yönetebilmek için, önce çeşitli siyasî oyunlarla yerleşik halkların sanatlarını tazyike başladı. Bunun için de çeşitli yöntemler denendi. Bunlardan biri, Doğu halklarının, özellikle Özbek halkının kültürel kökleri küçümsenerek inkâr cihetine gidildi.

Dünyayı, Doğu halklarına “medeniyet getirmek”, Doğu halklarını “dünya uygarlığı seviyesine yükseltmek” gibi sonradan palavra olduğu anlaşılan bir sloganla kandıran Bolşevikler, işgal ettikleri topraklara yerleştikten sonra artık “büyük aga” olmuştu. Bölgede, bundan böyle “büyük aga” ne derse, neyi nasıl isterse öyle olacaktı. “Büyük aga”ya karşı çıkmaksa imkânsız hale gelmişti.

1920-1930 YILLARI ARASINDA ÖZBEK MÜZİK KÜLTÜRÜNÜN DURUMU

Ekim Devriminden sonra, özellikle 20-30. Yıllarda yaşanan ve halkı her yönüyle derinden

etkileyen bu olaydan sonra, bugünkü Özbekistan bölgesinde, o güne kadar icra edilen ve çeşitli millî duyguları yansıtan müzik sanatı, artık zorbalığa dayalı siyasî hayata uyarlamaya başlandı.

Meselâ, Özbeklerin millî bir hareketi olan “basmacı hareketi”ni karalayan, Türkistan halkının kendi millî sınırları yerine Sovyet İmparatorluğu sınırlarını empoze eden, endüstrileşme ve köylerde kollektif (kolhoz ve sovhoz) düzenin yerleştirilmesi gibi sosyal ve toplumsal değişiklikleri ifade eden şarkılar, en popüler müzik tarzları oldu. Bir anlamda müzik, kültürel ideolojisinin etkisi altına sokularak, mezkûr devrin ideolojik sisteminin önemli bir aracı olarak kullanılmaya başlandı.

O dönemde, Özbek millî klasik sanatının, Komünist Partisinin elinde sosyal bir araca dönüştürülmüş olduğunu Türkistan Komünist Partisi III. Kurultay (1-15 Haziran 1919) belgelerinden de anlayabiliriz. Örneğin, kurultayda alınan bir kararla, ülkedeki Kültür ocaklarının tümünde Komünist Partisi bölümlerinin (şube-kol) açılması öngörülmüştür. Bu durum, aynı zamanda, kültürel hayatın tüm alanlarında siyasallaşma sürecinin başlatıldığının da işareti oldu. Daha sonra, Halk Eğitimi Komiserliği bünyesindeki Okul Dışı İşler Şubesinin, Projeler Kültürel İşler Şubesi olarak değiştirilmesi, kültürel hayatın siyasallaştırma sürecinin derinleştirilmesini doğurdu (Dr. *Hamidov*, 1996).

Sovyet yönetimi, Özbek geleneksel müzik sanatına gösterdiği toleransta bile siyasî yaklaşımlardan uzak durmamıştır. Bu durum, önce, millî sanat müziğinin siyasetten uzak, bağımsız gelişmesine hiçbir zaman imkân tanınmamasında görülmüştür. Bunun sonucunda, bağımsız ve serbest sanat yaratma süreci bozularak, kültürel hayatın Sovyet ideolojisi istikametinde yönlendirilmesinden ibaret olan “zorunlu sistem” ortaya çıkmıştır. Diğer sanat dallarında olduğu gibi, müzikte de sosyal-siyasal “siparişler” sistemi oluşmuştur. Serbest müzik yaratma kısıtlanırken, ya-

pılması lâzım gelen eserlerin gayesi ve içeriğinin önceden belirlenme zorunluluğu getirilerek, halkın yaşam, duygu ve düşüncelerinden ziyade, genel olarak komünist ideolojiyi göklere çıkarmaktan ibaret oldu. Sipariş üzerine hazırlanmış ideoloji içerikli şarkılar en popüler şarkı olarak kabul edildi. Dolayısıyla “sürgün” yıllarında yaratılmış eserlerin büyük bir bölümü egemen komünist ideolojisinin propagandasından ve moral kaynağından ibaret oldu. Bununla, her bir milletin sanatındaki kendine ait hususiyetleri yok sayılarak, bir nevi “sanatta yapay eşitleme”, yani, “tek Sovyet kültürü” yaratma gayretleri bu dönemin en önemli görevlerinden biri olmuştur.

30. Yılların ortalarında meydana gelen bu durum, yani “kültür inkılabı”, diğer milletlerde olduğu gibi, Özbek millî müzik sanatının bundan sonraki gelişmesine de çok büyük darbe olmuştur. (*Mavrulov*, 1992)

Zira, millî kültürün gelişmesi doğal bir süreç olup, milletlerin manevî yapısının sağlam temele oturması ve onu komple bir biçimde gelecek kuşaklara ulaştırmanın temel kuralı sayılır. Buna, resmî ideoloji gayelerle değil, belki sadece serbest müzik yaratma faaliyetinin sürdürülmesiyle ulaşmanın mümkün olduğunu görememek Sovyet siyasetinin en büyük hatası olmuştur.

CEDİDÇİLİK HAREKETİNİN KATKILARI

Sovyet döneminin 20-30. Yıllarında, Özbek millî müzik kültürünün gelişmesinde Hamza He-kimzade Niyazi ve Gulam Zafarilerin büyük katkılarının yanısıra “Cedidçilik” hareketinin katkılarını da kaydetmeliyiz.

Örneğin, Gulam Zafari, “Doğu Melodisi ve Müzik Aletleri”, “Müzik Muamması (problemi)” ve “Özbek Müziği Hakkında” adlı makalelerinde millî mirasın korunması, sovyet dönemindeki müzik kültürünün problemlerini ayrıntılı bir biçimde ortaya koyması millî müzik tarihimiz

açısından son derece önemli değerlendirmelerdir (*Hamidov, 1996*).

Bu dönemde, giderek gelişmekte olan Ceditçilik Hareketinin, Sovyet siyasetinden farklı olarak, millî kültür, özellikle müzik kültürünün gelişmesinde doğru yolun gösterilmesi bakımından önemli bir etken olduğunu vurgulamak lâzımdır.

Ceditçiler Hareketinin önde gelenlerinin makale ve eserlerinde, klasik gelenek ve göreneklerin, atalarımızdan gelen müzik mirasının, millî kültürümüzün temeli, kökü ve ana gayesi olduğu vurgulanırken, millî müzik sanatımızın bundan sonraki gelişmesinin de ancak, başka halklarla olan ilişkilerle mümkün olabileceği kaydedilmiştir.

Nitekim, Ceditçiler hareketinin önde gelen isimlerinden Abdurauuf Fitrat, Özbek millî sanatının o dönemdeki durumunu çok veciz bir biçimde tahlil ederken, “Özbek Klasik Müziği Tarihi” adlı eserinde şöyle diyor: “Batı müziği gelebileceği son noktaya gelmiştir. Bundan daha ileriye gidemez. Batılı müzik alimleri kendi millî müzik sanatını daha da ileriye götürebilmek için çaba harcıyor. Bunun için çeşitli fikirler ve yöntemler ileri sürüyorlar. Bunların bir çoğu, bizim Şark (Doğu) klasik müziğimize müracaat etmekten ve Doğu Müziği temelinden yararlanmaktan başka çare kalmadığını itiraf etmektedir. Dolayısıyla, Şark klasik müziğinin önemi ve etkisi Avrupa bilim ve sanat dünyası üzerinde günden güne artmaktadır.” (*Fitrat, 1993*).

Abdurauuf Fitrat ayrıca, sürekli bir biçimde, Nevaî, Camî, Urmavî gibi, Orta Asya'nın yetiştirdiği büyük şair ve Edebiyatçılardan kalan musiki nazariyesi ve müzik eğitimi mirasını takdir ve onları günün gereklerine göre uyarlanıp yararlanmayı teşvik etti. Bu şahsiyetler tarafından meydana getirilen müzik incilerinden yola çıkarak, halka uygun millî müzik sanat eserlerinin yaratılması çağrısını yineledi.

Maalesef, Sovyet yönetiminin başlattığı repressyon (sürgün) politikası yıllarında her türlü öz-

gür sanatsal faaliyetler tazyik altına alındığından, yukarıda adı geçen isimler “milliyetçi”likle suçlanarak siyaset kurbanı oldular.

1920-1930. YILLARDA MUSİKÎDE MEYDANA GELEN OLUMLU GELİŞMELER

Herşeye rağmen, 20. Yüzyılın 20-30. Yıllarında, Özbek klasik müzik kültüründe kendine özgü bir takım gelişimleri de kabul etmemiz gerekir. Ancak bu gelişmeler daha çok Özbek klasik millî müzik sanatının mahiyetinde, yani içeriğinde değil de müzik alanının yapılanmasında meydana geldi. Çeşitli müzik okullarının yanı sıra müzik yüksek okulu açıldı. Buralarda, mahalli müzik örneklerinin (makamların) toplanmasına başlandı.

Meselâ, Türkistan Üniversitesinin değerli profesör ve şarkiyatçılarının öncülüğünde, Türkistan halklarının müzik mirasını araştırma amacıyla 1918 yılında oluşturulan bilimsel araştırma grupları, müzik etnografi komisyonları 1919 yılından itibaren, iki komisyon halinde çalışmaya başladı. Bunlar;

a) Özbek bilimsel komisyonu

b) Kırgız bilimsel komisyonu

adı altında, millî müzik kültürünün gündemindeki problemler ve klasik medeniyet tarihi ile ilgili çalışmalar yaptı (*Dr. Hamidov, 1996*).

1929 yılında, Semerkant'ta kurulan Türkistan Halkları Müzik Araştırma Enstitüsünde, Rus bilim ve sanat adamlarıyla Özbek millî sanatının büyük isimlerinden olan Damla (Hoca) Halim İbadov, Ata Celaleddin Nasırov ve Matyusuf Harratovların yaptıkları güzel çalışmalar sonucunda Özbek ve Tacik halkı müziğinin şaheserlerin biri kabul edilen “Şaşmakam”ın bir çok örnekleri yazılmış ve öğretilmiştir (*Recebi, 1957*).

Ekim Devrimiyle ortaya çıkan yeni sistemin merkezi yönetimi, daha çok, Özbek müziğinin yapılanma, organizasyon ve kadro gelişiminde

etkili olmuştur. Yerel milletlerin Rus kültüründen menfi yönden etkilenmesine rağmen, müzik okulları, müzik yüksek okulları ve halk konservatuvarlarının açılmasını takdirle karşılamak lâzım. Çünkü, bunun neticesinde Özbek millî müzik sanatında profesyonel sanatçı ve öğretmenler yetişebilmiştir. Yani bir anlamda, müzik eğitimindeki usta-çırak ilişkisi yerini, modern müzik eğitimine bırakmıştır. Henüz profesyonel olmayan gruplarla, eser yaratıcılığıyla sürekli meşgul olan grupların kaynaşmaları daha kolay hale gelmiştir.

Ancak, bu gelişmelere rağmen, toplumsal yaşamın bütün alanlarında olduğu gibi, kültürel hayatta da etkili olan siyasallaşma süreci, Özbek millî müzik sanatının gelişiminde ağır ve derin izler bırakmıştır. Bu dönemde, Özbek millî müzik sanatının tarihi yapılanması içerisindeki geleneksel temellerinden vazgeçilmeye başlanmıştır. Geleneksel icra yerine komünist ideolojisini alettiren ve “akademik icra” diye adlandırılan sanat hükümran olmaya başladı. Millî müzikteki “millîlik” duygusu yerine siyasî gösterilerin moral yönden desteklenmesi ön plana çıkarıldı. Ancak, bu şekilde, Özbek millî müzik kültürüne girmiş yeni unsurların bir çoğu, millî menfaat ve millî içerikten uzak olduğundan, bölge halkının gönlünde önemli bir yer alamadı.

Millî, Doğu sanatının kendine has özellikleri yok sayılarak Batı sanat usul ve türlerinin körü körüne uygulanmaya başlanması da bazı millî sanat türlerinin sosyal etkisine büyük zarar verdi.

SONUÇ

Sovyetler döneminin, yani asrımızın 20-30. yıllarında Özbek musikî kültürünün ikilem içinde, hatta çok çelişkili bir gelişme karakteri içerdiğini söylemek mümkün. Bu çelişkiler, öncelikle, Özbek bilim adamları ve sanatçıların eserlerinde, bir yandan millîlik gayesinin ifade edilmesi, diğer yandan, o dönemde hükümran olan ideoloji menfaatlerine uygun olarak üretilen kültürel – siyasî programların oluşmasında kendisini gösterdi. Zorunlu olarak ikinci şık temelinde eğitilmekte olan genç kuşağa, millî müzik anlayışının eksikliği yansdı. Müzikte millîlik, “Bahşi” dediğimiz halk ozanlarında yaşadı, “büyük aga”nın izin verdiği kadarıyla da okullarda “çeşit” olarak kaldı.

Özbek halkının hayatında yüzyıllar boyunca oluşarak gelişen geleneksel özellikler, kültür devriminin tesirleriyle birlikte gelişmeye devam etti.

KAYNAKLAR

- FITRAT, Abdurauf (1993), **Özbek Klassik Musikası Tarihi**, “Öqituvchi”, Taşkent, 32 s.
- HAMİDOV, Dr. Hacıakbar (1996), **Özbek Ananavi Qoşıqçılık Sanatı Tarihi**, Gafur Gulam Neşriyatı, Taşkent, 174 s.
- KARAMATOV, Dr. Feyzulla (1959), **Hamza i. Uzbekskaya Sovyetskaya Muzika**, Özdavbediineşriyat, Taşkent 116 s.
- MAVRULOV, Abduhalil (1992), **Manevî Sağ-lamlaştırış Davrı**, Özbekistan Neşriyatı, Taşkent 111 s.
- MİRZAYEVA, Müheyra (2000), Merkezi Asya Pedagojik Fikir Taraqqiyotıda Musıqa İlmi, **Halk Talimi Dergisi**, 2. 16. 18. S.
- RECEBİ, Yunus (1957), **Özbek Halk Musikası**, 1. Cilt, “Özdavbediineşriyat” Taşkent, 568 s.
- Türkistan Komünist Partisi 3. Kurultayı Bülteni, (1919 Haziran), **“Türkistanskıe Vedomosti”** Gazetesi.

**THE DEVELOPMENT OF NATIONAL UZBEK MUSIC
IN YEARS 1920-1930**

Prof. Dr. Abdulhalil MAVRULOV
Research-Assistant Müheyra MİRZAYEVA
Tashkent State Institute of Culture

ABSTRACT

The policy of unification of national cultures of the nations under the Soviet power and creation of “one Soviet culture” was the main policy of the Soviet Cultural Revolution. As a result while the national authenticity was predominant in music the period of determining the theme beforehand and the period of orders of praising the communist ideology had started. But due to one culture pressure and despite of dilemma of “national” and “international” the element of “national” in the music has been preserved in the hearts of the people.

Anyhow one cannot deny that the mass establishment of music schools in years 1920-1930 in order to impose western music instead of oriental one in the implementation of one culture policy have had positive effects on national music. So the period of teaching in the relation master-student had ended and new modern music education started.

Key Words:

Soviet Government, National Culture, National Music, Heritage,
Traditional Arts, “One” Soviet Culture, Uzbek Music

РАЗВИТИЕ УЗБЕКСКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ МУЗЫКИ В 20-30 гг. XX-го ВЕКА

Проф. Др. Абдулхалиль Маврулов
Иссл.-ассист. Мухаё Мирзаева
Ташкентский Госуниверситет Культуры

РЕЗЮМЕ

Основной политикой советской культурной революции была уравниловка национальных культур народов находящихся под её гегемонией, т.е. создание единой культуры. В результате в то время как в музыке превалировала «национальность» начался период постановки темы заранее и «заказа» тем, возвышающих коммунистическую идеологию. Но в результате политики «единой культуры» несмотря на диллему «национальности» и «интернациональности» в музыке элемент «национальности» не был стерт из сердца народа.

Но в то же время нельзя отрицать и то, что в результате политики создания «единой культуры» для насаждения западной музыки вместо восточной массовое открытие музыкальных школ в 20-30 гг. имело положительное влияние на национальную музыку. До этого музыкальное образование основывалось на взаимоотношениях мастер-ученик, но с этого периода началось время современного обучения музыке.

Ключевые слова:

Советское государство, Национальная культура, Национальная музыка, наследство, Традиционное искусство, «Единая» советская культура, Узбекская музыка

TÜRK LEHÇELERİ ARASINDA AKTARMA MESELELERİ ve “ABAY YOLU” ROMANI

Mustafa UĞURLU

Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

ÖZET

Türk Dünyasının kültür bütünlüğü; üretilen bilim, kültür ve sanat eserlerinin karşılıklı olarak bilinmesiyle sağlanabilecektir. Bunun önündeki önemli engel ise, bugün Türk Dünyasında tarihî ve siyasî sebeplerle ortaya çıkan farklı yazı dilleri ve yazı sistemlerinin kullanılıyor olmasıdır. Bu engeli kısa vadede aşmanın en kolay yolu, bilim, kültür ve sanat eserlerinin karşılıklı olarak yazı dillerine aktarılmasıdır.

Şimdiye kadar diğer Türk topluluklarında meydana getirilen eserlerin pek azı Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Bunlardan birisi, Kazak Türklerinin önde gelen bilim ve sanat adamlarından olan Muhtar Avezov'un "Abay Jolu" adlı romanıdır. "Abay Yolu", hem yazarın, hem de Kazak edebiyatının şaheseridir. Eserin konusu, Kazak Türklerinin en önde gelen şair, düşünür ve devlet adamlarından biri olan Abay Kunanbayulı (1845-1904)'nın hayatıdır.

Lehçeler arası aktarma yapmanın kendine göre zorlukları vardır. Yayımlanan aktarma metni de bunu teyit etmektedir. Bu çalışma, "Abay Yolu" adlı eserden hareketle iki lehçe arasında aktarma yaparken düşülebilecek hata tiplerini ortaya çıkarmak gayesiyle yapılmıştır. Bunun sonucunda; Kazak ve Türkiye Türkçesi arasında yapılacak bir aktarmada "kelime", "yapı" ve "dizim" yönünden hatalar yapılabileceği belirlenmiş; bunlardan kaçınmak için tekliflerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler:

Abay Yolu, Aktarma, Türk lehçeleri, Yalancı eş değer

GİRİŞ

Türk Dünyasının yakınlaşması, son zamanlarda siyasî engellerin büyük ölçüde ortadan kalkmasına rağmen, arzu edilen düzeyde değildir. Bu yakınlaşma ancak, karşılıklı olarak bilim, kültür ve sanat eserlerinin iyi bilinmesiyle sağlanabilecektir. Bunun önündeki en önemli engel ise, Türk Dünyasının dil bakımından bir bütünlük göstermemesi, yani bugün Türk Dünyasında tarihî ve siyasî sebeplerle ortaya çıkan farklı yazı dilleri ve yazı sistemlerinin kullanılıyor olmasıdır. Bu engeli kısa vadede aşmanın en kolay yolu, bilim, kültür ve sanat eserlerinin karşılıklı olarak yazı dillerine aktarılmasıdır. Kanaatimizce, Türk lehçeleri arasındaki aktarma meselesi, günümüz Türkolojisinin en önemli konuları arasında olmalıdır. Lehçeler arası aktarmanın nazarî yönü ve teknikleri iyi bilindiği takdirde ancak, bu çalışmalar doğru ve hızlı yapılabilecektir. Türk Dünyasında kullanılan yazı dillerinden aktarma yapmak isteyenleri, önemli ve gerekli; aynı zamanda görüldüğü kadar kolay olmayan bir görev beklemektedir.

TÜRK LEHÇELERİ¹

Bugün Türk dünyasında (“Turcia”) tahminlere göre yaklaşık yüz elli milyon insan yaşamaktadır. Bunların konuşma şekilleri, kendi içinde bir anlaşma birliği teşkil eden ve diğerinden çeşitli yönlerden ayrılan “dil alanları”nı oluşturmaktadır. Asıl Türk kütlesinin yaşadığı sahalarda, dil alanlarının sınırları birbirinin içine girmiş vaziyettedir.

Bu dil alanlarının bir kısmı, normlaştırılarak “yazı dili” hâline getirilmiş, bir kısmı ise sadece konuşmada kullanılmaktadır. Yazı dili olanların bazıları, kendi topluluğunun “ikinci dili” durumuna düşerken bazıları işlenmiş, zengin bir edebî yazı dili hâline gelmişlerdir.

Türk dil alanlarının birbirleriyle örtüşme de-

receleri aynı değildir. Bu yazı dillerinin birbirlerine aktarılmasında karşılaşılan kolaylıklar veya zorluklar ise, lehçelerin birbirleriyle örtüşme derecelerine; aralarındaki farkların azlığına veya çokluğuna; bir başka deyişle, birbirlerine olan yakınlık veya uzaklığa göre değişmektedir.

Kaynak (“genetik”) bakımından aynı olan dil alanları, büyük ölçüde birbirlerine benzerler. Bilindiği üzere, bugün kullanılan Türk yazı dilleri; Uygurca, Bulgarca, Kıpçakça, Oğuzca gibi temel lehçelere dayanmakta; bunlar da kendi aralarında birbirlerine farklı uzaklıktaki ikincil lehçelere bölünmektedir. Meselâ, ikisi de Oğuzcaya dayanan Türkiye ve Azerbaycan Türkçelerinin örtüşme oranları yüksek olmasına rağmen, Türkiye Türkçesi ile temeli Kıpçakçaya dayanan Kazak Türkçesi söz konusu olduğunda bu oran düşmektedir.

Ancak, aynı temel lehçeye dayanan ikincil lehçelerin birbirleriyle örtüşme oranları da eşit değildir. Meselâ, Kıpçak kolundan olan Tatar-Kazak-Başkurt yazı dillerinin karşılıklı olarak örtüşme oranları aynı değildir.

Bundan başka, Türk lehçelerinin birbirlerine olan yakınlık ve uzaklıklarına, tarih boyunca toplulukların kendi aralarında kurdukları iktisadî, kültürel vb. münasebetlerin de önemli tesiri vardır. Örnek: Kaynak bakımından Kıpçak grubuna giren Nogay, Kazak ve Tatar Türkçelerinin, Türkiye Türkçesine benzeme oranları, birbirlerinden çok farklıdır. Çünkü, bir kültür muhiti olan Kazan ile İstanbul arasında Sovyetler Birliği öncesi dönemlerde gerçekleşen yoğun ilişkiler, Kazan-Tatar Türkçesine bir çok “Osmanlı unsurunu”nun girmesini sağlamış; bu durum, iki lehçenin birbirine benzeme oranını yükseltmiştir.

MUHTAR AVEZOV VE “ABAY YOLU”

Muhtar Omarhanulı Avezov, Kazak Türklerinin önde gelen bilim ve sanat adamlarındandır. 1897 yılında Semey vilayetinin Abay (Şıngıs) il-

çesinde doğmuştur. Eğitime, medresede başlamış; Rus okullarında devam etmiştir. Böylece, bir yandan geleneksel kültürü öğrenme fırsatını; diğer yandan Rus ve Avrupa edebî eserlerini tanıma fırsatını bulmuştur.

1917 yılından itibaren gazete ve dergilerde makale ve hikâyeleri yayımlanmaya başlamıştır. 1922 yılına kadar Semey ve Orenburg'da resmî görevlerde bulunmuştur. 1928 yılında, Leningrad Üniversitesinin Filoloji Fakültesini bitiren Muhtar Avezov, vefat ettiği 1961 yılına kadar çeşitli üniversitelerde ders vermiş; bilim ve sanat çalışmalarını da kesintisiz sürdürmüştür. Yazarlık hayatında, hikâye, roman ve tiyatro türünde birçok eser vermiştir. Önemli hikâyeleri arasında, “Korğansızdñ Küni” (Korumasızların Günü), “Kökserek”, “Karaş-Karaş Okıyğası” (Karaş-Karaş Vak'ası), “Karalı Suluv” (Yaslı Güzel) sayılabilir. 1949 yılında “Abay” romanı ile devlet ödülü kazanmıştır. 1959'da, “Abay Yolu” romanına devrinin en büyük ödülü olan “Lenin ödülü” verilmiştir.

“Abay Yolu”, hem yazarın, hem de Kazak edebiyatının şaheseridir. Eserin konusu, Kazak Türklerinin en önde gelen şair, düşünür ve devlet adamlarından biri olan Abay Kunanbayulu (1845-1904)'nın hayatıdır. Yazar, eserini uzun bir hazırlık döneminden sonra kaleme almıştır: Gençliğinden itibaren halk arasında anlatılan destan, masal ve hikâyeleri, kullanılan deyimleri öğrenmiş, Abay'ın şiirlerini ezberlemiş; aynı zamanda Abay'ın hayatıyla ilgili anlatılanları derlemiş, onun yaşadığı dönemi ve Kazak kültürünü daha yakından tanıma yolunda sürekli araştırmalar yapmıştır. Bundan dolayı eser, Kazak kültürünü yansıtan değerli bir ansiklopedi niteliğindedir. Eserde “Abay'ın yolu”, şehirdeki okulundan ayrılarak obasına dönen bir çocuk olarak başlamakta ve olgun bir şair ve düşünür olarak hayata veda etmesiyle sona ermektedir. “Abay Yolu” romanının dört cildi boyunca, Abay'ın hayatı etrafında devrinin tarihî ve sosyal olayları, Kazak

boyularının birbirleriyle ve Rus yönetimi ile olan ilişkileri, bir gelişme çizgisi içinde anlatılmış; değişik insan tipleri, âdet ve gelenekler ayrıntısıyla verilmiştir. Eserin, Kazakça 1989 baskısına “Roman-Epopeya” kaydının konulması da bunu göstermektedir.

Eserin dili hakkında Türkiye Türkçesine aktarmasının “Giriş” kısmında şu kayıt vardır: “Muhtar Avezov, önceden var olan edebî dili kullanmakla birlikte eskiden beri Kazakların çeşitli bölgelerinde halk arasında kaybolma tehlikesiyle yüzyüze gelen renkli ve canlı kelimeleri, hatta Özbek, Kırgız, Azerbaycan, Türkiye ve diğer Türk lehçelerindeki ortak kelimeleri eserlerinde kullanıp edebî dile kazandırarak Kazak edebî dil hazinesini daha da zenginleştirmiştir”. Örnek olarak da, “gülmek” fiilinin 48 farklı kelime ile ifade edildiği verilmiştir (AY 1, XXI). Bu elbette, Kazak Türkçesinin genel anlaşmayı sağlayacak bir yazı dili olma süreciyle ilgili özel bir durumdur.

“ABAY YOLU” ROMANINDAKİ AKTARMA MESELELERİ

Muhtar Avezov'un “Abay Jolu” (= AJ 1; AJ 5; AJ 6) adlı romanının bir kısmı², Zeyneş İsmail ve Ahmet Güngör tarafından “Abay Yolu” adıyla iki cilt hâlinde (= AY 1; AY 2) Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Aktarmayı yapanların iki kişi olması; birinin Kazak Türkçesini, diğerinin Türkiye Türkçesini ana dili olarak bilmesi, aslında aktarmanın başarılı olması için en ideal şartları oluşturmuştur. Ancak, yukarıda belirtildiği gibi, lehçeler arası aktarmalar, görüldüğü kadar kolay olmayan bir iştir. Yayımlanan aktarma metni de bunu teyit etmektedir.

Biz bu çalışmamızda, iki lehçe arasında aktarma yaparken düşülebilecek hata tiplerini, “Abay Yolu” adlı eserden faydalanarak ortaya koymaya çalışacağız. Bu kısa ve dar çerçeveli çalışma, Türk lehçeleri arasındaki aktarma mese-

lelerini bütünüyle açıklamak için elbette yeterli değildir ve bunu gaye de edinmemektedir.

Bu çalışmada; “kaynak lehçe” olan Kazak Türkçesi (= Kaz.) aslının sonunda “AJ”; “hedef lehçe” olan Türkiye Türkçesi (= Ttü.) cümlelerinin sonunda “AY” kısaltması bulunmaktadır. Kanaatimizce doğru olan şekil, “>>” işaretinden sonra verilen cümledir. Dikkat çekilmesi istenen yerlerin altı çizilidir.

Kazak ve Türkiye Türkçesi dikkate alındığında “Abay Yolu” romanında karşılaşılan aktarma hataları aşağıdaki şekilde gruplanabilir.

Kelime hataları

Aşlını koruma: İncelediğimiz metinde, Kaz.nde bulunan bir kelimenin Ttü.nde bulunmamasına rağmen, aynen kullanılması hatalarına rastlanmaktadır.

Aşağıdaki Kaz. cümlede geçen *kişi* kelimesi aktarmaya aynen alınmıştır. Oysa Ttü.nde bunun eş değeri *küçük* kelimesidir (Ercilasun 1991, 526); bk. *kişi* < *kiçi* < Eski Türkçe “*kiçig*: little, less, least” (Tekin 1968, 350). Burada *kişi* kelimesi bir özel isim değildir. Çünkü, cümlelerin bağlamından anlaşıldığına göre, bölgenin yönetiminde birinci sırada olan Kunanbay’a, *ağa sultan* (AJ 1, 81) da deniliyordu. İkinci sıradaki yönetici, Rus asıllı Mayır; üçüncü sıradaki yönetici ise “*küçük sultan*” olarak adlandırılan birisiydi.

Kunanbay bölgeyi yönetenlerin başıydı. Mayır başkan yardımcısıydı. Üçüncü adam, kişi sultan olarak anılıyordu (AY 1, 121).

Kunanbay okrugtu baskaratın prikazdın baştuğı, Mayır orınbasarı bolatın. Üşinşi adam - kişi sultan ataluvşı edi (AJ 1, 81).

>> *Kunanbay bölgeyi yönetenlerin başıydı. Mayır başkan yardımcısıydı. Üçüncü adam, “küçük sultan” olarak adlandırılıyordu.*

Aşağıdaki Kaz. cümlede, *kudagiy* “dünürün hanımı”³ kelimesi aktarmaya aynen alınırken *men* kelimesi, Ttü.deki eş değeri “ile”yle aktarılmıştır.

Kudagiyle damada tahsis edilmek üzere üç beyaz ev ayrıca özenle kurulmuş (AY 1, 261).

Kudagiy men küyevlerge arnalıp üş ülken ap-pak üy oñaşarak tigilgen eken (AJ 1, 179).

>> *Dünürlerle damada tahsis edilmek üzere üç büyük ve bembeyaz keçe çadır ayrı bir yere kurulmuştu.*

Aşağıdaki Kaz. cümlede, *kök moyun* “gök boyun” (= bir kaz türü) kelimesi ve buna eklenen yapma hâli eki aynen aktarmaya da alınmıştır. Özel bir ad olarak *kök moyun* kelimesi korunsu bile yapma hâli ekinin Ttü.deki eş değeri verilmeliydi.

Kök moyundu sırtüstü yakalayıp kursağından boğan mavi kuş süzülerek uçtu (AY 2, 146).

Kök moyundu, şalkasınan ustap, jemsavınan bürgen kök kus sozıla kölbedi (AJ 1, 377).

>> *Gök boyunu sırtından yakalayarak kursağından boğan boz kuş süzülerek uçtu.*

Aşlını uyarılama: İncelediğimiz metinde, Kaz.nde bulunan bir kelimenin Ttü.nde bulunmamasına rağmen, ses denkliği vs. dikkate alınarak uyarlanması hatalarına rastlanmaktadır. Oysa Kaz.deki bu kelimeler için Ttü.nde uygun kelimeler bulunmaktadır. Aktarıcının hedef dildeki kelime imkânlarını bilmesi gerekir.

Aşağıdaki cümlelerin bağlamına göre, Kaz.deki *mezgil* kelimesinin, Ttü. karşılığı “öğün”dür; bk. Ercilasun 1991, 674; krş. “*mezgil*: mevsim; günün, ayın veya senenin belli zamanları” (Oraltay 1984, 197). Ttü.deki eş değeri, sözlüklerden kolayca bulunabilecek olmasına rağmen, *mezgil* kelimesi *mezel* şeklinde uyarlanmıştır. Böyle bir hataya düşülmesinde her hâlde, Kaz.nde -g sesi taşıyan bazı kelimelerin eş değerinin Ttü.nde -g’siz olması rol oynamıştır. Örnek: Kaz. *bilgen* = Ttü. *bilen* vs.

Onlara bir mezel sıcak yemek ver (AY 1, 329).

Solarğa künine bir mezigil ıstık ıstap berip otur (AJ 1, 227).

>> *Onlara her gün bir öğün sıcak yemek ver.*

Aşağıdaki cümlede de, genel olarak Kaz.ndeki ş- sesinin, Ttü. dengi ç- olması yüzünden⁴ aktarıcılar, sözlüklere bakmak gereği duymaksızın Kaz. *şokı-* fiilini, *çoku-* şeklinde uyarlamışlardır; krş. ”*şoqu-*: *kuşun gagasıyla yerden bir şeyi alması*” (Oraltay 1984, 313). Aşağıdaki cümlelerin bağlamına göre Kaz. *şokı-* fiilinin Ttü.ndeki eş değeri, *oy-* fiilidir.

Bizim halkta “karga karganın gözünü çoku-maz derler!” dedi (AY 2, 208).

Bizdiñ halıkta “karğa karğanıñ közin sokumaydı” deysi edi - dedi (AJ 1, 419).

>> *Bizim halkta “karga karganın gözünü oymaz derler” dedi.*

Kaz.ndeki, *jelik-* fiili, Ttü.nde kullanılmaktadır. Ttü.nde bunu karşılayabilecek farklı kelimeler vardır; bk. “*celig-*: *heveslenmek, kudurmak, delirmek*” (Oraltay 1984, 99). Aktarıcılar, her hâlde Kaz.ndeki *j-* sesinin, Ttü.nde *y-* olması yüzünden⁵, sözlüklere bakmak gereği duymaksızın Kaz. *jelik-* fiilini, *yelik-* şeklinde uyarlamışlardır. Aşağıdaki cümlelerin bağlamına göre, birisi bir başkasına kızgınlığını ifade etmektedir. Dolayısıyla “kudurmak” tercih edilebilir.

- *Aşağılık fakirin kızının, kapıma yanaşmaya bile hakkı var mıydı? İşte şimdi duvak altında yelikip gece gündüz şarkı söyleyerek başımda oynayıp duruyor (AY 2, 81).*

- *Siiñiri şıkkan kedeydiñ kızı bosağamdı kö-rüvge teñ be edi! Endi mine, jelek astında jeligin jasıra almay, künde-künde änin şırkap, töbeme oynap otur (AJ 1, 335).*

>> - *Baldırı çıplağın kızı, kapımı bile görme-ye lâyük mıydı? Şimdi ise duvağın altında ku-durup her gün şarkı söyleyerek başımda oynuyor.*

Yalancı eş değer kelimeler: Bir kelimenin, ses ve yapı bakımından aynı veya lehçeler arasındaki düzenli ses denklikleriyle aynı kaynaktan geldiği bilinen şekli, Türk lehçelerinde bulunabilir.

Ancak bu iki kelimenin anlam alanları (“Wortfeld”)⁶ birbiriyle tamamen veya az bir oranda örtüşebilir veya hiç örtüşmeyebilir. Bu çalışmada, Kaz. ve Ttü.nde eş değer gibi gözükmelerine rağmen anlam alanları bakımından tamamen örtüşmeyen kelimeler “yalancı eş değer kelimeler” olarak adlandırılacaktır.

Aktarılan eserde, Kaz. ve Ttü. için “yalancı eş değer” olan kelimeleri kullanma hatalarına da sıkça rastlanmaktadır. Bunlar iki grupta toplanabilir.

Anlam alanları tam örtüşmeyen kelimeler:

Aşağıdaki cümle, anlam alanları tam örtüşmeyen, bir başka deyişle örtüşme oranları az olan kelimelere çok uygun bir örnektir. Zira, Kaz. cümledeki *üy* kelimesinin ses bakımından karşılığı olan *ev*, Ttü.nde de kullanılmaktadır. Ancak, bu kelime Kaz. aslıyla bazı durumlarda anlam bakımından örtüşmekte, bazı durumlarda ise örtüşmemektedir. Çünkü Kaz. *üy* kelimesinin karşılığında Ttü.nde *ev* ve *çadır* olmak üzere iki kelime bulunmaktadır. Kaz. *üy* kelimesini Ttü.ne aktarılan cümlelerin bağlamına dikkat etmek gerekir. Ayrıca, bu cümlede olduğu gibi, yardımcı göstergeler de bulunuyorsa yanlış yapma ihtimali azalır. Bu elbette iki lehçeyi bilen aktarıcılar için geçerlidir. Kaz.nde *üy sal-* Ttü.nde “ev yapmak”ı karşılarken, *üy tik-* Ttü.nde “çadır kurmak”ı karşılamaktadır; krş. Oraltay 1984, 233; 286. Ayrıca, bu cümlede *oñaşa* kelimesinin Ttü.nde *özen* olarak aktarılması da aktarıcılarının işlerine özenmediklerinin bir göstergesidir. Zira, bu kelime Kaz.de başka bir anlamda kullanılmaktadır; bk. “*oñaşa*: *kalabalıktan uzak, ayrı, kendi başına*” (Oraltay 1984, 211); krş. Ttü. “*özen*: *Kaz. zer, zeyin, ijdahat*” (Ercilasun 1991, 684).

Kudagiyle damada tahsis edilmek üzere üç beyaz ev ayrıca özenle kurulmuş (AY 1, 261).

Kudagiy men küyevlerge arnalıp üş ülken ap-pak üy oñaşarak tiğilgen eken (AJ 1, 179).

>> *Dünürlerle damada tahsis edilmek üzere*

üç büyük ve bembeyaz keçe çadır ayrı bir yere kurulmuştu.

Aşağıdaki Kaz. cümlede geçen *ton* kelimesinin ses bakımından karşılığı olan *don*, Ttü.nde de kullanılmaktadır. Ancak, bu kelime Kaz. aslıyla anlam bakımından ancak Ttü.nin bazı ağzlarında örtüşmekte; yazı dilinde ise “elbise, giysi” kelimesiyle karşılanmaktadır; bk. Parlatur 1998, 623; 694. Bu cümlede geçen *şapan* ise Türkiyelilerin artık kullanmadığı cinsten, eskiden kullanılan “kaftan” a benzer bir elbisedir; krş. “*şapan: ce-ker*” (Oraltay 1984, 307).

Bu Kaz. cümlelerin yanlış aktarılmış biçimi de Ttü.nde anlamlıdır; ancak M. Avezov, yazdığı metinde, kamçılanacak insanın “donunun çıkarılacağından” bahsetmemektedir. Aktarıcı, yazarın tasavvuruna saygı göstermelidir.

/.../ tam o sırada onu yere yıkıp donuyla elbisesini dürüp Kamısbay kamçıyı havaya kaldırdı (AY 1, 103).

/.../ osı kezde onu jığıp salıp, tonı men şapanın türüp tastap, Kamısbay kamşını kaykayta köterip aldı (AJ 1, 68).

>> */.../ tam o sırada onu yere yıkıp elbisesiyle kaftanını yukarı sıyırıp Kamısbay kamçıyı havaya kaldırdı.*

Aşağıdaki Kaz. cümlede geçen *it* kelimesi Ttü.nde de kullanılmaktadır. Ancak, bu kelime Kaz. aslıyla anlam bakımından tam örtüşmemektedir; bk. “*it: (hakaret yollu). Köpek*” (Parlatur 1998, 1121). Bu cümlelerin bağlamına göre, avda karşılaşan iki kişi konuşmaktadır ve bir “av köpeği”nden bahsedilmektedir. Bunu karşılayan kelime ise Ttü.nde “tazi”dir; bk. Parlatur 1998, 2159.

- *Avlanıyor musun? İtin nerede?* (AY 1, 249).

- *Añ avlap jürmisiñ? İytiñ kayda?* (AJ 1, 171).

>> - *Avlanıyor musun? Tazın (~ köpeğin) nerede?*

Kaz. *kök* kelimesini bazı durumlarda Ttü. “mavi” kelimesi karşılayabilir. Ancak aşağıdaki

cümlede bu kelime, bir atın tüy rengini belirtmek için kullanılmaktadır. Aktarıcılar dışında herkes, şimdiye kadar “mavi” renkli bir kırsrağın yetişti-rilemediğini bilir. Böyle bir bağlamda, Kaz. *kök* kelimesi Ttü.nde “boz”, “kır” vb. kelimeleriyle karşılanabilir.

- *Hey, mavi kırsrağın bugünkü hizmeti yeter* (AY 1, 256).

- *Öy, kök biyeniñ bügingi eñbegi jetedi* (AJ 1, 175).

>> - *Hey, boz kırsrağın bugünkü hizmeti yeter.*

Eğer aktarıcılar, “doğan” diye bir “papağan”ı tarif etmiyorlarsa Ttü.nde “mavi doğan” da olmaz. Böyle bir bağlamda, Kaz. *kök* kelimesi Ttü.nde “boz”, “kır”, “kırçıl”, “ak” vb. kelimele-riyle karşılanabilir.

Mavi doğan “pırr” edip aniden avcı kolundan yere doğru süzüldü (AY 2, 144).

Kök karşığa lıp etip, aňşı kolunan jerge karay tüsti (AJ 1, 376).

>> *Boz doğan ansızın “pırr” edip avcının kolundan yere doğru süzüldü.*

Anlam alanları hiç örtüşmeyen, “gerçek” yalancı eş değer kelimeler: Aşağıdaki Kaz. cümlede geçen *degen* kelimesinin ses ve yapı bakımından Ttü.nde karşılığı *diyen*’dir. Ancak, burada bu kelime Ttü.ne tamamen başka bir kelime kullanılarak aktarılmak durumundadır. Bir başka deyişle, *degen* ve *diyen* kelimeleri anlam bakımından hiç örtüşmemektedir. Bu cümlelerin Ttü.ne yanlış aktarılmış biçimi de anlamlıdır; ancak M. Avezov bunu kastetmemiştir.

- *Rus’un geçmişteki şairi Puşkin diyen birisi olmuş. Onun şiirini Kazakça’ya çeviren Abay, dedi* (AY 2, 446).

- *Orıstiñ bayağıda ötken akını Puşkin degen kişi bolğan eken, sonıñ sözi. Kazakşağa avdarğan Abay - dedi* (AJ 1, 580).

>> - *Rusların eskiden Puşkin adında (~ diye)*

bir şairi varmış. Onun şiiri. Kazakça'ya çeviren Abay, dedi.

Aşağıdaki Kaz. cümlede geçen *soyulğan* ve *bas alma-* şekillerini, ses ve yapı bakımından Ttü.nde *soyulan* ve *baş alma-* karşılamaktadır. Aktarıcıların, *başını alma-* değil de (*bir şeyden*) *başını alama-* demek istediklerini iyi niyetle tahmin etmekteyiz. Yine de, bu kelimeler Kaz. ve Ttü.nde anlam bakımından eş değer değildir, yani birbirleriyle örtüşmemektedir. Kaz.de *soyul-*, Ttü.de *kesil-* fiiline; *bas alma-* ise *başını kaldırma-* şekline anlam bakımından eş değerdir; bk. “*soyl-: kesilmek*” (Oraltay 1984, 242).

Aygerim'in haşlattırduğu yeni *soyulan* semiz kulunun eti pişmek üzereydi. El yıkayıp yemeğe oturmayı Aygerim buyur ettiğinde Abay, sabah-tan beri *başını almadığı*, hiç kıpırdamadan devamlı okuduğu kitabı kapatıp bir kenara koydu (AY 2, 254).

Äygerim askızıp otırğan, jañada *soyulğan* semiz kulınuñ eti pişip kalıp edi. Kol juvıp, aska oturuqların Äygerim ötingende, Abay tañerteñnen *bas almay*, bir kibir etpey, üzgülsiz okıp otırğan kitabın javıp, şetke koydı (AJ 1, 451).

>> Aygerim'in kaynatmakta olduğu yeni *kesilen* semiz kulunun eti pişmişti. Aygerim, ellerini yıkayarak yemeğe gelmesini rica ettiğinde Abay, sabah-tan beri *başını kaldırmadan*, hiç kıpırdamadan sürekli okuduğu kitabı kapatıp bir kenara koydu.

Aşağıdaki cümlede, Kaz. *avız tiy-*'i Ttü.ne, ses bakımından karşılığı olan *ağız değ-* şeklinde aktarmak, hem yapı hem de anlam bakımından mümkün değildir. Yapı bakımından, *ağzını* (~ *ağızlarını*) *değdir-* şeklinde aktarılabilir. Ancak aşağıdaki cümlede bu ifade, “tadına bakmak” veya “bir yudum almak” anlamında kullanılmaktadır.

Abaylar, Böcey evinde *kımız ağız değıp* dışarıya çıkararak o meclise geldiler (AY 1, 282).

Abaylar, Böjey üyinen *kımız avız tiyip*, tıska şığıp, sol jıyınğa keldi (AJ 1, 194).

>> Abaylar, Böcey'in evinde *kımız tadına bakarak dışarıya çıkıp oradaki topluluğa katıldılar*.

Aşağıdaki cümledeki *dil çıkar-* ifadesi Ttü.nde “alay etmek, eğlenmek” anlamında kullanılmaktadır; bk. Parlatur 1998, 586. Ancak, Kaz. aslında bu anlamda kullanılmamıştır; krş. “*tili şıktı: konuşmaya başladı*” (Oraltay 1984, 286). Bu cümlemin bağlamına göre, iki kişi tartışmaktadır ve bir alay etme de söz konusu değildir.

- *Ukalalık yapma, dilini çıkarma!* Bunlar büyük hanım, biz kumayız ya... eziyet çekeceğiz elbet (AY 1, 109) .

- *Jağalaspa, şığarma tiliñdi!* Bular beybişe, biz tokal göy... tepki körmekpiz göy (AJ 1, 72).

>> - *Ukalalık yapma, çok konuşma!* Bunlar büyük hanım, biz kumayız ya... eziyet çekeceğiz elbet.

Aşağıdaki Kaz. cümle “gerçek” yalancı eş değer kelimelerle ilgili çok ilginç bir durumu göz önüne sermektedir: Cümlede geçen *analık zarın şığar-* ifadesi, sadece Kaz. ş- Ttü. ç- denkliği dikkate alınarak *analık zarını çıkar-* olarak Ttü.ne aktarılmıştır. Bunun anlamı, Ttü. bilen birisi için açık değildir. Çünkü, *zar* kelimesinin sözlükteki karşılıklarından bazıları⁷, önünde ve arkasında bulunan kelimelerle birlikte uyumlu ve anlamlı gözükmektedir. Cümlemin bağlamında, Karacan adında bir kadının çocuğunun ölümüyle ilgili bir durum tasvir edilmektedir. Yine de Ttü.-ne aktarılan cümleden, Karacan'ın “neyini çıkardığı” belli değildir. Kaz. *analık* ve *şığar-* kelimeleri, genel olarak Ttü.nde *analık* ve *çıkar-*'a eş değerdir. Kaz. *zar* kelimesi, Ttü. için yalancı eş değerdir. Farsça *zâr*'dan gelen Kaz. *zar* kelimesinin anlamı sözlüklerden “araştırılarak”⁸ bulunsa bile, önünde ve arkasındaki kelimeler, “eş değer”leriyle aktarıldığı sürece doğru anlaşılabilir. Oysa burada, Kaz. *zar* kelimesi “feryat; feryat figan”⁹ anlamında kullanılmaktadır ve *analık zarın şığar-*, “feryat figan etmek” olarak anlaşıl-

malıdır; krş. “zâr: (sesle) ağlayan, inleyen” (Devellioğlu 1993, 1168); “zar: üzüntü, keder” (Oraltay 1984, 115).

Burada dikkati çeken nokta şudur: Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, yalancı eş değer bir kelime, birlikte kullanıldığı eş değer kelimeleri bile yalancı eş değer hâline getirmektedir.

Az sonra ağlaşmalar dinip Karacan analık zarını çıkarıp biraz ağıt söyledi (AY 2, 139).

Azdan soñ köp jilavlar basılıp, Karajan jalğız özi analık zarın şığarıp, azırak joktav ayttı (AJ 1, 373).

>> *Bir müddet sonra ağlaşmalar dindi; sadece Karacan, analığın verdiği acıyla feryat ederek¹⁰ biraz daha ağıt yaktı.*

Yanlış kelime seçimi: İncelediğimiz metinde, Kaz.nde bulunan bir kelime veya ifadenin yanlış seçilen kelimelerle Ttü.ne aktarılması hatalarına çok sık rastlanmaktadır. Bu yüzden, olabildiğince az ve tipik örnekleri vermeye çalışacağız. Bu durumda aktarılan metinde, asıl metinde kastedilen tam yansıtılmamakta; bazen de tam tersi bir anlam çıkmaktadır.

Aşağıdaki cümlede geçen, “Kunanbay’ın, Cidebay’daki obaya el ayak olması”ndan ne anlaşılması gerektiği belli değildir. Zira, Ttü.nin yazı dilinde, “el ayak olmak” yoktur; bk. Parlatur 1998, 688 vd. Ttü.nin gündelik dilinde “el ayak olmak”tan belki “birisi geldiğinde saygıyla ve te-laşla ağırlamaya çalışmak” anlaşılabilir. Kaz.deki *kırın karap jür-* ile ise, böyle bir durum asla kastedilmemektedir; krş. “*qırın qaradı: yüzünü çevirdi, ters baktı*” (Oraltay 1984, 188).

Bu nedenle Cidebay’daki obaya Kunanbay’ın el ayak olmasını her zaman kendi açısından faydalı görüyordu (AY 1, 338).

So sebepti Jidebaydağı avılğa Kunanbaydñ kırın karap jürgenin ärdayım özine paydalı köretin (AJ 1, 233).

>> *Bu sebeple Cidebay’daki obaya Kunan-*

bay’ın olumsuz bakmasını her zaman kendisine faydalı görüyordu.

Aşağıdaki Kaz. cümlede *keşe* kelimesine sözlükte “dün, akşam” karşılıkları verilmektedir; bk. Oraltay 1984, 133. Ancak, cümlenin bağlamına bakıldığında bu kelimelerin seçimi yanlıştır. Çünkü bu cümleler, cediti Kengirbay’ı hatırlayan birisinin sözleridir. Ttü.nde bu durumu ifade edecek uygun bir kelime bulunmaktadır.

- *Ooo, Kengirbay, Kengirbay! Ervahlarına ne oldu senin? Böyle miydi? Dünleri yolunu sapıtan kız hakkında verdiğin kararın?* (AY 2, 410).

- *Va, Keñgirbay, Keñgirbay! Ärvahına ne bop edi seniñ? Oñı ma edi, keşegi azğan kızğa aytkan seniñ jolñ* (AJ 1, 557).

>> - *Oy Kengirbay, Kengirbay! Ruhuna ne oldu senin? Böyle miydi, eskiden yoldan çıkan kıza verdiğin hükmün?*

Aşağıdaki Ttü. cümlede geçen “Tatyana’nın Mektubu”nu *geçir-* ibaresinden ne kastedildiği anlaşılabilir. Cümlenin bağlamından, “Tatyana hatı”nın, Rus şairi Puşkin’in şiirinin Abay tarafından Kaz.ne tercümesi olduğu anlaşılmaktadır. Ttü. cümlede göre bu şiir, iki kişi tarafından dombıra¹¹ ve sesle “geçir”ilmektedir. Sözlükte verilen anlamlar içinde, “dombıra” ve “ses”le yapılabilen *geçir-* fiiline en uygunu “yola çıkan birini uğurlamaya gitmek”tir; bk. Parlatur 1998, 827. Ttü. okuyucusu için, “şiiri uğurlamaya gitmek” ise anlamlı değildir. Bu cümle, Kaz. *aytuvda bol-* ifadesinin Ttü.ne “meşk etmek” şeklinde aktarılmasıyla doğru hâle getirilebilir; bk. Parlatur 1998, 1545.

Onların hepsi kopye ettikten sonra bu gece boyunca birisi dombırayla birisi sesiyle daima “Tatyana’nın mektubu’nu” geçirdiler (AY 2, 446).

Olar tegis köşirip bolğan soñ, oñı keş boyun-da birev dombıramen, birev ünmen ilğiy “Tatyana hatın” aytuvda boldı (AJ 1, 580).

>> *Herkes kopye ettikten sonra, o gece bo-*

yunca dombıra eşliğinde hiç durmadan “Tatya-na’nın Mektubu”nu meşk ettiler.

Aşağıdaki Kaz. cümlede geçen jala kıp ayt “yalan söylemek” ifadesinin, Ttü.ne hangi sebeple biberle-¹² olarak aktarıldığını her hâlde aktarıcılardan başkası asla bilemez.

Aygerim’in hayatı boyunca aklına dahi gelmeyen böyle kötü bir karakteri ve büyülenmeyi yakıştırarak biberlemişler (AY 2, 88).

Äygerimniñ ömirde oyına kelip körmegen jat minez, tåkapparlık siyaktınıñ bärin jala kıp aytkan (AJ 1, 340).

>> *Aygerim’in, hayatı boyunca aklına bile getirmediği, karakterine hiç uymadığı hâlde, ki-birli olduğu yolunda da birçok lâf uydurmuşlar.*

Aşağıdaki Ttü. cümlede “uzanan” kelimesi yanlış seçilmiştir. Çünkü, bu durumda “bıyıkların bedene uzandığı” anlaşılmaktadır. Asıl metinde ise, sadece “bıyıkların uzun olduğu”ndan söz edilmektedir.

İri, gösterişli bedenine, şu günlerde iyice uzanan düzenli bıyıkları çok yakışıyor (AY 2, 19).

Kesek suluw bitimine, bul künde uzarınkırap sıkkan kıyık murtı da jaksı jarasadı (AJ 1, 296).

>> *İri, gösterişli bedenine, şu günlerde iyice uzayan düzgün bıyıkları çok yakışıyor.*

Aşağıdaki Kaz. cümlede basım ırktan arıl ibaresi, Ttü.ne “başım belâdan ayıklamak” şeklinde aktarılamaz. Çünkü, Ttü.nde ayık- fiili, “ayılmak, kendine gelmek, uyanmak, akli başına gelmek” demektir; bk. Parlatur 1998, 174. Bu fiil, genellikle “baygınlık” veya “sarhoşluk” gibi kavramlarla birlikte kullanılır. Sözlüklere bakılmış olsaydı, doğru kelimeler seçilerek aktarma yapmak mümkün idi; bk. “arıl-: arılmak, bitmek, kesilmek, iyileşmek, kurtulmak”; “iyrek: çizgi, karma karışık, zig zak çizgiler” (Oraltay 1984, 21; 121).

Hatta versem de başım beladan ayıkır mıydı? (AY 1, 196).

Tipti bersem de, başım ırktan arılar ma edi?

(AJ 1, 133).

>> *Hatta versem de başım belâdan kurtulur mıydı?*

Aşağıdaki cümlede Kaz. atı-jönin ibaresi, aktarıcılarının tercih ettiği dolambaçlı ifade olmadan da Ttü.ne aktarılabilir. Eğer bu uzun ifade tercih edilecekse doğrusunun bilinmesi gerekirdi; bk. Parlatur 1998, 1639.

- *Şarkıyı kimin söylediğini bilmiyorum. Kimin nesi neyin fesi olduğunu sormadım. Sadece gördüğümde aklımı oynattım (AY 2, 36).*

- *Ändi kim salğanın bilgem jok. Atı-jönin de suramadım. Tek kördim de, esim şığıp kaldı (AJ 1, 307).*

>> - *Şarkıyı kimin söylediğini bilmiyorum. Adını sanını (~ neyin nesi kimin fesi olduğunu) da sormadım. Sadece gördüm ve aklımı oynattım.*

Aşağıdaki cümlede Kaz. kolin bir silte- ibaresi, Ttü.ne kelime kelime “elini bir (kere) sallamak” olarak aktarılabilir. Ancak, aktarıcılarının da doğru anladığı üzere burada “bırak, boş ver” anlamında bir hareket söz konusudur. Fakat, Ttü.nde “eliyle boş verip” ibaresi kastedileni hiç karşılamamaktadır.

Eliyle boş verip arkasına dönerek çekip gitti (AY 2, 178).

Kolin bir siltep, burulup jürüp ketti (AJ 1, 399).

>> *Elini “boş ver” manasında sallayıp arkasına dönerek çekip gitti.*

Aşağıdaki cümlede Kaz. kökke ulut-, Ttü.nde “göge ulutmak” demektir. Metindeki bağlama göre, ellerinden mallarını aldırın insanlar, kendi durumlarını ifade ederken bu cümleyi kullanmaktadır. Aktarıcılar da durumu doğru anlamıştır. Ancak, hedef lehçenin imkânlarını iyi bilmedikleri için yanlış kelimelerle aktarmışlardır. Hele Ttü.nde, Ellerimizi havada kaldırdımız, cümlesinin kolayca, “elini havaya kaldırmak” = “teslim olmak” olarak çağrışım yapabileceği göz önüne alınır, aktarmanın hiç de başarılı olduğu söylenemez.

Ellerimizi havada kaldırdınız akrabalar!
(AY 2, 390).

Kökke ulıtıp kettiñ, aǵayın! (AJ 1, 543).

>> *Bizi mahvedip (~ ellerimizi koynumuzda bırakıp) gittiniz, aǵalarım!*

Aşağıdaki üç cümle, yanlış kelime seçiminin ilginç örnekleridir. Aslında doğru kelime, kolaylıkla bir sözlükten bulunabilecek olmasına rağmen aktarıcılar, hedef lehçeyi bilmediklerinin farkında olmadıkları için bu tür hatalara düşmüşlerdir. Lehçeler arası aktarmalarda belki de en tehlikeli durum, kaynak veya hedef lehçeyi bilmediğinin farkında olmamaktır. Bir kelimenin gerçek anlamının bilinmediği hâlde “bilinirmiş gibi” sezgilerle hareket ederek, sözlüğe bakılmaması, “tuhaf” aktarmalara yol açacaktır. İlk cümlede, Kaz. *salmak* kelimesinin karşılığı “ağırbaşlılık”tır; bk. Oraltay 1984, 233. Ttü.nde bu durum elbette “vakar” kelimesiyle karşılanabilir; ancak “vakur”la karşılanamaz; bk. “*vakar: ağırbaşlılık*”; “*vakur: ağırbaşlı, onurlu*” (Parlatır 1998, 2327; 2329). İkinci cümlede ise, birbiriyle hiçbir anlam bağlantısı olmayan “zulüm” ve “zulmet” kelimeleri karıştırılmıştır; bk. “*zulüm: acımasızlık, haksızlık, eziyet, cefa*”; “*zulmet: karanlık*” (Parlatır 1998, 2521). Üçüncü cümlede, *diş bileğle-* olarak verilen kısmın doğrusu “diş bilemek”tir; bk. Parlatır 1998, 601.

- *Bey, böyle bir yolculuğunda suçlamak bir yana, naz etsem, o bile densizlik olur! diye kocasının yüzüne vakurla baktı* (AY 2, 15-16).

- *Mırza, mınaday saparıña kına tügil, naz etsem, onum bilmestik bolar edi! dep küyeviniñ betine salmakpen karadı* (AJ 1, 294).

>> - “*Bey, böyle bir yolculuğunda seni suçlamak şöyle dursun, naz etmek bile densizlik olur*” diyerek kocasının yüzüne *vakarla* baktı.

- *O az bile, at vermek bir yana, bizim birer cılız atımızı çaldıklarını söylemiyor musunuz? deyip Erenay’la Darkembay çektikleri zulmeti açmaya başladılar* (AY 2, 337).

- *Onısı ol ma, at bermek tügil, özimizdiñ bir*

bir şolağımızdı tağı kağıp ketkenin aytpaystıñdar ma! - dep, Erenay men Därkembay jañada kör-gen tñ bir öktemdik zorlıktñ betin aşa bastadı (AJ 1, 508).

>> *Erenay ve Darkembay, “Sadece o mu, at vermek şöyle dursun, bizim bütün cılız atlarımızı bile alıp gittiklerini söylemiyor musunuz.” diyerek gördükleri zulmü açmaya başladılar.*

Beklediği, diş bileğlediği sadece bir kişi (AY 1, 103).

Kütkeni, tisin başkanı birev-ak (AJ 1, 67).

>> *Beklediği, diş bileği sadece bir kişi.*

Kelimeler arası uyumsuzluk: İncelediğimiz metinde, Kaz.nde bulunan bir ifadenin Ttü.ne, birlikte kullanılmayan kelimelerle aktarma hatalarına da rastlanmaktadır. Kullanılan kelimeler, temelde doğru olmasına rağmen, hedef lehçenin zaman içinde oluşturduğu, âdeta birbirlerinden ayırlamaz söz birliklerini bilmemek yüzünden aktarma başarısız olmuştur.

Aşağıdaki cümlede Kaz. *sıbana kiris-* “sıvanarak girişmek” demektir; krş. “*sıban-: kolları sıvamak*” (Oraltay 1984, 251). Ancak aktarıcılar, Kaz.nde olduğu gibi “kol” kavramıyla Ttü.nde hem “el”i, hem de “kol”u anlamaktadır ve hedef lehçenin iyi bilinmemesi yüzünden hangisinin nerede kullanılacağı hususunda şaşırılmışlardır. Zira, “söz birliği” açısından Ttü.nde “eli sıvamak” mümkün değildir. Bir başka deyişle burada, kaynak lehçenin bir bütün olarak algıladığı ve bir tek kelimeyle ifade ettiği anlam alanının, hedef lehçede ikiye bölünmesi söz konusudur.

Ulcan da kendi işine ellerini sıvadı (AY 1, 289).

Uljan da öz mindetine sıbana kirisipti (AJ 1, 199).

>> *Ulcan da kendi işine girişti (~ kollarını sıvadı).*

Aşağıdaki Ttü. cümlede de “söz birliği” açısından “Allah’ın izin etmesi” değil, “izin vermesi” mümkündür.

- *Allah izin ederse, halk yaylağa göçüp siz Çıngıs'ı aşarken biz de geliriz* (AY 2, 27).

- *Kuday buyırsa, el jaylavğa köşip, özderiñiz Şıngıs asa bergen şakta, biz de jetemiz* (AJ 1, 301).

>> - *Allah izin verirse, halk yaylaya göçüp siz Çıngıs'ı aşarken (~ aştığımız sırada) biz de geliriz.*

Kelime eksikliği: İncelediğimiz metinde, Kaz. aslında bulunduğu hâlde Ttü.ne aktarılırken bazı kelimelerin eksik bırakılması yüzünden kastedilenin anlaşılacağı veya yanlış anlaşıldığı durumlara da rastlanmaktadır. Bu hataların, aktarıcılardan mı, yoksa dizgi hatasından mı kaynaklandığını söylemek zordur.

Metinde geçen *kerme* kelimesinin anlamı “germe, at bağlanması için çekilen ip” olarak açıklanmıştır. Ttü.nde bulunmayan bu kavram için *germe* kelimesi kullanılabilir. Bu durumda her hâlde, damat tarafından gelen “insanlar” germeye bağlanamazlar. Oysa Ttü. cümleden bu anlaşılmaktadır.

Damat tarafının hepsi eyerli olarak kermedemiş (AY 1, 267).

Küyevlerdiñ attarı tegis ertteveli, kermede eken (AJ 1, 184).

>> *Damatgilin atlarının hepsi eyerli olarak germedemiş.*

Aşağıdaki Kaz. cümlede geçen *etik*¹³ kelimesi aktarmaya alınmadığı ve *şapan* kelimesi olması gereken yerde olmadığı için âdeta “yüksek ökçe ve elbise giymek” gibi bir yanlış bir ifade ortaya çıkmaktadır.

Sadece bu değil, kızıl manat ile yüksek ökçe, elbise giyip başkalarından farklı sivri tepeli tımağa üki takmak bu bölgenin bütün damatlarının geleneğidir (AY 1, 262).

Ol gana emes, kızıl manat şapan men biyik ökçe etik kiyip, elden erekşe uzın töbe tımakka ügi tağıp aluv bul öñürdiñ bar küyevine jol bolatın (AJ 1, 180).

>> *Sadece o değil, kızıl manattan¹⁴ kaftan ile yüksek ökçe çizme giyip başkalarından farklı olarak uzun tepeli tımağa¹⁵ puhu tüyü takmak bu bölgenin bütün damatlarının uyduğu bir gelenektir.*

Ağız kelimeleri kullanma: İncelediğimiz metinde, Kaz. bir kelimenin aktarımında, Ttü.nin yazı dilindeki şekil yerine, ağızlardaki şeklinin tercih edilme hatasına da rastlanmıştır. Bu hata, ya aktarıcılardan ya da dizgicinin özensizliğinden kaynaklanmaktadır.

Aşağıdaki cümlede Kaz. *tükirik* kelimesinin Ttü.nin yazı dilindeki karşılığı “tükürük”tür (Ercilasun 1991, 906). Aktarılan cümlede ise, bazı Anadolu ağızlarında rastlanan “tükümük” kelimesi tercih edilmiştir. Görüleceği üzere, aktarılan cümlede başka hatalar da vardır. Ancak, bu tür hatalara diğer kısımlarda değinildiği için burada üzerinde durulmayacaktır.

Oyazla çene çeneye gelip, tüyleri diken diken olup ağızından tükümükleşer saçarak sert konuşmuş (AY 2, 176).

Oyazdñ betine betin takap, tügin atıp, tükirigin şaşa, kattı söylegen (AJ 1, 397).

>> *Oyaz ile, gözüne bakarak cesurca, ağızından tükümükleşer saçarak tartıştı.*

Yapı hataları

Aslına “şekle” uygun aktarma: İncelediğimiz metinde, Kaz.nde bulunan bir “yapı”yı (“Morphem”), Ttü.ne şekil yönünden benzer, ancak görev bakımından eş değer olmayan yapılarla aktarma hatalarına rastlanmaktadır. Oysa Kaz.ndeki bu yapıların görevlerini tamamıyla karşılayabilecek yapılar, Ttü.nde de bulunmaktadır. Hedef dilin bu konudaki imkânlarını aktarıcının bilmesi gerekir.

Aşağıdaki Kaz. cümlede geçen *-Glz* fiilden fiil yapma (ettirgenlik) ekinin Ttü.de *-Dir, -t, -r*

gibi farklı karşılıkları vardır. Böyle bir durumda, hedef lehçenin kelime hazinesine uygun olanının seçilmesi gerekir.

- Çay getirtir (AY 2, 370).

- Şay ükelgiz (AJ 1, 530).

>> - Çay getirt!

Aşağıdaki Kaz. cümlede geçen -AsI sıfat-fiil ekinin, bazı durumlarda Ttü.ne -AcAK sıfat-fiil ekiyle çevrilmesi mümkündür; ayrıntılı bilgi için bk. Korkmaz 1995 a. Ancak, aşağıdaki cümlede geçen Kaz. *kelesi* kelimesinin Ttü.ndeki eş değeri, şekil olarak dengi olan *gelecek* değil, tamamen başka, *ertesı* kelimesidir. Bağlam dikkate alınmadığı, sadece şekle bakıldığı takdirde, burada olduğu gibi “Gelecek gün yola çıktı” gibi tuhaf ifadeler ortaya çıkabilir.

Gelecek gün Kunanbay oba, memleketiyle, çocuklarıyla sessizce vedalaştıktan sonra idarecilerle birlikte yola çıktı (AY 1, 236).

Kelesi kün Kunanbay avıl, avdanımen, balaşğalarımın ündemey köristi de, ulıktarğa erip atka mindi (AJ 1, 161).

>> Ertesi gün Kunanbay tanıdıklarıyla, çocuklarıyla sessizce vedalaştıktan sonra önde gelen kişilerle birlikte yola çıktı.

Aşağıdaki cümleler, bir yapı şeklinin “şeklen” ve yanlış aktarılmasına çok uygun ve ilginç örnekler teşkil etmektedir. Zira, Kaz.ndeki -Uvmen *birge* şeklinin Ttü.ndeki şeklen karşılığı -mAKla *birlikte*’dir. Bilindiği üzere, Kaz.nde fiillerin mastar şekli -Uv ekiyle yapılırken Ttü.nde -mAK ekiyle yapılmaktadır. Kaz.nde *men* vasıta hâli bildiren edatın Ttü. karşılığı *ile* veya -IA; *birge* kelimesinin eş değeri de *birlikte*’dir. Böyle şekli şekline uyan yapı birliklerinin iki lehçedeki görevleri ise hiç örtüşmemektedir. Kaz.ndeki -Uvmen *birge* şekli, Ttü.ne eş değeri olan -nIn *yanı sıra* vasıtasıyla doğru olarak aktarılabilir.

Yazınki gibi değil, şimdi kalın elbiseler giymekle birlikte, evlerde ateş yakıp, evin yan duvarlarını keçeyle örtüp asgariyete getirip

oturmaları gerek (AY 1, 223).

Jazğı kündey emes, kazır jılı kıyımder kiyiyimen birge, baspananı da ot jağıp, işine kiyiz tutup, ıkşandı kıp otratın boluv kerek (AJ 1, 152).

>> *Yazınki gibi değil, şimdi kalın elbiseler giymenin yanı sıra, evin içini de keçeyle örtterek ateş yakmak ve her şeyde tutumlu olmak gerek.*

Soğuk hava, çamura karşı, uzun çizme, kalın cepken, deri paltolar giymekle birlikte, devamlı bindikleri dayanıklı şahsi atları da değiştiriyorlarmış (AY 1, 223).

Suvık tün laysaň künge arnap saptama, kalın şekpen, eltiri işikter kiyiyimen birge, menşikti, mingiş attarın da avıstırıp kele jatkan (AJ 1, 152).

>> *Soğuk havaya ve çamura karşı uzun çizme, kalın cepken, deri paltolar giymenin yanı sıra, sürekli bindikleri dayanıklı atlarını da değiştiriyorlar.*

Yalancı eş değer yapılar: Kaz.nde ve Ttü.nde ses bakımından aynı veya düzenli ses denklikleriyle aynı kaynaktan geldikleri bilinen, fakat “kullanım alanı” veya görevi bakımından az bir oranda örtüşen veya hiç örtüşmeyen yapı şekilleri de vardır. Bu tür yapılar, çalışmamızda, “yalancı eş değer yapılar” olarak adlandırılacaktır.

Aktarılan eserde, Kaz. ve Ttü. için “yalancı eş değer” olan yapıları kullanma hatalarına da rastlanmaktadır. Bunlar iki grupta toplanabilir.

Kullanım alanı az oranda örtüşen yapılar: Aşağıdaki Kaz. cümlede geçen -GAn sıfat-fiilini Ttü.nde karşılayan şekil sadece, düzenli ses denklikleriyle aynı kaynaktan geldiği bilinen -An değildir. Bunun yanında, -DIK ve -mİş şekilleri de kullanılmaktadır. Bu durumda, -GAn sıfat-fiilinin Kaz.ndeki “kullanım alanı” veya görevi, Ttü.nde üç yapı tarafından paylaşılmaktadır. Kaz.ndeki -GAn sıfat-fiilinin kullanım alanının sadece bir bölümünü, Ttü.ndeki ses bakımından dengi olan -An örtmektedir. Bir başka deyişle, -Gan ve -An sıfat-fiilinin kullanım alanları az bir

oranda örtüşmektedir. Aktarıcılar, kaynak lehçe-deki bir şeklin, hedef lehçede birden fazla karşılığı olduğu durumlarda cümlenin bağlamına dikkat etmelidirler.

Evgeniy Petroviç, Abay'ı uzun zamandan beri arayan bir dostu gibi kıvançla karşılamış (AY 2, 316).

Evgeniy Petroviç Abaydı köpten kerek etken dosınday, kuvanıp karşı alğan (AJ 1, 494).

>> *Evgeniy Petroviç, Abay'ı çoktan beri aradığı bir dostu gibi sevinçle karşıladı.*

Kaz.ndeki *-KI* ve Ttü.ndeki karşılığı *-ki* aitlik eki, kullanım alanları bakımından bazı durumlarda örtüşmekte; bazı durumlarda ise örtüşmemektedir. Bir başka deyişle, Kaz.ndeki *-KI* şeklinin kullanım alanının sadece bir bölümü, Ttü.ndeki sesçe dengi tarafında örtülmekte; diğer bölümlerini başka yapılar örtmektedir. Dolayısıyla elimizdeki metninde olduğu gibi bağlama dikkat edilmeden yapılacak bir aktarma başarılı da olmaz.

Aşağıdaki cümlelerde ise Kaz. *-KI* ile Ttü. *-ki* eklerinin kullanım alanları örtüşmektedir. Burada Kaz. *-KI* eki, Ttü.ne doğru bir şekilde aktarılmıştır.

- *Hey, mavi kırsığın bugünkü hizmeti yeter* (AY 1, 256).

- *Öy, kök biyenin bügingi enbegi jetedi* (AJ 1, 175).

>> - *Hey, boz kırsığın bugünkü hizmeti yeter.*

Bu nedenle Cidebay'daki obaya Kunanbay'ın el ayak olmasını her zaman kendi açısından faydalı görüyordu (AY 1, 338).

So sebepti Jidebaydağı avılğa Kunanbaydın kırın karap jürgenin ürdayım özine paydalı köretin (AJ 1, 233).

>> *Bu sebeple Cidebay'daki obaya Kunanbay'ın olumsuz bakmasını her zaman kendisine faydalı görüyordu.*

Aşağıdaki Kaz. cümlede geçen *-KI* eki,

Ttü.ndeki karşılığı *-ki* ekiyle aktarılamaz. Çünkü, Kaz.ndeki *keşki şay* ile Ttü.ndeki *akşamki yemek* (= "bir gün önceki akşam yemeği") anlam bakımından örtüşmemektedir. Aşağıdaki cümlede geçen *keşki şay* şekli, Ttü.ne ancak ikinci unsurun iyelik eki almasıyla kurulan bir isim tamlaması şeklinde aktarılabilir; yani *keş-ki şay* = *akşam çay-ı* ("akşam yemek-i").

Bugün akşam, üst düzey bürokratların evinde çok lamba yakılıp akşamki yemeğin bol sofrası yayıldığı Losovski'ye selâm vermek için Abay gelmişti (AY 2, 368).

Osı kün keşke, ulıktar üyelerine köp şamdar jağılıp, keşki şaydın mol dastarkandarı jayılp jatkan şakta, Losovskiye amandaskalı Abay kelgen edi (AJ 1, 529).

>> *O akşam, üst düzey bürokratların evinde lambalar yakılıp akşam yemeğinin (~ çayının) zengin sofraları hazırlandığı sırada Abay, Losovski'ye hâl hatır sormak için gelmişti.*

Aşağıdaki Kaz. cümlede ise, *-KI* eki, Ttü.ne isim tamlaması şekliyle de aktarılamaz. Kaz. *soñğı künder*, ne Ttü.nde kullanılmayan **sonki günler* ile, ne de anlam bakımından tamamen farklı bir durumu ifade eden *son günleri* şekliyle aktarılabilir. Zira burada, birisinin "son günleri"nden, yani ölümünden söz edilmemektedir.

Son günleri çoğunlukla eline dombıra alarak, akıcı ezgiler çalıyor, hoş şarkılar söylüyor (AY 1, 239).

Soñğı künder köbinşe dombıra alıp, möldir küyler, suluv änder tarta berüvşi edi (AJ 1, 163).

>> *Son günlerde (~ son zamanlarda) genellikle dombırayla akıcı ezgiler, güzel şarkılar çalıyor.*

Kullanım alanları hiç örtüşmeyen, "gerçek" yalancı eş değer yapılar: Aşağıdaki cümlelerde geçen *-mAK* şekli, ses bakımından aynı olmasına rağmen, Kaz.nde niyet ifadeli gelecek zamanın 3. teklik şahıs çekiminde¹⁶ kullanılmakta; Ttü.nde ise fiillerin mastar şeklini kurmaktadır.

Dolayısıyla, kullanım alanları hiç örtüşmemektedir. Bu yüzden -mAK şekli, Kaz. ve Ttü. için “gerçek” yalancı eş değer bir yapıdır.

Şimdi ne de olsa bir ışığa aceleyle ilerleyip atılıyor. Hatta ateş de olsa bu ilerler vaziyette kendini o alevlerin içine atmak (AY 2, 37).

Endi ne de bolsa bir sävlege asığa umtılıp, usınıp tur. Örtöp keteri ot bolsa da, sol usınğan boyında talpınbak ta, kulamak (AJ 1, 307).

>> *Şimdi bir ışığa doğru hızla koşup gitmekte. Ateşte yanacak da olsa, yolunda devam edecek ve hedefine doğru gidecek (~ devam etmek ve hedefine doğru gitmek istiyor.)*

Aşağıdaki Kaz. cümledeki -p otur- şeklinin kullanım alanı ile Ttü.nde ses yönünden dengi olan -Ip otur-'unki örtüşmemektedir. Böyle bir aktarımda otur-, Ttü.nde tam fiil olarak, yani sağdır- ve oturan şeklinde anlaşılır. Bu ise Kaz.ndeki cümlede kastedilmemekte, sadece sağdır- hareketinin “sürekli” olduğu vurgulanmaktadır.

Etin arkasından Süyindik'in çoktan beri sağdırurp oturan kısraklarının sarı kızı da geldi (AY 1, 168).

Et artınan Süyindiktin köpten savğızıp oturğan kısrakların sarı kızı da keldi (AJ 1, 114).

>> *Etin arkasından Süyindik'in çoktan beri sağılan kısraklarının sarı kızı da geldi.*

Aşağıdaki cümlede de, Kaz. -p tur- şeklinin kullanım alanı ile Ttü.nde ses yönünden dengi olan -Ip dur-'unki örtüşmemektedir; yani Kaz. süyip turğan, Ttü.nde öperek duran'a eş değer değildir. Yukarıda belirtildiği üzere böyle bir aktarımda dur-, Ttü.nde tam fiil olarak anlaşılır. Kaz.ndeki cümlede ise sadece öp- hareketinin sürekli olduğu kastedilmemektedir.

Tam bu sırada kurnaz yaşlı hanım, bunun o evden çıkışına şüphelenip hemen yerinden kalkarak kendi evine gelmişti. Kızını kucaklayıp öperek duran Markabay'a:

- Tüh, Allah belânı versin! diyerek başıra çağıra üzerine yürüdü (AY 2, 120).

Däl osı kezde takıs kempir bunın anav üyden ketisine senbey, atkıp şığıp, öz üyine kelgen edi, kızın kuşaktap, süyip turğan Markabay'a:

- Vay, töbeñden jortkır! dep akıra jügirdi (AJ 1, 360).

>> *Tam bu sırada kurnaz yaşlı kadın, onun evden gittiğine inanmayarak hemen yerinden kalkıp kendi evine gelmişti. Kızını kucaklayıp öpmekte olan Markabay'a:*

- “Tüh, Allah belânı versin!” diye bağırarak üzerine yürüdü.

Yanlış yapı seçimi: İncelediğimiz metinde, Kaz.nde bulunan bir yapının anlamı ve görevini karşılayamayan bir yapı ile Ttü.ne aktarılması hatalarına rastlanmaktadır. Bu durumda aktarılan metinde, asıl metinde kastedilen tam yansıtılmakta; bazen de tam tersi bir anlam çıkmaktadır.

Aşağıdaki Ttü. cümleler, anlam bakımından doğru değildir. Bunda, -manun yanısıra ve -makla birlikte şekillerinin yüklemeleri ile uygunsuzluğu rol oynamaktadır. Çünkü bunlar, Kaz. -GAndAn baska ve -Uv arkılı şekillerinin Ttü.ndeki uygun eş değerleri değildir. Oysa bu şekilleri karşılayabilecek yapılar, Ttü.nde bulunmaktadır: Kaz. -GAndAn baska, -mAnIn dışında vb.; -Uv arkılı ise -DIK + (iyelik eki) için vb. şekillerle doğru olarak aktarılabilirler.

Abay cimri olmamanın yanısıra neyin uygun olduğunu âdet olarak da bilmiyordu (AY 1, 285).

Abay äytevir sarañ bolmav kerek değenden baska, ne layık ekenin dâldi bilmeytin (AJ 1, 196).

>> *Abay, “çok cimri olmamak gerek” demenin dışında (~ demekten başka) neyin uygun olduğunu iyi bilmiyordu.*

Abay'a öfkelenmekle birlikte Dilda'nın böyle sert, mağrur ve soğuk tutumu gün geçtikçe artıyordu (AY 2, 49).

Dildä Abayğa ıza boluv arkılı osınday katkıl, pañ, suvık bop bara jatır edi (AJ 1, 315).

>> *Dilda, Abay'a kızdığı için öyle sert, mağrur ve soğuk duruyordu.*

Dizim hataları

Türk lehçeleri arasında dizim (“Syntax”), yani kelime veya dil birliklerinin cümle içindeki yerleri ve diğer dil birliklerine bağlanma şekilleri bakımından da farklar vardır. Ancak, bu farklar ses, kelime ve yapıdaki farklar kadar fazla değildir. Buna rağmen elimizdeki aktarma metninde bu türden hatalara da rastlanmaktadır. Bunlar aşağıdaki şekilde sınıflandırılabilir:

Kelime dizimi ile ilgili hatalar: Aşağıdaki Kaz. cümlede geçen *toğaylı kalıñ şabındı* şeklinde dizilen kelimeler, Ttü.ne bire bir karşılıklarıyla *ormanlı sık ot* olarak aktarılamaz. Kelimelerin anlamları dikkate alınmadan yapılacak aktarmalarda Ttü. için burada olduğu gibi tuhaf ifadeler ortaya çıkabilir¹⁷. Ttü. okuyucuları, böyle bir ifadeden “sık otların içindeki ormanı” anlarlar. Bu ise Ttü.deki “orman” kavramına uymamaktadır; krş. “*toğay: orman, ağaç ve bitki yığını*” (Oraltay 1984, 272); Ttü. “*koru: Kaz. toğay*”; Ttü. “*orman: Kaz. orman*” (Ercilasun 1991, 500; 664). Aşağıdaki Kaz. cümlelerin Ttü.ne doğru aktarılabilmesi, kelimelerin diziminde değişiklik yapılması veya *toğay* kelimesinin anlamını yeniden gözden geçirilmesiyle mümkündür.

Eğerli atların hepsi kışlağın yukarisından aşağıya doğru uzanan ormanlı sık ot içinde yayılıyormuş (AY 1, 98) .

Ertteveli attıñ barlığı da, kıstavdan joğarı, tömen sozulğan toğaylı kalıñ şabındıñ boyunda öreleqli jür eken (AJ 1, 65).

>> *Eğerli atların hepsi kışlağın yukarisında, aşağıya doğru uzanan sık otlu ormanın (~ sık otlu korunun) kenarında yayılıyordu.*

Aşağıdaki cümlede, *şam* “mum, lâmba”¹⁸ kelimesinin sıfatı olarak kullanılan *köp* kelimesi Ttü.ne sözlük karşılığı olan *çok* kelimesi kullanı-

arak aktarılamaz. Burada *lâmba* kelimesi çokluk şeklinde bulunmalıdır.

Bugün akşam, üst düzey bürokratların evinde çok lamba yakılıp akşamki yemeğin bol sofrası yayıldığı Losovski'ye selâm vermek için Abay gelmişti (AY 2, 368).

Osi kün keşke, ulıktar üyelerine köp şamdar jağılıp, keşki şaydıñ mol dastarkandarı jayılp jatkan şakta, Losovskiye amandaskalı Abay kelgen edi (AJ 1, 529).

>> *O akşam, üst düzey bürokratların evinde lambalar yakılıp akşam yemeğinin (~ çayının) zengin sofraları hazırlandığı sırada Abay, Losovski'ye selâm vermek için gelmişti.*

Kaz.nde ilgi hâli eki olmadan kurulan isim tamlamaları, Ttü.ne bire bir aktarılamaz. Çünkü Ttü. “belirtili” ve “belirtisiz” isim tamlamalarında kendine has kurallara sahiptir; bk. Ergin 1972, 382 vd. Aktarıcılar, yukarıda verilen cümledeki *ulıktar üyeleri* şeklini, *üst düzey bürokratların evi* olarak doğru şekilde aktarmalarına rağmen, aşağıdaki cümlede geçen ve aynı özelliklere sahip *añşı kolu* tamlamasında yanılmışlardır.

Mavi doğan “pırr” edip aniden avcı kolundan yere doğru süzüldü (AY 2, 144).

Kök karşığa lıp etip, añşı kolunan jerge karay tüsti (AJ 1, 376).

>> *Boz doğan ansızın “pırr” edip avcının kolundan yere doğru süzüldü.*

Aşağıdaki Ttü. cümledeki “belirtisiz isim tamlaması”nın hatalı olmasında Kaz.ndeki şekil değil, aktarıcıların hedef lehçe olan Ttü.ne iyi bilmemeleri, belki de önemsememeleri rol oynamıştır, denilebilir. Aynı hata meselâ, AY 1, 240; 258; 259; 280 vs.’de tekrar edilmiştir.

Kısa bir sürede akşam çayından yemek vaktine kadarki zamanda Abay'ın okuyup bitirdiği bazı kitapları ev ahaline güzeli, akıcı bir hikaye tarzında anlatması âdet haline geldi (AY 1, 154).

Azdan soñ, keşki şaydan aska şeyinki mezgilde Abay keybir okıp şıkkan kitaptarın üy işine üdemi ängime kıp aytıp berip oturatın ädet

taptı (AJ 1, 104).

>> *Kısa bir süre sonra Abay, okuyup bitirdiği bazı kitapları, akşam çayı ile yemek arasındaki zamanda ev ahalisine (~ evdekilere) güzel, akıcı bir hikâye tarzında anlatmayı âdet edindi.*

İstem hataları: Bir fiil tabanı, açtığı “boşluklar”ı istemine uygun (“Valenz”)¹⁹ “tamlayıcılar”,²⁰ (“Aktant”) ile doldurur. Bu boşlukların sayısı fiilden fiile değişiklik gösterir ve o dile hâkim olanlar tarafından önceden bilinir. Bu boşluklar doldurulduğu ölçüde fiil anlam yönünden bütünlenir. Tamlayıcılar, isim cinsinden olmak üzere tek bir kelimedenden oluşabilecekleri gibi bir kelime grubundan da oluşabilirler ve fiile, onun istediği bir hâlde bağlanırlar; bk. Uğurlu 1999, 18 vd.

Belirtildiği üzere, Türk lehçeleri arasında dizim farkları azdır. Dizim içinde ele alınması gereken istem meselesinde de durum aynıdır. Birçok fiilin istemleri, Genel Türkçede uygunluk göstermektedir. Bu durum, Kaz. ve Ttü. için de geçerlidir. Ancak, bazı fiillerin istemleri, genel olarak Türk lehçeleri arasında olduğu gibi, Kaz. ve Ttü.nde farklılık göstermektedir. İncelediğimiz metinde istemden kaynaklanan hatalara da rastlanmaktadır. Bu hatalar iki kısımda değerlendirilebilir:

Kaynak lehçedeki istemden kaynaklanan hatalar: Aşağıdaki cümlede, Kaz.ndeki *ayttır-* fiili, yapma hâli (“Akkusativ”) alan bir tamlayıcı isterken Ttü.ndeki karşılığı *söz kes-* yaklaşma hâli (“Dativ”) istemektedir. Eğer Ttü.ndeki diğer karşılığı *nişanla-* kullanılmış olsaydı her iki fiil istem bakımından örtüşeceği için hata oluşmayacaktı. Bu cümlede aktarıcıların yanıldıkları bir başka husus, Kaz.ndeki *ayttırıp otur-* şeklini, *söz kes-* olarak aktarmalarıdır. Bilindiği üzere Kaz.ndeki *-p otur-* şekli, hareketin sürekli olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla bu cümle, *söz kes-* veya *nişanla-* gibi son sınırı vurgulayan

(“Finaltransformativ”) bir fiille değil, *istet-* gibi sınır vurgulamayan (“Nontransformativ”) bir fiille aktarılmalıdır; ayrıntılı bilgi için bk. Johanson 1971, 194 vd.

Aygerim’i söz kesen oba varmış, acaba o kim? (AY 2, 50).

Äygerimdi ayttırıp oturğan jer bar degen, ol kim? (AJ 5, 50).

>> **Aygerim’e söz kesen oba varmış, acaba o hangisi?*

>> +*Aygerim’i isteten oba varmış, acaba o hangisi?*

Aşağıdaki cümlede, Kaz.ndeki *hat jaz-* fiili, uzaklaşma hâlinde (“Ablativ”) bir tamlayıcı isterken Ttü.ndeki karşılığı *mektup gönder-* vasıta hâlinde (“Instrumental”) istemektedir.

Mırzahan’dan mektup gönderiyor (AY 2, 16).

Mırzahannan hat jazadı (AJ 1, 295).

>> *Mırzahan’la (~ ile) mektup gönderiyor.*

Aşağıdaki cümlenin bağlamında, Kaz.ndeki *tur-* fiili, yapma hâli (“Dativ”) alan bir tamlayıcı isterken Ttü.ndeki karşılığı *dur-* bulunma hâli (“Lokativ”) istemektedir. Kaz. cümle, Ttü.ne bu fiil yok sayılarak aktarıldığı için *tut-* fiilinin tamlayıcısı âdeta *dışarıya* kelimesi imiş gibi anlaşılmaktadır. Oysa burada *usta-* “tutmak” fiilinin tamlayıcısı, yapma hâlinde bulunan *taydı* “tay” kelimesidir²⁰.

Alşınbay, Ulcan’ın oturduğu evin kapısını açtırıp dışarıya eğitilmemiş kula tayı, yanlamasına tutarak konuklardan dua istedi (AY 1, 261).

Alşınbay, Uljan oturğan üydiñ esigin açtırıp, tuska semiz asav kula taydı köldeneñ ustap turıp, konaktardan bata tiletti (AJ 1, 179).

>> *Alşınbay, Ulcan’ın evinin kapısını açtırdı; eğitilmemiş, semiz, kula tayı yanlamasına tutarak dışarıda durup konuklardan dua istetti.*

Kaynak lehçedeki istemden kaynaklanmayan hatalar: Genel Türkçede olduğu gibi, Kaz. ve Ttü.ndeki fiillerin de çoğunluğu istem bakımından birbirine uygunluk göstermektedir. Buna rağmen, incelediğimiz metinde istem hatalarına rastlanmaktadır. Buna göre; hedef lehçedeki fiilin istemini bilmeyen bir aktarıcının hataya düşmesi için, kaynak lehçedeki fiilin isteminin diğerinden farklı olması da gerekmemektedir. Dolayısıyla hedef lehçe iyi bilinmeden yapılacak bütün aktarma denemeleri “başarılı” olamayacaktır.

Aşağıdaki cümlelerin bağlamında, Kaz.ndeki *as-* ile Ttü.deki karşılığı *aş-* fiilinin istem bakımından farkı yoktur. Ttü.nde *daresine geç-* şekli de anlamlıdır ve genellikle “çalışma bürosuna girmek” vb. bir durumu ifade eder. Ancak, incelediğimiz metinde bu değil, bilakis “evinden uzaklaşmak” kastedilmektedir.

İki cadde şaşırıp daresine geçmişti (AY 1, 133).

Eki köşe adasıp, päterinen asıp ketipti (AJ 1, 88).

>> *İki sokak şaşırıp evinden²² öteye geçip gitmişti.*

Aşağıdaki cümlede, Kaz.ndeki *melikte-* ile Ttü.ndeki karşılığı *öv-* fiilinin istem bakımından farkı yoktur. Her iki fiil de yapma hâli alan bir tamlayıcı istemektedir. Buna rağmen aktarıcılar tarafından yanlış aktarılmıştır.

Ara sıra yol kenarında top top sele sazına rastlanıyor. Dalgalanıp, başları sallanıp grup halinde inceden ıslıklıyordu. Koro halinde bütün topları, birliğin ezgisini çalarak mı Sallanıyorlar? Filizlerini bağına basıp o da taze gençliği, yeni gelen ilkbahara mı övüyor (AY 2, 44).

Anda-sanda jol jağısında tüp-tüp siy kezdesedi. Teñselip, ırğalıp, tobmenen bir ğana nâzik, ızın ün saladı. Öz xorimen özi bop, bar tobı bir intumak küyün tartıp şaykala ma? Balapan kögin bavrına alıp, o da jaña jastık jaña köktemdi mäliktay ma? (AJ 1, 312).

>> *Ara sıra yol kenarında top top sele sazına rastlanıyor. Hepsi birden sallanıp dalgalanarak ince, nazik bir ses çıkartıyordu. Hepsi koro halinde birliğin ezgisini mi söyleyip Sallanıyorlar? Filizlerini bağına basarak gençliği, yeni gelen ilkbaharı mı övüyor.*

Cümlede yapı bozukluğu: Türk lehçelerinin cümle yapısı, büyük ölçüde Genel Türkçe cümle yapısına benzerlik gösterir. Bir başka deyişle, Türk lehçelerinin cümle yapıları büyük ölçüde birbirleriyle örtüşür. Buna rağmen incelediğimiz metinde, yanlış kurulmuş cümlelere de rastlanmaktadır.

Aşağıdaki Ttü. cümle, yapı bakımından doğru kurulmamıştır.

Geçen sene beni mevkimden sizin gibi alçakların tesiriyle oldu (AY 2, 337).

Bıltır basımnan dârecemdi alğızğan sen kırşankıldarıñ kesirleriñ (AJ 1, 508)²³.

Cümlelerin yüklemi *oldu* kelimesine bağlı unsurlar belirlendiğinde, bazı kısımlar boşlukta kalır. Bu cümlelerin yapısı şu şekilde tahlil edilebilir:

[1[Zarf] 2[?] 3[Zarf] 4[Yüklem]]

[1[Geçen sene] 2[beni mevkimden] 3[sizin gibi alçakların tesiriyle] 4[oldu]]

Yukarıdaki Kaz. cümlelerin, Ttü.ne doğru aktarımı şöyle olmalıdır:

>> *Geçen yıl bana mevkimi kaybettiren (~ elimden ünvanımın alınmasına sebep), siz alçakların²⁴ hatalarıdır.*

Cümlede anlam bozukluğu: Bu çalışma boyunca hata tiplerine göre sınıflandırılmaya çalışılan bütün cümleler, aynı zamanda anlam yönünden bozuktur. Bir başka deyişle; incelediğimiz Ttü. metindeki cümleler, eğer Kaz. aslından doğru aktarılmış olsalardı, anlam yönünden de doğru olacaktı. Burada sadece bir örnekle konuyu vurgulamak istiyoruz.

Aşağıdaki Ttü. cümlede, *Abay'a öfkelenmekle birlikte* kısmından sonra, Kaz. aslını doğru yansıtmaması göz ardı edilirse, cümlenin anlam yönünden doğru olabilmesi için meselâ, *Dilda bunu belli etmiyordu* şeklinde devam etmesi gerekirdi; bk. 2. c. “yanlış yapı seçimi”.

Abay'a öfkelenmekle birlikte Dilda'nın böyle sert, mağrur ve soğuk tutumu gün geçtikçe artıyordu (AY 2, 49).

SONUÇ

Türk lehçeleri arasında yapılacak metin aktarmalarının doğru ve hızlı olabilmesi, ancak bunun nazarî yönü ve teknikleri iyi bilindiği takdirde mümkündür. Bu konuda “karşılaştırmalı dil bilimi” (“kontrastive Linguistik”) ve “tercüme bilimi” (“Übersetzungswissenschaft”) metotlarını kullanarak her lehçenin diğerine olan benzerlik ve ayrılıklarının ortaya konması gerekmektedir. Türklük bilimimin en önemli konuları arasında olması gereken böyle çalışmalar ise henüz yok denecek kadar azdır. Bunun için, Türk Dün-

yasında kullanılan yazı dillerinden aktarma yapmak, hem önemli ve gerekli, hem de zordur.

Bu çalışmada, iki lehçe arasında aktarma yaparken düşülebilecek hata tipleri, “Abay Yolu” adlı eser çerçevesinde ortaya konmaya çalışılmıştır. Bunun sonucunda; Kazak ve Türkiye Türkçesi arasında yapılacak bir aktarmada “kelime”, “yapı” ve “dizim” yönünden hatalar yapılabileceği belirlenmiştir.

Kelime ve yapı yönünden olan hatalarda; sözlüğe bakmadan sezgiye dayanılarak yapılan aktarmaların başarısız olabileceği tespit edilmiştir. Aktarının, her iki lehçenin imkânlarını iyi bilmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra; her iki lehçede de bulunan ve ses vb. yönlerden eş değer gibi gözükmelerine rağmen, anlam alanları veya görevleri bakımından tamamen örtüşmeyen kelime veya yapılar, yani “yalancı eş değer”ler, büyük bir mesele oluşturmaktadır. Türk lehçelerinde kullanılan fiillerin farklı istemlere sahip olabilmesi de aktarmada hatalara yol açabilmektedir. Yukarıdaki bölümlerde adı geçen hata tipleri bölümler hâlinde ele alınmış ve başarılı bir aktarma için tekliflerde bulunulmuştur.

AÇIKLAMALAR

¹ Krş. “Türk dilleri; Türk şiveleri; Tyurskie yazıki; Türksprachen; Turkic languages”.

² Aktarılan kısım, eserin 1989 baskısında 1. cildi; 12 ciltlik “Şığarmalar” (Külliyat) içinde, 1968’de yayımlanan 5.-6. ciltleri teşkil etmektedir.

³ Bk. Oraltay 1984, 178.

⁴ Meselâ Ttü. “çık-: Kaz. şık-” (Ercilasun 1991, 128).

⁵ Meselâ Ttü. “yaprak: Kaz. japtrak” (Ercilasun 1991, 966).

⁶ Bk. Almanca “Bedeutungsfeld, lexikalisches Feld, Sinnbezirk” ; İngilizce “lexical / semantic field” (Bußmann 1983, 589).

⁷ Bk. “zar: 1. ince perde veya örtü; kadınların örtündükleri çarşaf, car; ince ve yumuşak yaprak durumundaki organlara ve organ bölümlerine verilen ad; birbirine sımsıkı yapışık hücre veya moleküllerden oluşan ve bitkilerin çeşitli bölümlerini bir kın gibi saran ince tabaka; 2. tavla ve başka oyunlarda kullanılan kemik, fil dişi, plâstik gibi maddelerden küp olarak yapılan ve altı yüzünde, birden altıya kadar benekler bulunan oyun aracı” (Parlatır 1998, 2498).

⁸ Eğer bir aktarma metni, ancak çeşitli sözlükler vasıtasıyla az çok anlaşılabilirse, başarılı bir aktarmadan söz edilemeyeceği gayet açıktır.

⁹ Bk. Parlatır 1998, 774.

¹⁰ Kaz. cümlede; ölen çocuğun annesi olan Karacan’ın, bastramadığı acısıyla yüksek sesle ağladığı vurgulanmaktadır; ancak Kaz. aslındaki kelimelere sadık kalınarak yapılan aktarmalar, Ttü.nde “doğru” olmamaktadır.

¹¹ “dombıra: Kazak Türklerinin millî müzik aleti” (Oraltay 1984, 68).

¹² “biberlemek: Biber serpmek, biber katmak “ (Parlatır 1998, 288).

¹³ “etik: çizme” (Oraltay 1984, 81).

¹⁴ “manat: çoğunlukla dış giysiler dikilen kumaş çeşidi” (Oraltay 1984, 194).

¹⁵ “tımak: Kazak Türklerinin şapkası” (Oraltay 1984, 284).

¹⁶ Bk. “maksattı keler şak” (İysayev 1996, 112).

¹⁷ Krş. “maydanozlu çorba” x “çorbalı maydanoz”.

¹⁸ Bk. Ttü. “mum: Kaz. şam”; Ttü. “lâmba: Kaz. may şam” (Ercilasun 1991, 536; 608)

¹⁹ Bk. Bußmann 1983, 567 vd. Bazı dil bilimi çalışmalarında “Rektion” terimi kullanılmaktadır (Bußmann 1983, 433; 568); “rektion”, “fiillerin rejimi” (Korkmaz 1995 b, 226).

²⁰ Krş.: “tümleç” (Korkmaz 1992, 152).

²¹ Ttü.deki *tut-* fiili başka bağlamlarda yapma hâlinin yanı sıra bulunma hâliyle de tamlayıcılar alabilmektedir.

²² Krş. “päter: şehirdeki ev tipi, daire” (Oraltay 1984, 224).

²³ Bu cümlenin Kaz. aslında da; *sen kırşañkılardıñ kesirleriñ* kısmı Genel Türkçe açısından hatalıdır: Bunun doğrusu; ya *sen kırşañkınıñ kesirleri* ya da *kırşañkı senderiñ kesirleri* olmalıydı. Aktarılan cümleye bu hata yansıtılmamıştır.

²⁴ Krş. “kırşankı: aksi, çok ve pis sözler söyleyen kimse” (Oraltay 1984, 187).

KAYNAKLAR

- AJ 1 = ÄVEZOV, M. (1989), *Abay Jolu I*, Almatı.
- AJ 5 = ÄVEZOV, M. (1968), *Şığarmalar 5. Abay Jolu*, Almatı.
- AY 1 = İSMAİL, Z. - A. Güngör [Aktaran] (1997), *Abay Yolu I*, (= Bilig Yayınları 9), Ankara.
- AY 2 = İSMAİL, Z. - A. Güngör [Aktaran], (1997), *Abay Yolu II*, (= Bilig Yayınları 10), Ankara.
- BUBMANN, H. (1983), *Lexicon der Sprachwissenschaft*, (= Kröners Taschenausgabe 452), Stuttgart.
- DEVELLİOĞLU, F. (1993)¹¹, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat. Eski ve Yeni Harflerle*, (= Aydın Kitabevi Yayınları 1), Ankara.
- ERCİLASUN, A. B. ve diğerl. (1991), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, (= Kültür Bakanlığı Yayınları 1371), Ankara.
- ERGİN, M. (1972), *Türk Dil Bilgisi*, (= İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 785), İstanbul.
- İYSAYEV, S. M. (1996)², *Kazak Tili*, Almatı.
- JOHANSON, L. (1971), *Aspekt im Türkischen. Vorstudien zu einer Beschreibung des Türkisch-türkischen Aspektsystems*, (= Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Turcica Upsaliensia 1), Upsala.
- KORKMAZ, Z. (1992), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 575), Ankara.
- KORKMAZ, Z. (1995 a), *-ası / -esi Gelecek Zaman Sıfat-fiil (Participium) Ekinin Yapısı Üzerine, Türk Dili Üzerine Araştırmalar I*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 629), Ankara, s. 145-150.
- KORKMAZ, Z. (1995 b), *Batı Anadolu Ağzlarında Yazı Dilinden Ayrılan İsim Çekimi Ekleri ve Fonologie-Morphologie Bağlantısı, Türk Dili Üzerine Araştırmalar II*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 629), Ankara, s. 222-231.
- ORALTAY, H. ve diğerl. [Çeviren] (1984), *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, (= Türk Dünyası Araştırmaları Yayınları 8), İstanbul.
- PARLATIR, İ. ve diğerl. (1998)⁹, *Türkçe Sözlük*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 549), Ankara.
- TEKİN, T. (1968), *A Grammar of Orkhon Turkic*, (= Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series 69), Bloomington - The Hague.
- UĞURLU, M. (1999), *Memlûk Türkçesinde Zarf-fiilli Parçaların Dizimi*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 712), Ankara.

TRANSLATION PROBLEMS BETWEEN THE TURKIC LANGUAGES AND THE NOVEL “ABAY JOLI”

Assoc. Prof. Dr. Mustafa UĞURLU
Kırıkkale University, Faculty of Arts and Sciences

ABSTRACT

The cultural integrity of the Turkic peoples (“Turcia”) could only be achieved provided that scientific, cultural and literary works of each community are made known to each other. The greatest difficulty standing before that is that several different standard languages and script systems have been used because of certain historical and political reasons. The best way to cope with this difficulty in the short term is to translate the scientific, cultural and literary works into each language.

So far very few of such works belonging to the other Turkic peoples have been translated into Turkish. One of them is *Abay Joli* (Abay Road) written by an outstanding Kazakh scientist and writer, Muhtar Avezov, the work of whom is thought to be the masterpiece of both his own and the Kazakh literature. The work tells about the life of Abay Kunanbayulı (1845-1904), a famous Kazakh poet, thinker and statesman.

Making translation between the Turkic languages has proved to be difficult and this is confirmed by the translated version of the work *Abay Joli*. The object of this study is to find out what sort of mistakes could be made while making translation between the two Turkic languages, and it has been understood that it is probable to make lexical, morphological and syntactical mistakes. Some suggestions have also been made how to avoid making such mistakes.

Key Words:

False equivalence (= “false friends”), Translation, The Novel “Abay Joli”,
Turkic languages

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА МЕЖДУ ТЮРКСКИМИ ЯЗЫКАМИ И ПОВЕСТЬ «ПУТЬ АБАЯ»

Доц. Др. Мустафа УГУРЛУ
Университет Кырыккале
Факультет естественных и гуманитарных наук

РЕЗЮМЕ

Культурное единство тюркского мира может быть претворено в жизнь тогда, когда произведения науки, культуры и искусства будут всем доступны. Главное препятствие на пути к этому – сегодня в тюркском мире вследствие исторических и политических факторов существуют различные письменные языки и системы алфавитов. Преодоление этого препятствия самым кратчайшим путем – перевод произведений науки, культуры и искусства на письменные языки.

До настоящего времени единицы произведений тюркских народов были переведены на турецкий язык. Одно из этих произведений - повесть выдающегося сына казахского народа Мухтара Ауэзова «Путь Абая». Повесть «Путь Абая» является шедевром Мухтара Ауэзова и казахской литературы. Тема произведения – жизнь выдающегося поэта, мыслителя и государственного деятеля казахского народа Абая Кунанбаева (1845-1904).

У перевода между тюркскими языками есть свои специфические трудности. Опубликованный перевод произведения подтверждает это. Эта статья, исходя из повести «Путь Абая» была написана с целью выявления возможных типов ошибок при переводе. В результате при переводе с казахского на турецкий и наоборот могут быть совершены ошибки в плане «слов», «структуры» и «порядка слов», для избежания подобных ошибок предлагаются рекомендации.

Ключевые Слова:

Путь Абая, Перевод, Тюркские языки, Ложные синонимы

KIRIM HANEDANININ ŐAIRLIĐI

Prof. Dr. Mustafa İSEN

Başkent Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

ÖZET

Özellikle ortaçağda, sanat ve yönetim denince öncelikle sanatı koruyup kollayan anlayış akla gelir. Oysa zaman zaman yönetim mensuplarından doğrudan sanatı icra edenler de çıkmıştır. Bu makalede, önemli bir Türk hanedanı olan Kırım Hanlığı mensuplarının bizim kültürümüzde sanatın en önemli kollarından biri olan şiirle ilişkisi, daha doğrusu hanedandan şair olanların konumu ele alınacaktır. Kırım hanedanından toplam **on yedi kişi** şairdir. Hanedanın şiirle ilişkisi doğrudan Osmanlı sarayı ile ilişkiden kaynaklanmaktadır ve eğitimle ilgilidir. Bu açıdan Osmanlı hanedanının şiirle ilişkisi, Kırım Hanedanı'nı da etkilemiş ve Kırım'da da benzer bir manzara ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler:

Kırım Hanedanı, Hanedanın Şairliği, Şiir ve Hanedan

GİRİŞ

Sanat ve hanedan söz konusu olunca akla daha çok sanatı koruyup kollayan yönetim kadroları gelir. Genel yapı bu olmakla beraber zaman zaman da hanedanın içinden doğrudan sanatı icra eden bireyler ortaya çıkmaktadır. Bunun dünya tarihinde sıklıkla görülen örneklerine ise Türk hanedanı içinde raslanmaktadır. Bu çalışmada da sözü edilen hanedandan biri olan Kırım hanlarının şiir ve şairlikle ilişkileri ortaya konmaya çalışılacaktır.

Cengiz Han'ın büyük oğlu Cuci Han'dan inen Kırım hanları, Kırım Yarımadası'nda 364 yıl hüküm sürmüştür. Her hanın ve prensin adının sonuna Giray ünvanı eklendiği için hanedana Giraylar da denir (*Öztuna, 1996, 533*). Kırım Devleti kurulduğunda sözü edilen hanedan Moğolca'yı unutmuş ve anadili olarak Türkçeyi kabul etmişti. Konuştukları dil, Tatarca adı verilen Kuzey-batı Türk lehçesidir. Kırım bölgesi, 1475 yılında Kırım Hanlığı'nın arzusu ile yapılan bir anlaşma sonucu Osmanlı Devleti'nin vesayetini kabul etmiş ve bu tarihten itibaren de özel bir statü ile idare edilmiştir. Sözü edilen bu statüye göre Kırım hanlığı Osmanlı Devleti içinde en seçkin otonomiye haiz birinci derecede tâbi devletlerden sayılmıştır (*Öztuna, 1996, 534*). Bu özel alaka sonucu bölgedeki pek çok kurum gibi, kullanılan yazı dili de Osmanlı edebî dilinin yoğun etkisi altında kalmıştır. Oysa Osmanlı Devleti'ne bağlanmadan önce kullanılan yazı dili Çağatayca idi. Kırım hanedanında tahtta oturan kişiye *han* ; resmen tayin edilen veliahd *kalgay* denir ve kalgaylar, diğer prensler gibi *Giray* ünvanını kullanırdı. Bir süre sonra ikinci bir veliahdlık makamı daha ihdas edildi ki ona da *nureddin* adı verilmiştir. Bu makamlara tayin edilecek kişileri belirleme yetkisi Osmanlı sarayına aittir.

Monarşi ile idare edilen sistemlerde, gelecekte devlet yönetiminde çok önemli görevler üstlenecek olan kişiler olması açısından hanedanın özellikle erkek çocuklarının eğitime büyük önem verilmekteydi. Onların doğumlarından iti-

baren hemen hemen hayatlarının bütün kademelerinde en iyi şekilde yetişmelerine özen gösterilirdi. Bu yetiştirilmenin kuşkusuz en önemli aşaması da eğitim-öğretim faaliyeti idi. Benzer konumdaki hanedan aileleri gibi Kırım hanedanının erkek üyeleri de özenle yetiştirilmişlerdir. Başlangıçta bu çocuklar, Çerkez kabileleri arasında son derece sade ve göçebe hayatın gereklerine göre yetiştirilirdi. Zaten Tatarlar da Gülbin-i Hânân yazarının ifadesiyle bir cemiyet-i tayyâre halinde yaşarlardı (*Gültekin, 1998,18*). Böyle bir hayatın, bilim ve sanatla çok irtibatlı olmayacağı tabiidir. Oysa Osmanlı Devleti ile başlayan idarî ilişkilerden sonra hanedanın erkek çocukları, İstanbul'da ve Osmanlı eğitim sistemine göre yetiştirilmeye başlandı. Bilindiği gibi bu eğitim beş altı yaşına gelince başlamaktaydı. Özel hocalar nezaretinde ve Enderun'da eğitilen giraylar, Kur'an, hadis ve diğer dinî ilimleri, en seçkin hocalardan okuyarak bilgi sahibi oluyorlardı. Bu eğitim Türkçe'den başka Arapça, Farsça, Lâtince, hatta Çağatay Türkçesi gibi dil ve lehçeleri de kapsamaktaydı. Tarih, Coğrafya, Harp San'atı, Astroloji, Matematik, Mantık ve Kimya gibi pozitif bilimlerde de malumat sahibi olan öğrenciler, tasavvuf, hat, müzik, avcılık, atıcılık, güreş vb. sportif faaliyetleri de başarıyla icrâ ediyorlardı. Müzik ve şiir, Osmanlı sarayının güzel sanatlar içerisinde en çok önem verdikleri iki alan idi. Bu yüzdendir ki Osmanlı hanedan mensuplarının büyük bölümü gibi giraylar da güzel sanatların bir ya da bir kaç şubesiyle ilgilenmiş, bir kısmı da bu alanlarda yenilik sayılacak faaliyetler gerçekleştirmişlerdir.

Bu eğitim sayesinde Kırım hanedan mensupları, tıpkı Osmanlı Hanedanı'nın önemli bir bölümü gibi şiirle uğraşmıştır. Sağlanan bu eğitim yüzünden Kırım hanedan mensupları sadece sanatı desteklemekle kalmamış bizzat onu üreten insanlar konumuna da yükselmişlerdir. Gerçekten Kırım girayları bu konumları dolayısıyla Osmanlı'dan sonra dünyada en çok şair yetiştiren ikinci hanedan olmuştur (*İsen, 1999*). Hem do-

ğu hem de batı dünyasında sadece şiirle değil, başka güzel sanatlarla da meşgul olmuş sultan ya da krallara rastlanmaktadır. Ama bunun bütün bir hanedana yayılmış dünyadaki nadir örneklerinden biri de Kırım hanedan mensuplarıdır.

ŞAİR HANEDAN MENSUPLARI

Kaynakların belirttiği ilk Kırımlı hanedan mensubu şair, **I.Mengli Giray Han'dır (1445-1514)**. Kırım'ı Osmanlı Devleti ile irtibatlandırarak Fatih Sultan Mehmed Han ile 1475 tarihli anlaşmayı imzalayan I.Mengli Giray Han, yedinci Kırım hanı olup aynı zamanda hanedanın ilk şair temsilcisidir. I. Mengli Giray Han'ın şairliği Osmanlı tesiri öncesine rastlarsa da aslında onun yetiştiği ortamda da Osmanlı kültür dairesi çerçevesinde yetişmiş bilim adamları bulunmaktaydı. Abdullahoğlu Seyyid Ahmed Kırîmî bunlardan biridir (*Ülküsal*, 1980, 123). Zaten I. Mengli Giray Han'ın şiirleri de bütünüyle Çağatay edebiyatının özelliklerini yansıtmaktadır. Gülbin-i Hânân'da yer alan şu beyitler, sözü geçen Han'a aittir.

Firâkından benüm hâlüm sorar bolsan eger cânâ

Könülde nâr gözde âb u dilde âh olur peydâ

Senün murg-ı hayâlünü içinde asramak için Bolupdur kirpiğim birle kafes bu dîde-i bînâ

Menüm ol Hân-ı Mengliş kim muhannet mülki şâhumun

Cihânun mülk ü mâlna gurûrum yok durur aslâ (Gültekin, 1998, 58; Seyyid M. Rıza, 1832, 86)

Kırım hanları içinde Enderun'da eğitilenlerden biri olan **Saadet Giray Han** (ö.1540) da şiirle meşgul olmuştur. Gülbin-i Hânân yazarı, sözü geçen hanın mühür ve imzasını taşıyan bir Ali Şir Nevaî Divanını gördüğünü belirtir. Bu örnek onun hem şiire olan alâkasını hem de kimlerden etkilendiğini göstermektedir.

Mengli Giray'ın oğlu ve Saadet Giray'ın kar-

deşi olan **Sahib Giray** (1501-1551), da şair hanlardandır. Elimize ulaşan şiiri yoksa da Tevârihi Deşt-i Kıpçak'ta Yavuz Sultan Selim'e Çağatay Türkçesi ile şiirler okuduğu ve Osmanlı Türkçesi ile şiirler yazdığı belirtilir.

Mübarek Giray Han'ın oğlu olan **Devlet Giray Han** (1512-1577). Kırım'ın on üçüncü Hanı olup Moskova'yı talan ettiği için hanlar arasında *Taht Algan* lâkabı ile anılır. O da şairdir ve şu beyitler ona aittir:

Yakasın çâk iden berg-i gülün

Gülşen içre nâlesidir bülbülün (Gültekin, 1998, 130).

Kırım hanlarının içinde en tanınmış şair ve yazar olarak dikkat çeken isim hiç kuşkusuz **Ebu'l-feth Bora Gazi Giray Han'dır** (1554-1608) Hanedanın on dördüncü hanı olan Gazi Giray, şiirde Gazâyî ve Gâzî Han mahlâslarını kullanır. Bu anlamda hanlar içinde ismi dışında ilk mahlâs kullanan da odur. Hayatı baştan başa macera ve kahramanlıklarla örülü olan Ebu'l-feth Bora Gazi Giray Han (*Ertaylan*, 1958), iki defa Kırım tahtına oturdu. Arapça, Farsça, Türkçe şiir yazabilen Gazi Giray Han, aynı zamanda bilgin bir kişi olarak da tanındı. Gazi Giray'ın **Divanı**, Fuzuli'nin **Nik ü Bed** mesnevisine yazdığı **Gül ü Bülbül** naziresi, Hoca Sa'deddin Efendiye yazdığı manzum mektubu (*Abdullahoğlu*, 1932) Ganî-zâde Nâdirî'ye yazdığı mensur tahrirâtı vardır. Fakat onu Türk edebiyatı tarihi içinde farklı bir konuma yükselten asıl özelliği, çok sayıda eseri olmasından ziyade Klasik şiirimizin en güzel **hamasî** örneklerini kaleme almasıdır. Divan edebiyatı geleneği çerçevesinde bizim rezm edebiyatı diyebileceğimiz kahramanlık öykülerini dile getiren şiir sayısı azdır. Bu bakımdan Gazâyî'nin bu anlamdaki hamasî şiirleri Türk edebiyatının en seçkin örnekleridir. Aşağıdaki şiir bunun en müşahhas örneklerinden birini teşkil eder:

Râyete meyl ideriz kâmet-i dil-cû yerine

Tûğa bel bağlamışız kâkül-i hoş-bû yerine

*Heves-i tîr u keman çıkmadı dilden aslâ
Nâvek-i gamze-i dil-dûz ile ebrû yerine*

*Süreriz tiğimizin zevk ü safâsın her dem
Sîm-tenlerle olan lezzet-i pehlû yerine*

*Gerden-i tevsen-i zîbâda kotas-ı dil-bend
Bağladı gönlümüzü zülf ile gîsû yerine*

*Severiz esb-i hünermend-i sabâ-refâtî
Bir perî-şekl sanem bir gözü âhû yerine*

*Gönlümüz şâhid-i zîbâ-yı cihâda virdik
Dilber-i mâh-ruh u yâr-ı perî-rû yerine*

*Seferin cevri çok ümmîd-i vefâyile velî
Olduk âşüftesi bir şûh-ı cefâ-cû yerine*

*Olmuş cân ile billâh gazâyâ teşne
Kanunî düşmen-i milkin içeriz su yerine
(Şiirin edebiyatımızdaki yeri için bkz. İsen,
1997: 250)*

Tarzının ilginç örneklerinden biri olan bu şiir, çok sevilmiş ve çeşitli şairler tarafından tanzir edilmiştir (Ertaylan, 1958,38).

.....

Şairin aşağı yukarı benzer duyguları terennüm ettiği şu şiiri de dikkate değerdir:

*Bir mücâhid kulunuz terk ideriz cân ü seri
Pâdişâhum ni diyem sonra duyarsan haberi*

*Kaçmayız tîr u teberden çalışıp din yolına
Ol benim boynuma ger varise anın zararı*

*Biz de ikdâm ideriz varmaga bir gün evvel
ilerü*

Girü kalmaz Budin'e her kim ki olsa ciğeri

*Mâcerâ-yı seferin derdini ben şerh itsem
İstîmâ idene te'sir ide ol gam eseri*

*Azm ider oldı Gazâyî sefere Sultânım
Kıl ana hayr duâ ol da kulundur iş eri*

Gazi Giray'ın, Kanuni Sultan Süleyman'ın, aslı Nesîmî'ye ait olan ve

*Nigârım dilberim yârim nedîmim mûnisim
cânım*

*Refikim hem-demim ömrüm revânım derde
dermânım (Ayan,1990: 225) matla'lı gazeline
benzetilerek söylenen;*

*Abîrim anberim varım habîbim mâh-ı tâbâ-
nım*

*Enîsim mahremim varım güzeller içre sultâ-
nım (Ak,1987: 551)*

matlaıyla başlayan ve Hürrem Sultan'a hitabeden meşhur şiirine yazdığı nazire ise onun lirik örneklerindedir.

*Habîbim mûnisim yârim tabîbim derde der-
mânım*

*Enîsim yâr-ı dil-hâhum latîfim mahremim câ-
nım*

*Gül-endâmım dil-ârâmım vefâdârım hevâdâ-
rım*

Özi şâhum yüzi mâhum boyı serv-i gülistânım

*Perî-peyker lebi şekker sözi gevher özi huşter
Kaşı yâ kirpigi hançer sühanver la'li mercâ-
nım*

*Yüzü gül saçı reyhânım lebi mül çeşmi hûn-
hârım*

*Ki sensen hâsılım varım muhassal dînim
imânım*

*Gönül inler gözüm aglar yaşım çağlar firâ-
kında*

*Terahhum eyle ey şâhum tekellüm eyle ey hâ-
nım*

*Çıkıp seyre süvâr olmuş yolında ten gubâr
olmuş*

Niçeler hâk-sâr olmuş gezer nâzile cânânım

*Gözüm yaşın döker her dem çeker zahmuna
yok merhem*

Gazâyî kanı bir mahrem diyem hâl-i perîşânım (Ertaylan,1958: 81)

Kırım hanları içinde en dikkate değer şair olan Gazi Giray'ın bu hamasî ve lirik örnekler dışında mizah ve hiciv özelliği taşıyan şiirleri de vardır. Ayrıca bu şiirler onun yaşantısının şiire yansıyan örnekleridir. Divan şiirinde şairlerin kendi psikolojik sıkıntılarını dile getirmeleri hoş karşılanmamış, onlardan daha çok belli bir senaryo çerçevesinde belirli konuların en güzel biçimde dile getirilmesi talep edilmiştir. Hasb-i hal tarzı şiir adı verilen bu tarz örneklerin bizim şiir tarihimize ağırlıklı yer tutmadığı bilinmektedir. Gazâyî'nin şiiri bu bakımdan da dikkate değerdir. O, şiirlerinde bütünüyle kendi macerasını nakletmiştir. Bu şiirlerin lirizmi ve sıcaklığı da tabîliklerinden gelmektedir. O, aynı zamanda çağının önde gelen nesir ustalarıyla boy ölçüşecek düzeyde bir nesir ustası, iyi bir hattat ve her türlü musiki aletini çalabilecek seviyede bir musikişinas ve bestekârdır.

Gazi Giray Han'ın oğulları Nureddin ve Kalgay **Hüsâm Giray** (ö.1636), Seyfî mahlâsıyla yine Nureddin ve Kalgay **Saadet Giray** (ö.1636), Arifî mahlâsıyla şiir yazmışlardır.

Şakay Mübarek Giray'ın oğullarından olan **Canberk Giray Han** da (ö.1636) Gülbin-i Hânân müellifine göre şairdir (*Gültekin, 1998 146*).

Kırım tahtının yirmi üçüncü hanı olan **Bahadır Giray Han**. (1603- 1641), Selamet Giray Han'ın oğludur. Babasının hanlık devrinde İstanbul'a gönderilmiş, daha sonra Yanbolu kendisine has olarak verilmiştir. Bahadır Giray Han, eğitimi burada görmüş, daha sonra da Kırım tahtına oturmuştur.. Hayatı, iç ve dış mücadelelerle geçen Bahadır Giray Han, **Rezmî** mahlâsıyla şiirler yazdı (*Rızâ, 42; Âsım, 10; Mucîb 15; Safâyî, 84; Belîğ, 173; Şeyhî, I-170; Sarı, 1990, 24*). Bahadır Giray Han'ın yaşadığı maceralı hayat şiirlerine yansımıştır. Şu beyit ona aittir:

*Bir nefes şâd olmadım cevr ü cefâ-yı dehrden
Teng-dil olsam aceb mi teng-nây-ı dehrden
(Gültekin, 1998 154)*

Bahadır Giray Han'ın eşi ve Gazi Giray'ın kızı olan **Hanzâde Hanım** da babası ve eşi gibi şair olup bu konumuyla hanedanın tek kadın şairidir.

Kırım'ın yirmi dördüncü hanı olan **Sofu IV. Mehmed Giray Han** (1596-1674) Selamet Giray'ın oğludur. Toplam olarak on beş yıl kadar hanlık makamında oturdu. Hanların en zengin ve dindarlarından biri olan Mehmed Giray Han, Bahçesaray civarında bir mevlevihane yaptırdı. Kâmil, Kâmilî ve Hânî mahlâslarıyla şiirler söyleyen Mehmed Giray Han, öbür hanedan üyelerinden farklı olarak tasavvufî içerikli ve zaman zaman da hece ölçüsüyle şiirler yazdı. Bu şiirlerin bir kısmı ilâhî, bir kısmı da koşma tarzındadır (*Tansel, 1967; 71*) Şu dörtlük IV. Mehmed Giray'ın ilâhî tarzındaki örneklerindedir:

*Eger pâdişâh ol eger kim gedâ
Kimini safâyâ düşürdü Hüdâ
Edegör borcunu vaktinde edâ
Kiminin kısmeti zehr-i mâr ancak.*

Hanlık makamına ulaşamamış Safa Giray Han'ın (ö.1629) iki oğlu Kalgay **Toktamış Giray**, Nureddin **Şahin Giray**. da hanedanın şair üyeleridir.

Bu ailenin dikkate değer sanatçı temsilcilerinden biri de mesnevî-hân ve müzisyen **Selim Giray Han**'dır (1634-1704) . Rezmî mahlâslı Bahadır Giray'ın oğlu olan Selim Giray, küçük yaşta babasının ölümü üzerine farklı himayelerle yetiştii. 1671 yılında Adil Giray'ın yerine tahta oturdu. Doğu Avrupa'daki bazı isyanların bastırılmasında rol aldı. Kendi isteği ile hanlıktan çekilip hacca gitti. Fakat dönüşünde tekrar tahta oturtuldu. Bu uygulama hayatında dört kez gerçekleşti. Hayatı boyunca önde gelen sanatçıları himaye etti. Perkop zaferini kazanması üzerine şair Sabit, ünlü Zafernâme'sini kaleme aldı (*İstanbul, 1881, 1893; Karacan, 1991*). Arapça ve Farsça'yı iyi bilen Selim Giray aynı zamanda hafız ve mesnevi-handı (*Safâyî, 127; Salim, 85; Belîğ, 144; Şeyhî, II-466; Gültekin, 1998: 69*).

Hacı Selim Giray'ın oğlu **Şahin Giray**

(ö.1712). da şiirle uğraştı ve **Şâhî** mahlâsını kullandı (*Beliğ*, 1985, 222).

Şâhî mahlâsını kullanan bir başka Kırmımlı hanedan mensubu şair de Toktamış Giray'ın oğlu olan **Şahin Giray**'dır (ö.1717). Nureddinlik makamına yükseldi. Tarih düşürmede ustadır (*Safâyî*, 143a; *Sâlim* 88a).

Hacı Selim Giray'ın oğlu olan **Mengli Giray Han II.** (1681-1739), Kırmı tahtının otuz altıncı hanıdır. İki defa han oldu. Yöneticiliği sırasında Osmanlı politikaları ile Kırmı'nın beklentilerini iyi dengelemiş bir han olarak bilinir. Çok sayıda hayır eseri yaptıran Mengli Giray, Nevaî mahlasıyla şiirler de yazdı (*Fatin*, 381; *Sarı*, 1990; 25, *TDEA*, VII-41). Mengli Giray'ın kendisine Doğu Türkçesi'nin en büyük ustası Ali Şir Nevâî'nin şiirde kullandığı adı mahlas olarak seçmesi, hem Kırmı yazı dilinin bu yazı dili ile irtibatını hem de Ali Şir Nevâî'nin bütün Türk dünyası gibi Kırmı'da da etkilerini göstermesi bakımından önemlidir. Şu beyitler sözü edilen alakayı da göstermesi bakımından ona ait ilginç örneklerdir:

*Bir pula satarsa bizi agyâr aceb mi
Ol âfet-i gül-çehreye çün bâd-ı hevâyız*

*Eylerse Nevâî n'ola eşârımı tahsîn
Biz silsile-i Han-ı Kırmı Mengli Girayız*
(*Gültekin*, 1998: 71)

Hurremî mahlasını kullanan ve divan tertip etmiş olan **Said Giray** (ö. 1759). da şair ve yazar olarak dikkat çeken bir hanedan üyesidir. Berlin'de bulunan bir yazma, Said Giray'ın otobiyografisi ve Divanını içermektedir (*Kellner-Heinkele*, 1982, 32).

Aslan Giray Han'ın oğlu **Şehbaz Giray Han** (1728-1793). Kırmı tahtının elli birinci hanı olarak tahta çıktı. **Sîret** mahlasıyla şiir yazdı.

Kırmı hanlığının kırk dokuzuncu hanı olan **Şahin Giray** (1718-1787), üç defa Kırmı tahtına oturdu. Fakat Rus ve Avrupa hayranı biri olarak temayüz etti ve kendi halkı arasında hain olarak tanımlandı. O da şiirle uğraştı ve **Şâhî** mahlasını kullandı.

Şehbaz Giray'ın oğlu olan **Halim Giray**. (1772-1824) Kırmı hanedanı içinde son derece önemli bir isimdir. Kaleme aldığı *Gülbin-i Hânân* (*İstanbul*, 1287, 1327, *Erzurum*, 1990) adlı eseriyle Mengli Giray'dan başlayarak 40 Kırmı hanının hayatlarını ve eserlerin anlatarak Kırmı hanları ile ilgili temel kaynaklardan birini ortaya koydu. Şiirle de uğraşan Halim Giray, şiirde **Halim** mahlasını kullandı (*Arif Hikmet*, 16, *Fatin*, 73, *Sarı*, 1990, 21, *TDEA*, IV, 50) Bu şiirleri bir divanda topladı ve bu divan basıldı (İstanbul, 1257; Erzurum, 1991,1992).

Halim Giray'ın oğlu Şehbaz Giray (ö.1836) da **Sîret** mahlasıyla bu ailenin son şair ferdi olarak şiirler yazdı (*Fatin*, 204, *Sarı*, 1990, 27).

SONUÇ

Kırmı tahtına çıkan elli iki hanın dokuzu şairdir. Ayrıca diğer hanedan üyelerinden de on bir kişi şiirle meşgul olmuştur. Böylece Kırmı hanedanından toplam yirmi kişi şair olarak karşımıza çıkar. Bunlardan kuşkusuz şair olarak en dikkate değer olanı Ebu'l-feth Bora Gazi Giray Han'dır. Gazi Giray Han dışında, müretteb olmamakla birlikte Said Giray ve Halim Giray da divan tertip etmişlerdir. Hanedan mensuplarının kullandıkları mahlâslar da yaptıkları işlerle paralellik göstermektedir: Gazâyî, Şâhî, Seyfî gibi. Kırmı hanedanının şiirleri dil bakımından da farklı bir hususiyet arz eder. Özellikle ilk dönem örnekleri, hem Çağatay hem de Osmanlı yazı dili özellikleri göstermektedir. Son dönemde Osmanlı Türkçesi artık tamamıyla hakim bir hususiyet olarak kendini hissettirir. Ayrıca yine Fuzulî tesiri ile şiir dilinde Azeri lehçesi özellikleri kendini hissettirmektedir. Ama hem girayların İstanbul'da yetişmesi hem de Kırmı'a han olarak geldiklerinden maiyetlerinde gelen bilgin, şair ve diğer memurların etkisiyle Osmanlı yazı dili etkisi ilk dönemlerden itibaren tesirini arttırdı. Hemen belirtelim ki özellikle ilk dönem şairleri, hangi yazı dilini kullanırlarsa kullansınlar, yaz-

dıkları tümüyle o lehçenin özelliklerini yansıtmaz. Tam tersine her iki yazı dilinin de özellikleri sıklıkla bu metinlerde yer alır. Hanedan mensuplarının şiirleri kendi çağlarının pek çok örneğine göre daha sade bir dille kaleme alınmışlardır. Klasik şiirde farklı meslek gruplarının dile tasarruf etmede farklı yaklaşımlar içinde oldukları bilinmektedir. Örneğin bilgin şairler daha ağırdal bir dil ve üslup anlayışını tercih ederken, bey şairler bunlara göre sade sayılabilecek bir dili kullanmaktadırlar. Özellikle şiiri, mesajlarını okuyucuya iletilecek bir form olarak gören mutasavvıf şairlerde daha yalın bir dil anlayışı karşımıza çıkmaktadır. Buradan Kırım hanedanının şair mensuplarının, sahip oldukları bilgi birikimi ve anlayışları doğrultusunda kendi seviyelerine göre sade bir anlatımı tercih ettikleri ve bu anlayışın hayata geçirildiğini ifade etmek gerekiyor. Bu uygulama kişiden kişiye, hatta çağdan çağa kısmen değişmekle birlikte, ortak bir özellik olarak karşımıza çıkar. Daha önce de ifade edildiği gibi klasik şiirde şairler, kendi kişisel problemlerini, duygu ve düşüncelerini açıklıkla dile getirmezler. Oysa Kırım hanedan mensuplarının şiirlerin-

de bu taraf da klasik şiirin genel yapısına göre oldukça ön plana çıkmış gibi görünmektedir. Özellikle Gazi Giray Han, bu anlamda çok dikkat çekici bir örnektir.

Bu özelliklerin ötesinde Kırım hanedan mensuplarının şiirleri Divan şiirinin klasik kalıplarına uygun nitelikler arz eder. Kullandıkları sanatlar aynıdır. Onlar da tasavvuftan ve sembolik anlamdan söz etmekte, bu edebiyatın kendine özgü konuları çerçevesinde eserler vermektedirler.

Kırım'da Hanlık dönemi Divan edebiyatı büyük ölçüde hanedan üyeleri tarafından temsil edilmiştir. Bunda hiç kuşkusuz İstanbul'da oluşan devlet-sanat ilişkisinin çok büyük etkisi söz konusudur. Eğitimlerini İstanbul'da tamamlayan hanedanın erkek üyeleri dönüşlerinde tanık oldukları bu ilişkiyi kendileri de uygulamaya koymuş, tıpkı Osmanlı sultanları gibi hem bilim ve sanatı koruyup kollamışlar, hem de bizzat kendileri bir sanatkâr olarak şiir, hat ve musiki gibi sanat dallarında eserler vermişlerdir. Bu yüzdendir ki on üçüncü handan itibaren Kırım'da Divan edebiyatı gelişmiş ve bu gelişme Osmanlı kültür ve edebiyatı ile paralel bir görüntü sergilemiştir.

KAYNAKLAR

- ABDULLAHOĞLU, Hasan Bey (1932), Kırım Tarihine Ait Notlar ve Vesikalar, Gazi Giray'ın Mektupları, **Azerbaycan Yurt Bilgisi Mecmuası**, 3-7 (İst.).
- AK, Coşkun (1987), **Muhibbi Divanı**, Ankara.
- ASIM, Mehmed, **Tezkire**, İstanbul Ü. Ktp. Ty. 2401.
- AYAN, Hüseyin (1990), **Nesîmî Divanı**, Ankara.
- BELİĞ, İsmail (1985), **Nuhbetü'l-âsâr li-zeyli Zübdeti'l-eş'âr** (Haz. A. Abdülkadiroğlu), Ankara.
- BURSALI MEHMED TAHİR (1990), **Osmanlılar zamanında Yetişen Kırım Müellifleri** (Haz. M.Sarı), Ankara.
- ÇÖĞENLİ Sadi ve TOPARLI Recep (1990), **Gülbin-i Hanan**, Erzurum.
- ERTAYLAN, İsmail Hikmet (1958), **Gazi Geray Han, Hayatı ve Eserleri**, İstanbul.
- FATİN (1271), **Hâtimetü'l-eş'ar**, İstanbul.
- GÜLTEKİN, İbrahim (1998), **Gülbin-i Hânân**, H.A. Yesevi Üniversitesi, SBE, YLT, Ankara.
- İPEKTEN, Haluk ve İSEN Mustafa vd. (1988), **Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü**, Ankara.
- İSEN, Mustafa (1999), Osmanlı Hanedanının Şairlik Yönü, **Türkiye Günlüğü**, S.58, Kasım-Aralık.
- KARACAN, Turgut (1991), **Sabit Zafername**, Sivas.
- KELLNER-Heinkele, Barbara (1982), Çev. Eşref Bengi Özbilen, VIII. Yüzyılda Nogayların Durumu ile İlgili Bir Kırım Tatar Kaynağı, **Emel Dergisi**, S.132, Eylül-Ekim, s.32).
- KURNAZ Cemal ve ÇELTİK Halil (1999), **Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi**, C.13, İstanbul.
- MUCİB (1997), **Tezkire** (Haz. K. Altun), Ankara.
- ÖZTUNA, Yılmaz (1996), **Devletler ve Hanedanlar**, Ankara, C.2.
- RIZA (1316), **Rıza Tezkiresi**, İstanbul.
- SAFÂ YÛ, **Tezkiretü's-suarâ**, Süleymaniye Ktp. Esad Ef. 2549.
- SÂLİM, **Tezkire**, Süleymaniye Ktp. Esad Ef. 3872.
- SEYYİD Mehmed Rıza (1832), **Esseb'u's-seyyâre fi Ahbâri Mülûk-ı Tatar**, Kazan.
- ŞEYHÎ Mehmed Efendi (1989), **Vekâyü'l-fuzalâ**, (Haz. A. Özcan), İstanbul.
- TANSEL, Fevziye Abdullah (1967), Kırım Hanı Mehmed Giray IV'ün Kâmilî Takma Adı ile Yazmış Olduğu Koşma ve Türküler, **Bulleten**, XXXI, S.124, Ankara.
- TANSEL, Fevziye Abdullah (1971), Kırım Hanı IV. Mehmed Giray'ın Elimize Geçen yeni Bir Koşması, **Türk Kültürü**, 109 (Kasım).
- TANSEL, Fevziye Abdullah, Gazi Giray'ın Edebi Şahsiyeti, **İA**, C.IV.
- TOPARLI, Recep ve ÇÖĞENLİ, Sadi (1992), **Divan-ı Halim Giray**, Erzurum.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, 8 C.
- ÜLKÜSAL, Müstecib (1980), **Kırım Türk Tatarları**, ?.

POETRY OF CRIMEAN DYNASTY

Prof. Dr. Mustafa İSEN

Başkent University

Faculty of Science and Arts

ABSTRACT

During the Middle Ages the art was generally protected by the rulers. Nevertheless, there were rulers in the Middle Ages who were artists themselves, especially poets. In this article, I will discuss the poet members of Crimean dynasty, an important Khanate of the Ottoman Empire in the Middle Ages and their interaction with the art and practice of poetry. Evidences suggest that seventeen rulers (khans) from this dynasty were poets. This paper tries to illustrate above mentioned argument on the basis of comparative literary historical approach.

Key Words:

Poetry of Crimean Dynasty, Dynastic Poets, Poem and Dynasty

ПОЭТИЧНОСТЬ ДИНАСТИИ ПРАВИТЕЛЕЙ КРЫМА

Проф. Др. Мустафа ИСЕН
Башкентский Университет,
Факультет естественных и гуманитарных наук

РЕЗИОМЕ

В средние века под искусством и правлением подразумевалось понятие меценатства. Наряду с этим, временами были правители, которые сами увлекались прекрасными искусствами. В этой статье рассматривается отношение представителей династии крымских ханов к поэзии, которая является одним из самых важных видов искусства в нашей культуре и, в частности, сами поэты-правители. В общей сложности семнадцать из крымских ханов были поэтами. Близость династии к поэзии объясняется взаимоотношениями с Османским двором и связана с образованием. В этом плане близость династии Османской империи к поэзии повлияла на крымских ханов и в результате появилась аналогичная картина в Крыму.

Ключевые Слова:

Династия Крымских ханов, Поэтичность династии, Поэзия и правитель

CEM ŞAİRLERİ: BİR KADER BİRLİĞİNİN ANATOMİSİ*

Doç. Dr. Osman HORATA
Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

ÖZET

Divan şiirinin gelişiminde, başta padişah ve şehzadeler olmak üzere devlet büyüklerinin sanatkârları himaye etmeleri ve onları ödüllendirmeleri çok önemli bir fonksiyon ifa etmiş ve başta saraylar olmak üzere paşa ve bey konaklarını Osmanlı edebî hayatının odak noktaları hâline getirmiştir. Osmanlı tarihinin ilginç simalarından biri olan, devlet adamlığı ve şairliğinin yanında şairleri meclisinde ağırlaması ve onlarla şiir ve eğlence âlemleri düzenlemesi ile tanınan Cem Sultan'ın; Osmanlı'nın önemli kültür merkezlerinden biri olan Konya'daki valiliği sırasında etrafında oluşan edebî topluluk, edebiyat muhitleri içinde farklı bir yer işgal etmektedir. *Sa'dî-i Cem*, *Sirozlu Kandî*, *Sehayî*, *Haydar Çelebi*, *La'î*, *Aynî*, *Şahidi Tûrabî gibi* şairlerinden oluşan bu topluluk, edebiyat tarihimizde "Cem şairleri" olarak anılmışlardır. "ihسان" ve "caize" kaygısının çok ötesindeki bu dostluk, vatani birlikte terke ve ölünceye kadar talihsiz şehzadenin yanından ayrılmamaya kadar giden bir kader birliğine dönüşmüştür. Bu kader birliğinin Klâsik edebiyatımızdaki yankı ve yansımaları bildirimizin konusunu teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler:

Cem Sultan, Cem Şairleri, Divan Şiiri, Şiir meclisleri, Sa'dî-i Cem, Aynî

* Bu makale, *Osmanlı Dünyasında Şiir Uluslar Arası Sempozyumu* (Yapı Kredi Kültür Sanat Yayın-cılık, 18-22 Kasım 1999, İstanbul)'na bildiri olarak sunulmuştur.

GİRİŞ

Edebî eser, başta yazar ve okuyucu olmak üzere, kültür ve edebiyat hayatından basım-dağıtım dünyasına kadar geniş bir ilgi sahası olan çok boyutlu bir "yapı"dir. Sanatkâr da, eserini yayımlama sorununun dışında, öncelikle toplum hayatı yaşayan bir fert olarak hayatını sürdürmeye çalışan bir varlıktır. Yazarın hayatında, câize/telif hakları ve ikinci mesleği -belki de birinci mesleği denilmesi daha doğru olur- gibi öz gelirlerinin yanında, "koruyuculuk" da tarih boyunca önemli bir rol oynamıştır. Fakat koruyuculuk, genellikle yazar özgürlüğüyle bağdaşmayan bir durum olarak görülmüş, ikinci bir mesleğin olması daha etik ve ideal bulunmuştur. Türk edebiyatının, bilhassa Divan şiirinin gelişiminde, padişah ve şehzadeler ile diğer devlet büyüklerinin sanatkârları himaye etmeleri (resmî bir vazife ile görevlendirme veya maaş bağlama yoluyla), başta saraylar olmak üzere paşa ve bey konaklarını Osmanlı edebî hayatının odak noktaları hâline getirmiştir. Fakat sanatkârların, yazdıkları methiyeler ve sundukları eserler karşılığında aldıkları caizeler, rahat bir hayat sürmelerini sağlamamış birçoğu geçimini sağlamakta güçlük çekmiştir. Batıda da, benzer bir şekilde sanat hayatı krallık, prenslik ve papalık çevresinde gelişmiş, sanatkârlara düzenli olarak maaş bağlanmış veya saray şairliği (*poet laureate*), tarih yazarlığı gibi görevler verilmiştir. Bu "koruyuculuk", günümüzde de basım ve dağıtım imkânlarının koruyuculuğu, okur koruyuculuğu ve dolaylı koruyuculuk denilen ödül sistemiyle devam etmektedir.²

Bilindiği üzere, edebiyatımızda şiir meclisleri denilince akla sarayında devrinin en zengin şairlerini barındıran Gazneli Mahmud; siyasî ve askerî başarılarından ziyade Her at'ta topladığı şair, nakkaş ve musikişinaslarla tanınan Hüseyin-i Baykara gelmektedir. Osmanlı sahasında ise, ilk ciddi kümelenmeler Fatih döneminde olmuş ve

en parlak dönemini Kanunî devrinde yaşamıştır. Şehzadeler arasında, Kanunî'nin şehzadesi II. Selim (Ö.1574) muhitinin genişliğiyle tanınmıştır (*İpekten, 1996: 254*). Osmanlı tarihinin ilginç simalarından biri olan Cem Sultan'ın, Konya'daki valiliği sırasında etrafında oluşan edebî topluluk ise edebiyat muhitleri içinde farklı bir yer işgal etmektedir. Bu şairler, tezkirelerde diğerlerinden farklı olarak hamilerinin ismiyle "Cem şairleri" olarak anılmışlardır. İhsan ve caize kaygısının çok ötesindeki bu beraberlik, vatani birlikte terke ve ölünceye kadar talihsiz şehzadenin yanından ayrılmamaya kadar giden bir kader birliğine dönüşmüştür. Bu kader birliğinin edebiyatımızdaki yankı ve yansımaları çalışmamızın konusunu teşkil etmektedir. Hayatının en güzel yıllarını, sürgünde esaret altında geçiren ve son nefesini de bu uğurda veren talihsiz şehzadenin trajik hayatı, sadece bizim edebiyatımızda değil, diğer ülke edebiyatlarında da yankı bulmuş ve onun etrafında bir çok eser yazılmasına sebep olmuştur. Asıl konumuza geçmeden önce, Cem Sultan'ın hayatını ana hatlarıyla hatırlatmak yerinde olacaktır.

CEM SULTAN

Fatih'in küçük oğlu olan Cem, 864/1459'da Edirne'de doğdu. Annesi, menşei hakkında farklı rivayetler bulunan Çiçek Hatun'dur. On yaşına kadar sarayda özel hocalar tarafından eğitildi. Arapça ve Farsçanın yanında İtalyanca ve Rumca öğrendi. 1469'da Kastamonu Sancak Beyliğine gönderildi. Buradan döndükten sonra, henüz 14 yaşındayken Otlukbeli savaşı için giden babasından haber alınamaması ve ordunun mağlup olduğu söylentileri üzerine etrafındakilerin teşviikiyle ümeradan sadakat yemini almaya kalkıştı. Babası zaferle dönünce kendisini bu yola teşvik edenler idam edildi. 1474'te şehzade Mustafa'nın ölümü üzerine Karaman valiliğine gönderildi. Etrafında önemli ilim ve sanat adamlarından bir muhit oluşturdu. Fatih'in son yıllarında,

Amasya valisi olan ağabeyi II. Bayezid'le aralarında gizli bir rekabet başladı. Hatta, Bayezid, Karaman'da bulunan şeyhlerin Cem tarafını tutmalarından telaşa kapılarak Cemâlî-i Halveti'den yardım istedi. Fatih'in ölümünden sonra (886/1481), II. Bayezid babasının yerine tahta çıktı. Buna kendisinin lâik olduğunu düşünen ve henüz 22 yaşında olan Cem, kardeşinin kuvvetlerini mağlup ederek Bursa'da Anadolu padişahlığını ilan etti (1481). Ardından Bayezid'le sulh yolları aramaya başladı. İki taraf aynı yıl tekrar karşı karşıya geldi. Cem, Konya'ya geri çekilmek zorunda kaldı ve takip edildiğini öğrenince ailesi ve kırk kişilik bir kafileyle Kahire'ye gitti. Bu sırada Hac görevini yerine getirdi. Karamanoğlu Kasım Bey gibi kişilerin tahrikiyle şansını bir defa daha denemek istedi; fakat gerek askerî, gerekse idarî yönden durumunu daha da güçlendiren II. Bayezid karşısında tutunamadı. Konya'dan halkın gözyaşlarıyla ayrılmak zorunda kaldı ve mücadelesine Rumeli'de devam etmek üzere Rodos şövalyelerine sığındı (1482). Şövalyelerin reisi Pierre D'Aubusson, şehzadeyle padişah olduğunda Rodos'tan alınan adaların geri verilmesi; II. Bayezid ile de yıllık 45000 duka altını karşılığında anlaşarak; Rumeli'ye geçmeyi düşünen şehzadeyi 24 gün sonra (15 Ekim 1482) Savoia dukasına bağlı Villefranche'ye, buradan da veba salgını sebebiyle güney Fransa'daki Nice'e götürdüler. Bir beytinde "*Acâyib şehri imiş bu şehri-i Nice/ Ki kalur yanına her kişi nitse*" (*Âşık Çelebi: 67b*) diye anlattığı Nice'de dört ay kaldı. Burada Batının sosyal yaşantısına ve eğlence hayatına yakından şahit oldu. Kendi üzerinde oynanan oyunları sezen Cem, bu sıralarda yazdığı bir mektubunda, II. Bayezid'den kendisini küffar elinde bırakmaması için yardım istedi. Daha sonra gittikleri Sassanage'de, hisar beyinin kızı Filipin Helene ile aşk macerası yaşadı. Güney Fransa'da 6 yıl 4 ay süren ikameti bir kaleden diğerine nakledilmekle geçti. Osmanlı İmparatorluğuna karşı, şehzadeyi kendi amaçları doğrultusunda kullanmayı düşünen Avrupa dev-

letleri, şehzadenin kendilerine verilmesi için baskı yapmaya başladı. Yeniden tahta geçmekten ümidini kesen Cem, Mısır'daki ailesinin yanına dönebilmenin yollarını aramaya başladı. Hatta sonuçsuz kalan bazı kaçma teşebbüslerinde bulundu. 1483'te Rumully'e götürüldü. Burada, Sovoie dükasının 14 yaşındaki oğlu Charles, Cem'in hâline acıyarak ona yardımcı olmaya çalıştı. Fakat, Osmanlı'nın fetihlerini önleyebilmek için şehzadeyi ellerinde tutmanın tek kozları olduğunu düşünen Avrupalılar, onu buradan uzaklaştırarak, yaptıkları Grosse Tour de Zizim adlı yedi katlı bir kuleye adeta hapsettiler (Avrupalılar Cem'den *Zizim* ve *Zizimi* şeklinde bahsediler). Çeşitli eğlenceler ve boş vaatlerle oyalanan şehzade, esaretten farksız hayatını hâline uygun "*süz-nâk*" (yakıcı) şiirler yazmakla geçirdi. Ayrıca, bir papağana konuşma, maymuna da satranç öğrettiği rivayet edilmektedir. Avrupa'ya karşı çekingen bir politika izlemek zorunda kalan II. Bayezid ise, gönderdiği adamlarla onun hakkında sürekli bilgi almaya çalışıyordu. Sonunda yapılan bir antlaşmayla Vatikan'a teslim edildi (1489). Cem, Mısır'a dönme konusunda papadan yardımlarını istedi. Papalık ise, onu Hıristiyan yaparak Haçlı seferlerinde kullanmayı düşünüyordu. Fakat onu ikna etmeleri mümkün olmadı. Roma'da altı yıl kaldıktan sonra, Kral VIII. Charles'in baskısı karşılığında Fransa'ya teslim edildi. 13 yıl süren esaret hayatından iyice bitkin düşen Cem, kralla Roma'dan Napoli'ye giderken yolda hastalandı. Öleceğini anlayan şehzade, etrafındakilere Bayezid'in, cesedini düşman ülkesinde bırakmamasını, borçlarını ödemesini, ailesi ve adamlarına yardımcı olmasını vasiyet etti ve 25 Şubat 1495 günü 36 yaşında Napoli'de vefat etti. Kaynaklar, Cem'in ecelinden ziyade II. Bayezid'den alınan rüşvet karşılığında, onu Fransa kralına teslim etmek zorunda kalan Papalık tarafından zehirlenmiş olabileceği hususunda birleşirler. Cenazesi, ölümünden ancak iki yıl sonra Anadolu'ya getirilerek (1499), büyükbabası Sultan Murad'ın Bursa'da

yaptırdığı Muradiye Camii'nin avlusuna defnedildi.

Cem'in saltanat hırsı, sadece kendisinin değil ailesi ve etrafındaki insanların da sonunu hazırladı. Anadolu'dan ayrıldıktan sonra, önce Gedik Ahmed Paşa, ardından henüz üç yaşında olan büyük oğlu Oğuz Han, II. Bayezid'in emriyle boğdurularak öldürüldü (1487). Küçük oğlu Murad, önce Kahire'ye ve sonra da Rodos'a giderek Hıristiyan oldu. Rodos'un 1522 yılında fethedilmesiyle Cem adını verdiği oğluyla birlikte idam edildi. Kahire'de kalan annesi Çiçek Hatun ve iki kızı, sürgün yıllarında II. Bayezid tarafından istendi. Fakat bu istek reddedildi. Çiçek Hatun, daha sonra Mısır'da veba salgını sırasında vefat etti (1498). Kızı ise Kayıtbay'ın oğlu Mehmed ile evlendi.

Şüphesiz bu trajik olayların temelinde yatan asıl sebep saltanat veraseti usulüydü. Osmanlı'nın ilk zamanlarında, saltanat usulü yazılı bir metne bağlanmamış, bu konuda ehil olma ön plânda tutulmuştur. Fakat bu, zaman zaman şehzadeler arasında taht kavgalarının çıkmasına sebep olmuştur. Fatih, devlet teşkilatını yeni esaslara bağladığı *Kanunnâme-i Âl-i Osman'da*, "*din ve devletin bekası*" ve "*nizam-ı âlem*" için kardeş katline cevaz vermiştir. Bu kanunname, tahta kimin geçeceği belirtilmemiş, fakat gelenekte olduğu gibi büyük oğlun geçmesi esas yerleşmiştir. II. Bayezid'e göre, daha faal ve daha hırslı bir kişiliğe sahip olan Cem'in taht kavgasına girmesinde, ihtirası ve etrafındaki bazı devlet adamlarının beklentilerinin yanında, katl korkusunun etkisi de göz ardı edilemez. Cem, babasının padişahlığı, ağabeyinin ise şehzadeligi sırasında doğduğunu; ayrıca Kanunnâmede (1330:32) şehzadelere yazılacak hükümlerin lâkapları bahsinde, padişahlığına işaret edildiğini söyleyerek, kendisine göre bazı haklı sebepler de bulur.

Cem Sultan, kültür ve edebiyat tarihimiz açısından da önemli bir şahsiyettir. Türkçe ve Farsça *Divan* sahibi olan şehzade, Ahmed Paşa'nın

etkisinde kalmış ve devrinde orta dereceden bir şair olarak kabul edilmiştir. Divanlarının yanında (*Ersoylu, 1989*), Konya'daki valiliği sırasında (1478) Selmân-ı Sâvecî'den çevirdiği *Cemşid ü Hurşid* (*Meriç, 1997*) mesnevisi ile *Fâl-ı Reyhân-ı Sultan Cem* (*Ertaylan, 1951; Ersoylu, 1981; Okur, 1992: 219-223*) adlı 48 beyitlik bir mesnevisi vardır. Ayrıca bazı münşeât mecmualarında mektuplarına rastlanmaktadır. Bunlar arasında şüphesiz en önemli eseri Türkçe *Divanıdır*. Âşık Çelebi, şairin babası Sultan Mehmed namına Konya'da tertip ettiği Divanın, Nice'te yazdığı şiirlerle birlikte Sa'dî tarafından tekrar istinsah edildiğini; onun tarafından Anadolu'ya getirilen bu nüshanın Baba Çelebi adlı bir zatta olduğunu söyler (v. 67b). Divanın tenkitli metni yayımlanmakla birlikte (*Ersoylu, 1989*), tezkiyeler ve şiir mecmualarında bu baskıda yer almayan şiirlere rastlanmaktadır (*Sevgi, 1985:20 vs.*).

CEM ŞAİRLERİ

Cem Sultan, Konya'ya giderken diğer şehzadeler gibi lala, nişancı, defterdar, reisülküttâb, çavuşbaşı, kapucular kethüdası, hekim, kapucubaşı, silahdar gibi maiyeti ile birlikte gitmiştir. Bunlar arasında en önemlisi, saraydaki sadrazam görevindeki lala Gedik Ahmed Paşa'dır. Ayrıca, yanında Rum ve İtalyan âlimlerin de bulunduğu söylenmektedir. Cem, eğlenceye ve zevke düşkün bir gençti. Ayrıca ata binmekte ve her türlü silahlı kullanmakta ustaydı. Karaman sancağını, bir taraftan yaptırdığı saraylar, bedestenler ve imaretlerle donatırken, bir taraftan da ilmî ve kültürel faaliyetleriyle kısa sürede eski canlılığına kavuşturmuştur. Kaynaklar, onun etrafındaki nedim ve musahipleriyle Konya sarayında ve Meram bağlarında düzenlediği şiir ve "*ayş u tarab*" (eğlence) âlemlerinden özellikle bahsederler (*Sehî 1325: 14-15; Aşık Çelebi: 67b; İpekten 1996: 167*). Âşık Çelebi, Cem'in şiir ve eğlenceye düşkünlüğünü, "*servi gibi hevâ-yı kayd-ı rüzgârdan âzâde idi. Bir divan yanında bin divan-*

dan yeg, bir hum-ı mey katında bin Husrevanî gene-i şâyegandan yeg idi" (67 a) diyerek, onun bir şiir divanını bin devlet divanına, bir şarap kûpünü bin Husrev hazinesine tercih ettiğini çarpıcı bir şekilde ifade eder.

Cem, Konya'da kaldığı yedi yıllık sürede, bilhassa şairleri korumaktan ve onları meclislerinde barındırmaktan özel bir zevk almış ve etrafında önemli bir kültür muhiti oluşturmuştur (*Sehî, 1325: 14-15*). Şehzadenin kendi adıyla birlikte Cem şairleri olarak anılan *Kandî, La'li, Sehayî, Sa'dî, Haydar Çelebi*, onu girdiği taht kavgasında ve esaret günlerinde de yalnız bırakmayarak vefa borçlarını yerine getirmişlerdir. *Türabî* ve *Şahidî* ise, vatanda kalarak kendilerine yeni bir yol çizmişlerdir. Divanı son yıllarda gün yüzüne çıkan ve kaynaklarda hakkında hiç bilgiye rastlanmayan *Karamanlı Aynî'nin* de Cem şairlerinden olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Divanındaki şiirlerin önemli bir kısmı şehzade için yazılmıştır. Cem şairlerinin şiirlerine geçmeden önce hayatlarını kısaca hatırlatmak yerinde olacaktır.

Sirozlu Kandî

Cem'in makbul musâhiblerindendir. Sehî ve Alî'ye göre Siroz'da doğdu (Latifî'de Serez olarak geçer). Balmumcu ve şekerci (*kannâd*) olduğu için Kandî mahlasını aldı. Cem'le birlikte vatanı terketti. Ecel onu da Frengistan'da yakaladı. Kaynaklarda nasıl öldüğüne dair bir bilgi yoktur. Birçok şiiri Cem ve Sa'dî'ye nazire olarak yazılmıştır. Hoş tabiatlı, güzel sözlü, nazma kâdir, kolay anlaşılır bir şair olarak tanınmakla birlikte devrinin meşhur şairleri arasına girememiştir.

La'li

Hasan Çelebi'ye göre Üsküp'te doğdu. Bazı sebeplerle ilim yolundan ayrılıp kalenderâne bir hayat sürdü. "*Abdâl-meşreb*" bir dervişti. Yüzü, la'l ve gül gibi kıvılcıklı olması sebebiyle La'li mahlasını aldı. Yazdığı şiirlerle Cem'in takdir ve ihsanlarını kazandı. Esaret hayatında şehzadenin

nedimlerinden biriydi. Ölüm tarihi ve yeri bilinmemektedir. Kaynaklar, onun hoş tabiatlı, nazik bir insan olduğunu; şiirlerinin çoğunu sohbet anında irticalen söylediğini ve bunlar arasında "*la'l*" gibi güzel, atasözü gibi dillerde dolaşan beyit, müfred ve rubailere rastlandığını söylerler.

Sehayî

Şair hakkında bilgi veren tek kaynak Sehî Bey'dir (1325:95). Ona göre Sehayî, şehzadenin ölümüne kadar yanından ayırmadığı ve çok beğendiği fasih ve belîğ bir şairdir.

Haydar Çelebi

Cem Sultan'ın defterdarı ve aynı zamanda en yakın musâhiblerinden biridir. Sivrihisar'da doğdu. Latifî ise Seferihisar'da doğduğunu söyler. Şehzade ile birlikte Rodos'a gitti. Esaret günlerinde onun yanından ayrılmadı. Cem Sultan'ın rûz-nâmesi gibi olan *Vâkıât-ı Sultan Cemî'* onun yazdığı tahmin edilmektedir. Şehzade öldükten sonra, vefat haberini, eşyaları, maymunu ve papağanı ile birlikte İstanbul'a getirdi. Latifî, Hasan Çelebi ve Alî'nin anlattığına göre Cem'in, çok sevdiği tatlı dilli, beyaz bir papağanı varmış. Gurbet günlerinde onunla konuşur, dertlerini unutmaya çalışırmış. Haydar Çelebi, şehzadeden kalanları getirdiğinde papağanı siyaha boyayıp ta'ziye kelimelerini öğretmiş ve padişaha vermiş (*Tâcü't-Tevârih'te* bunları getirenin Kâtibzâde Nasuh Çelebi olduğu söylenir). Papağan, "*Hüküm Allah'ındır. Kulun elinde ne var? Padişahımızın ömrü ebedî olsun!*" anlamındaki "*El-hükümü lillah payende bâd ömr-i pâdişâh!*" sözlerini söylemiş. Bu, II. Bayezid'in hoşuna gitmiş ve ona Germiyan kalesinde "*a'lâ (büyük) bir zeamet*" vermiştir (Hasan Çelebi ise, Haydar Çelebi Germiyan kalesine hapsedilmişken, papağanın bu sözleri üzerine affedildiğini ve kendisine bir zeamet verildiğini söyler). Fakat beklediğini bulamayan şair, şikâyetnâme tarzında şu beyitle başlayan kasidesini yazmıştır:

*Âsîtanında şehâ cürm ü günâhım yok iken
Neden oldu acaba ben kulı salmak kal'aya
(Latîfî 1314:140).*

Tezkireciler, onun şiirlerini bilgi ve irfanının büyüklüğüne göre zayıf bulurlar.

Sa'dî-i Cem

Cem şairleri arasında, en çok tanınan ve şehzadenin adıyla birlikte anılan tek şairdir. Seferihisar'a bağlı Siroz nahiyesinde doğan şair, Cem'in Konya'daki valiliği sırasında kâtiblik, nişancılık ve musâhiblik gibi görevlerde bulundu. Şehzadeyle birlikte Hac görevini ifa etti. Yıllar süren esaret günlerinde, onun Divanı ve mektuplarını yazan en yakınındaki isimlerden biriydi. Cem'in emriyle, olup bitenler hakkında bilgi toplamak ve bazı devlet büyüklerine mektup iletmek için, kılık değiştirip Anadolu'ya döndü. Rodos adasından önce Aydın vilayetine geçti. Gündüzleri "*ashâb-ı Kehf*" gibi mağaralarda, geceleri de yolda giderken, ağzını tutamayınca casus zannedilerek yakalandı ve İstanbul'a getirildi. Padişahın emriyle başına taş bağlanıp Galata Boğazından denize atıldı (Alî ise, onun getirdiği mektupların cevabını alıp gitmek üzereyken yakalandığını söyler). Banarlı (1971: 413), tezkireler de bahsedilmemekle birlikte, kaynak göstermeden bir Divanı olduğunu söyler. Hasan Çelebi, bir *Sâkinâme*'sinin olduğunu belirterek iki beytini örnek olarak verir. Kaynaklarda, şarab ve harabat (meyhane) vafında güzel şiirler yazan, söz sanatlarında mahir, fasih ve belîğ bir şair olarak anlatılır. Alî (v.137), Necâtî tarafından tanzir edilerek onun tanınmasına vesile olan en seçkin şiirinin "*Didim Ka'be midür kûyun didi bâg-ı cinândur bu / Didüm Tûbâ midur kaddün didi serv-i revândur bu*" matlıyla başlayan gazeli olduğunu söyler.

Şahidî

Edirne'de doğan şair, Cem'in Konya'daki valiliği sırasında defterdarlığını yaptı. Cem mec-

lislerinin de müdavimlerinden biriydi. Kaynaklar, onun usta bir şair olmadığı konusunda birleşirler. *Divanı* (Latîfî 1314:200) ve *Leyla vü Mecnun'u* (Levend 1959: 107-132) vardır. Fakat Divanın nüshasına rastlanmamaktadır. Hasan Çelebi, onun şiirini letafetten yoksun; Âlî de "*sanayi ve tevriyeden âzâde*" bulur. Latîfî ise, devlet adamlarının gözdeleri arasında yer almakla birlikte, makbul sayılacak fazla şiirinin olmadığını, nadiren de olsa güzel beyitler söylediğini belirtir.¹²

Türabî

Cem'in hocası olan şair Kastamonu'da doğdu. İlim ve tasavvuf ehli âlim ve kâmil bir kimsedir. Fatih tarafından Cem'i yetiştirmek üzere görevlendirildi. Cem, Konya'dan ayrılınca İstanbul'a döndü ve kendisine beytûlmâlden 15 akçelik maaş bağlandı. Âlî ve Latîfî, onun tefsir ve hadis ilmine vâkıf, şiirlerini tekke ve imaretlerin duvarlarına yazan, halkla bir arada olmaktan ziyade mezarlıklarda yatmayı ve yollarda dolaşmayı tercih eden, Müslüman, Hıristiyan, Yahudi herkese bir gözle bakabilen, karıncayı bile ezmeten sakınan meczup tabiatlı bir derviş olduğunu; Âşık Çelebi ise, devrinin büyük âlimlerinden olan bu şairin, uzun yıllar ilimle uğraştıktan sonra, kendisini camilerde vaaz etmeye adanmış olduğunu, ayrıca devrinde latifeleriyle ve tasavvufi şiirleriyle tanındığını söyler.

Karamanlı Aynî

Varlığı son yıllarda anlaşılan şair hakkında, kaynaklarda hiç bir bilgi yoktur. Bunu bazı araştırmacılar, Cem Sultan'la olan yakınlığına dayandırır. Fakat diğer Cem şairlerine tezkirelerde yer verilmesi, bunun başka bir sebebinin olduğunu düşündürmektedir. Divanından çıkarılan bilgilere göre Aynî, Türkistan'ın Tirmiz şehrinde doğmuştur. Babasının adı Hüseyin'dir. Şafî olduğu söylenmekle birlikte (Mermer 1997: 13), şiirlerinden Şîf-Caferî olduğu anlaşılmaktadır. Anado-

lu'ya ne zaman geldiği bilinmemektedir. Divanındaki tarihlerden, 1439'dan önce Karaman'a geldiği, Şehzade Mustafa'dan umduğunu bulamayınca Kastamonu'ya gittiği ve Cem'in yanında üç yıl kaldıktan sonra tekrar Karaman'a döndüğü anlaşılmaktadır. Kasidelerinin büyük çoğunluğunu Cem için yazmıştır. Ayrıca birçok gazelinde şehzadeye beslediği sevgiyi ve onun vatani terkinden duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir. Bunların yanında, Karamanoğlu Kasım Bey için de birçok kaside yazmıştır. Aynî'nin, Cem'in ölümüne tarih düşürmemesi ve son düşürdüğü tarihin 1491 tarihini taşıması sebebiyle, 1491-1494 yılları arasında öldüğü tahmin edilmektedir. Tek eseri, Mevlâna Müzesi, İhtisas Kütüphanesi 2425'te kayıtlı Divanıdır. Divan yayımlanmıştır (*Mermer, 1997*). Aynî, 15. asrın büyük şahsiyetleri arasına giremeyen, ikinci derece şairlerden biridir.

DİVAN ŞİİRİNDE CEM SULTAN OLAYI

Yukarıda görüldüğü gibi, Cem şairleri içinde Cem sultan ve Aynî dışında *Divanı* elimizde olan şair yoktur. Bunda, bu şairlerin güçlü şair olmalarının yanında, birkaçı dışında en verimli zamanlarını vatandan uzakta, esaret altında geçirmelerinin de etkisi büyüktür. Fakat, devrin nazire *mecmualarında* (*Edirneli Nazmı, Eğridirli Hacı Kemal ve Pervane Bey*) bunlara ait çok sayıda şiire rastlanmaktadır. Bu acıyı, en derin bir şekilde ruhunda yaşayan şüphesiz Cem Sultan'dır.

Konya'daki valiliği sırasında, neşe ve coşku dolu rintçe şiirler yazan Cem Sultan, esaret yıllarında yazdığı şiirlerinde, yaptıklarından pişmanlık duyan, vatan ve aile özlemiyle dolu ve bu uğurda canını bile vermeyi göze alan lirik bir şair olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şiirlerle öncekiler arasında, gerek duygu yoğunluğu, gerekse üslûp bakımından belirgin bir fark vardır. Âşık Çelebi, "*kasîde-i râiyye*" ve "*kerem*" redifli **kasidelerle** birlikte, Cem Divanının Sa'dî tarafın-

dan Anadolu'ya getirildiğini söyleyerek, bu şiirlerin sürgün yıllarında yazıldığını vurgular (v. 157a). Divanda, bunların dışında da esaret günlerindeki duygularını aksettiren şiirlere rastlanmaktadır.

Cem Sultan üzerine çalışan araştırmacıların pek dikkatini çekmeyen VI. kaside, hayatla ölüm arasında gidip gelen şehzadenin hâlet-i rûhiyesini en çarpıcı kelimelerle ifade eden, aynı zamanda sağlam bir kurguya sahip olan bir şiirdir. Bilindiği gibi, kapılarını genellikle şairlerin iç dünyasına ve dış dünyaya kapatarak, onları geleceğin soyut dünyasının emrine veren Divan estetiği; Cem'in bazı şiirlerinde kapılarını ardına kadar şairin gerçek dünyasına açar. Edebî eserden hareketle, şairin kendisi ve sosyal hayatıyla ilgili sonuçlar çıkarmak daima ihtiyatlı olmayı gerektiren bir durum olmakla birlikte; bu beyitler hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde onun macerasını naklederler. Şekil olarak, alışılmış örneklerden farklı olan bu kaside, gece tasviriyle başlayıp gündüz tasviriyle devam eder. Bu gece-gündüz imgesinin niçin seçildiği sorusunun cevabı, kasidenin akışı içinde anlaşılmaktadır. Gecedden sonra gelen gündüz bir cenneti andırırken, dert ocağında yanan Cem için bir şey ifade etmemektedir. Onun için doğan güneş, dünyayı aydınlatmaktan ziyade her an yeni belalar getiren bir nesnedir ("*mîhr-i belâ-tâb*"). Çünkü, ne kötü talihi kendisine güler, ne de ıstırap gecesi safa sahabına döner. Onun bahtına düşen hep "*leyle-i yeldâ*"dır (en uzun gecedir):

*Her kime meded dirsem urur başuma sengi
Ben haste-dile kimsene rahm itmedi aslâ*

*Bahtum gicesinden togalı mîhr-i belâ-tâb
Gün gibi ayan oldu ki el-leyletü hublâ*

*irişmedi fûrkat gicesi subh-ı safâya
Bahtuma karin oldu meğer leyle-i yeldâ* (s. 20-21)

Şair için başına gelenler kıyametten farksızdır. Çünkü, kişiye göre en büyük kıyamet kendi

ölümüdür. O da yaşayan bir ölüden farksızdır. Küffâra kendisini esir eden kötü talihine sitem etmekten, kendi kendini tüketmekten başka çaresi yoktur. Kulaklarına ne bir ezan sesi, ne de dost sesi erişmektedir. Nereye baksa gözünde musalla taşları görünür. Artık o, dertten, kederden ("*gam-ı eyyam*") başka arayıp soranı olmayan bir ölüden farksız, yapayalnız bir kimsedir:

*Bu hâle kıyâmet dir isem ben ne aceb kim
Kendi ölümüdür kişiye sâ 'at-ı uzmâ*

*Her kime ki ben yâr dirsem ol bana agyâr
Her kime ki ben dost direm ol bana a 'dâ*

*İrişmeyeli gûşuma âvâz-ı mü'ezzin
Her kanda bakam gözde uçar sahn-ı musalla*

*Bu derd ile ben çokdan ölürdüm gam-ı eyyam
Ger hâturumu kılmasa geh gah teseilâ (s.21)*

Divan şiirinde gerçek anlamda göremediğimiz ölüm fikri, bu beyitlerde realist bir şekilde ifade edilir. Okuyucuyu hayatla ölüm arasındaki sınır çizgisinde dolaştıran bu beyitlerden sonra, şair gâibten gelen bir sesle Hakk'a ve Hz. Muhammed'e duaya başlar. Şiirde geçen, "*mihri belâ-tâb*" ve "*leyle-i yeldâ*" gibi tamlamalar, şairin psikolojisini ve onun gece ve gündüze, yani hayata bakışını çok iyi aksettirmektedir.

Cem, Ahmed Paşa'ya nazire olarak yazdığı "*kerem*" redifli kasidesinde ise, ümitsizlik içinde II. Bayezid'in kapısını çalar ve onun kere mine sığınır. Padişahın sesine kulak vermesini, ayıbını yüzüne vurmamasını, gurbet ilde ölmekten kendi vatanında cezasını çekmeye müsaade etmesini, elinde kefen başını vermeye hazır olduğunu söyler:

*Husrevâ dinle bu ben mûr-ı za'îfün hâlin
Çünkü sensin bu zemân içre Süleymân-ı kerem*

*Yine yüz urname geldiğim kapuna haclet ile
Aybumu yüzüme urma ki budur şân-ı kerem*

Tîg-i hışm elde vü boynumda kefen ortada baş

Tâbi'em her ne ki emr eylese fermân-ı kerem (s.27-29)

Âşık Çelebi'ye göre (67b), Cem tarafından Nice'deki eğlence meclislerinde yazılan "*Câm-ı Cem nûş eyle ey Cem bu Frengistândur*" mısraıyla başlayan kaside-i râiyye, gurbet yıllarında yazılan diğer kasidelerinden farklı olarak coşku ve yaşama sevinciyle dolu bir şiirdir. Latifi ve Alî, bu kasidenin Cem'i teselli sadedinde Sa'dî tarafından söylendiğini belirtir (*Latifi 1314:188; Âli: 137*). Cavit Baysun da, üslûbun Cem'inkine pek benzemediğini söyleyerek bu görüşe katılır (1945: 81). Faik Reşad ise (1913: 207), sadece son iki beytin Sa'dî'ye ait olduğunu, kasidenin ise Cem tarafından yazıldığını söyler. Daha sonraki çalışmalarda da bu görüş kabul görür (*Okur 1992: 41; İz ve Kut 1985: 182*). Kaside incelendiğinde, bunun Divan şiirinde örneklerine rastladığımız hasbihâl türü şiirlerden olduğu anlaşılmaktadır. Son iki beyitte ise, şiirin II. Bayezid'in namına yazıldığının söylenmesi ve onun hükümdarlığının ilânı; bu beyitlerin Divanı Anadolu'ya getiren Sa'dî tarafından ilave edilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Şiirlerinde, şaraba ve eğlenceye düşkün rint bir şair olarak karşımıza çıkan Cem, Fransa'daki ilk zamanlarında yazdığı anlaşılan bu kasidesinde kadere karşı elinden bir şey gelmediğini, Frengistan'a sağ salim geldiği için şükredip fırsat eldeyken zevk ve sefa sürmenin zamanı olduğunu düşünür. Sonra da Fransız şehrinin bahçelerini, Fransız prensini, kâfir dilince şarkılar söyleyen güzelleri, başları altın işlemeli, kolları çıplak bey çocuklarının eğlencelerini, yiyip içtiklerini realist bir şekilde tasvir eder. Kasidede bahsedilen şehir, Cem'in 1483'te geldiği Rumully; Frenk şehzadesi de ona acıyıp yardımcı olmaya çalışan Sovoie dukasının 14 yaşındaki oğlu Charles olmalıdır:

*Fursatı fevt eyleme ayş eyle sür zevk ü sefa
Kimseye bakî degül bu mülk-i dünyâ fânîdür
Geldügün şehr-i Franca bağçesinün her biri
Sidre vü huld ü na'im ü ravza-i Rıdvândır
Ayş kul şehrinde bu şehzade-i Efrenginün
Kim be-gayet nazenin ü husrev-i hûbândur*

*On iki bön oğlu hân karşımda câmı içer
On sekiz sâkî vü meclisde güzel oğlandır*

*Ser-be-ser Mısrî çiniler kâse-i fağfûrlar
Keklik ü turna gügercin kuzular biryândur*

*Kıpkızıl müşg ile bişmiş tâze balık etleri
Kâse-i çinîde kand-ile gül-âb-efşândur (s.
32-34)*

Cem'in bu safa günleri uzun sürmez, bir müddet sonra kaderine terk edilir. "Felek!" redifli terki-bendinde, kendisine dert ve beladan başka bir şey getirmeyen kör talihine isyan eder. Fakat kabahatin kendisinde olduğunun da bilincindedir. Kendisini, bulunduğu ortamın kadrini kıymetini bilmemekle suçlayarak iç hesaplaşmaya girer. Bunlar, Divan şiirinde gördüğümüz alışılmış felek şikayetlerinden farklı, içten gelen öz eleştirilerdir. Yaşanan hayatın getirdiği acılar, şairin samimî duygularıyla birleşince eski şiirimizde rastlanmayacak örnekler karşımıza çıkmaktadır:

*Düşmenler içre nice aceb hâle ugradum
Bir dost yok kim eyleye bir merhabâ dirîg*

*Kendü elümle başuma aldum belâları
Kendimden oldi bana bu cürm ü hatâ dirîg*

*Oldum esir kâfire nâ-gâh bî-günâh
Kendü elümle ayaguma balta urdum âh*

*Bu bendi kim bana sen idersin eyâ felek
Düşmenlerüme dahi anı virmesün İlâh (s.36-37)*

Bu beyitler, Cem'in çektiği acıların büyüklüğünü ve duyduğu pişmanlığı hiçbir yoruma ihtiya-

yaç duymayacak şekilde göstermektedir. Meram bağlarından cehennemden farksız bir yere gelen şair, ölümünü bekleyen çaresiz bir hasta gibi vasiyet de eder. Fakat az da olsa içinde küçük bir ümit ışığı vardır:

*İy dostlar beni anıcak mâtem eylesün
Eyle tutun ki gurbet içinde ben Ölmüşem*

*Bir yire gelmişem ki bedeldür cahîmden
Bana makam olmuş iken Konya 'da Meram*

*Hak'dan inayet irür ise bana ger felek
Yüzün karası sana kahur bu geçer felek (s.
38-40)*

Şair, "Cem" redifli gazelinde, kasidelerinde ve terki-bendinde gördüğümüz iç hesaplaşmayı devam ettirir. Bu gazelinde, onu hayata bağlayan ümit ışığının artık sönmeye yüz tuttuğunu görüyoruz. Bu kadar acıyı hak etmediğini düşünen şair, hazana dönen hayatının hiçbir zaman bahara erişmeyeceği gerçeğini idrak eder:

*Fürkat hazânı şöyle sarardursa benzini
Hiç ummazam ki irişe fast-ı bahara Cem*

*Tir-i belâya karşı tutupdur siper gibi
Yâ Rab ne kıldı n'eyledi bu rüzgâra Cem
(s.172)*

Cem'in üç yaşındaki oğlu Oğuz Han'ın, II. Bayezid'in emriyle boğdurularak öldürülmesi, acılarını dayanılmaz hâle getirmiş ve ıstırabını yazdığı üç gazelde ifade etmiştir. Divan Edebiyatında, siyasî otorite tarafından öldürülen şehzadeler için yazılan istisnâi mersiye örneklerinden olan bu gazellerde; bir baba olarak masum evladını kaybetmenin verdiği acıyı ve duyduğu isyanı açıkça dile getirmiştir. Cem, bu gazellerinde de yine kötü talihine sitem eder, kalemini ne kardeşine ne de örfeye yöneltir. Hiç bir şeyden habersiz küçücük oğluna kıyılması, onun ıstırabını bir kez daha arttırmış; taht kavgasını unutturarak bir kılını bile Karun'un hazinelerine ve Osmanlı ülkesine değişmeyeceği oğlunun ardından

feryat ettirmiştir:

*Yakamu yurtup elimden nicesi âh itmeyem
Cânımı odlara atdı derd-i Oğuz Han felek
Aglamaktan ciger-gûşem firâkıdan müdâm
Kara kara kanlara boyandı bahristân felek*

*Bir kılına virseler virmezdim Oğuz Han'umun
Genc-i Kârun-ıla bin bin mülket-i Osman felek*

*Âh u vâ-veylâ dirîg ü hasret ü sad derd âh
Kim Oğuz Han 'um dahi görmeğe yok imkân
felek (s.30)*

Cem'in diğer gazellerinde de, kasideleri kadar olmamakla birlikte sürgün hayatından izler taşıyan beyitlere rastlanmaktadır. Bunların, vatanından uzakta, sürgün yıllarında yazıldığında şüphe yoktur. Vatandan ayrıldığı günlerde yazdığı anlaşılan bir gazelinde, çıktığı bu "rızasız sefer"de, sevgilisinden kendisini yalnız bırakmamasını ister. Çünkü yâr olmayınca sefer de safa vermemektedir:

*Kıldum diyâr-ı yâri koyup ben gedâ sefer
Allah ki nice müşkil imiş bî-rızâ sefer*

*Gel yoldaş ol Cem'e seferden safâ bula
Kim yâri olmayana de güldür safâ sefer (s.
98)*

Sevgilisinin ardından feryat ettiği bazı âşıkane gazellerinde, şuur altındaki devlet tutkusu ve vatan hasreti gün yüzüne çıkmaktadır. Cem, kendisine devlet gibi vuslatın da nasib olmadığını, fakat elinden gelen bir şeyin de olmadığını söyler. Artık o, daracık kefen içinde yatan çaresiz bir ölüden farksızdır. Sevgili ile olduğu zamanlar, hazan bile bahara dönerken, artık onsuz bahar hazana dönmektedir. Esaret günlerinde yârini düşünüp ağlarken, bir taraftan da vatan derdiyle göz yaşları döker:

*Vuslatundur sanemâ devlettim illâ n'ideyim
Bana yâr olmadı ol devlet elümden ne gelür*

Cism-i Cem pîrehan içinde gamundan sanemâ

Sanasın tar kefen içre yatur bir ölüdür (s .76,86)

*Fürk at de yâr vaslın onup ağılayup direm
Kanı diyârumuz acebâ n'oldı yârumuz
(s.111)*

Sehî (1325: 13) ve Latifi (1314: 64-65)'nin anlattığına göre, II.Bayezid bir şiirinde kardeşini dünya saltanatına önem vermekle ve kaderine razı olmamakla suçlamıştır:

*Çün rüz-ı ezel kısmet olunmuş bana devlet
Takdire rıza virmeyesin böyle sebep ne*

*Hâccü'l-Harâmeynem diyüben da'vî kılursun
Bu saltanat-ı dünya için bunca taleb ne*

Cem ise, taht konusunu bir kenara bırakıp çektiği dayanılmaz acıları ima ederek şöyle cevap vermiştir:

*Sen bister-i nâz içre yatup gül gibi her dem
Cem derd ile bâlîn idine hân sebep ne
(s.198)¹⁹*

Cem Sultan'in, Farsça Divanında da ayrılıktan, kötü talihten şikayet ettiği beyitlere rastlanmaktadır (M.Tevfik, 1328: 27).

Cem'in bu gazellerinden başka, gurbetten, ayrılıktan şikayet ettiği bazı âşıkane şiirlerinin, esaret günlerinde geçirdiği aşk maceralarını ima ettiği ileri sürülmüştür. Onun, hasret yüklü, lirik şiirleri, daha çok hayatının ikinci döneminde yazılmakla birlikte; bu konuda kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Çünkü bu tür şiirler, her şairde rastlayabileceğimiz, sevgiliden ayrı düşmenin verdiği ıstırapı ifade eden örneklerdir. Latifi'nin (1314:65), onun gurbet diyarında "hasretnâme" ve "firkatnâmeleler" yazdığını söyleyerek verdiği örnekler ve Faik Reşad'ın (1913:203), Nice'de Cem'in Helene ile yaşadığı aşkın ardından yazıldığını ileri sürdüğü "gelür" redifli gazel vs. gibi. Ayrıca şairin, vatani bir anneye ve güzel bir sevgiliye benzettiği ve Banarlı tarafından edebiyatımızdaki vatan şiirlerinin ilk örneği olarak yorumlanan (1971: 451), "Cân dimağına irüp bûy-ı vatan /Dil diler kim

görine rûy-ı vatan" beytiyle başlayan ve Divanın tenkitli basımında bulunmayan gazel, küçük farklılıklarla *Cemşid ü Hurşid* mesnevisinde yer almaktadır (*Okur 1992:44*). Bu mesnevinin Konya'da yazılması sebebiyle, gazelin sürgün yıllarındaki vatan özlemini ifade ettiği söylenemez. Aynı şekilde, Cem'in hazin hayatının hikâyesi olarak yorumlanan ve annesine yazdığı ileri sürülen (*Reşad 1913: 208; Banarlı 1971: 450-451*) "ancak" redifli manzum mektup da, Cavit Baysun'un da belirttiği gibi (1945: 80) *Câm-ı Cem Âyin'i* yazan Bayatî tarafından yazılmış olmalıdır. Çünkü, şairin Papa tarafından Fransa kralına teslim edildikten sonra ölümüne günler kala, macerasını hikâye eden manzum bir mektup yazması akla pek uygun düşmemektedir. Bu mektup, üslûp olarak da Cem'in diğer şiirlerinden farklı, zayıf bir şiirdir. Hatta bundan hareketle Şehabettin Süleyman, bu şiirin ona ait olmayabileceği ihtimalini göz ardı ederek esaretin Cem'i öldürmeden "*şahsiyet-i edebîyye"sini yok ettiğini ileri sürmüştür (Baysun 1945: 80).*"²²

Cem'in en yakın arkadaşlarından biri olan ve hayatı onun gibi trajik bir şekilde sonuçlanan Sa'dî'nin, bazı şiirlerinde bu olayın akislerine rastlanmaktadır. Nazire mecmualarında, onun Cem'e yazdığı çok sayıda naziresine yer verilmiştir. Bunlar, şehzadenin şair üzerindeki etkisinin büyüklüğünü göstermektedir. O, yazdığı şiirlerle de şehzadenin acılarını paylaşmaya çalışmış; onun gibi kendisine hicran ve elemden başka bir şey getirmeyen kötü talihine sitem ederek, küffar elinde kendisini kurtarmak isteyen bir müslümanın olmamasından şikayet etmiştir:

*Devlet külahını yere çaldı bu baht-i şüm
Zillet belâsın ögniime saldı zemân felek*

*Yâ Rab ne kıldum ol felek-i bî-vefâya kim
Devrân cefası der d ile kaddümi Udi ceng*

*Demler gelür ki bulamasam kurı nân yisem
Can tûtisine tâ 'am iken gül-şeker dirîg*

*Yüzün karası sana kala âkibet felek
Bulam girüben olmaz isem menzilet felek*

Küffâr elinden itmeğe ben bende 'i halâs

Dünyâda gayret ehli müselmân bulunmadı
(E. H. Kemal: 188a-189b)

*Sa'dî bu vâdi-yi gurbetde kalup hasret ile
Âh eger irmezse yed-i millet-i Osmâne dirîg*
(E.H.Kemal: 162b)

Nazire mecmualarında, Sa'dî tarafından II. Bayezid adına yazılan "*Kasîde-i Sa'dî Be-nâm-ı Bayezid Han*" başlıklı iki kasideye rastlanmaktadır (bk. E. H. Kemal: 245a, 385a). Bunlar, Cem tarafından Anadolu'ya gönderilirken veya Anadolu'ya geldikten sonra padişah tarafından affedilme umuduyla yazılmış olmalıdır. Şair, kasidelerinde Bayezid'in padişahlığını vurgulayarak, onun adaletine sığınır ve kendisine Hindistan'da bile verilecek mansıba razı olur. Fakat, bu kasideler onun affedilmesine yetmez ve padişahın emriyle denize atılır:

*Didi Sultân Bayezid Han devridür bülbül gibi
Verd-i ruhsârımı virdük her seher didüm be-
çüşm*

*Şâh Sultân Bayezid'a bin Muhammed Han
kim ol*

Mansıbın kemter kulunun mülk-i Hindûstan ola

*Rüzgâra sıyt-ı adlün tolmış iken Sa 'dinün
Zulm ile bağı gam odında niçün biryân ola*

Cem'le birlikte esaret hayatına katılan Haydar Çelebi ve Sehayî ile bunlardan ayrılarak Anadolu'da kalan Şahidî ve Türebî'nin nazire mecmualarındaki şiirlerinde ise, Sehayî'nin aşağıdaki beyti dışında bu olayın akislerine rastlanmamaktadır.

Gurbet illerine ayak basalı

Hûn-ı dildür reh-i gamda bana zâd (E. Nazmî: 60 a)

Şahidî ve Türebî gibi vatandan ayrılmamayı tercih eden Karamanlı Aynî ise, gerek valilik yıl-

larında, gerekse esaret günlerinde, şehzade hakkında en çok şiir yazar şair olarak dikkati çekmektedir. O, kaside ve gazellerinin büyük bir kısmını Cem Sultan için yazmış ve Cem sevgisi ve taraftarlığını sanatının esas gayelerinden biri hâline getirmiştir. Divan edebiyatında, hamisine olan bağlılığını bu şekilde aşk derecesine dönüştüren başka bir şaire rastlamak güçtür. Şehzadenin en yakın nedimlerinden biri olduğu anlaşılın şairin hangi görevleri üstlendiği bilinmemektedir. Cem'in hocalığını yaptığına dair görüşlerin ise bir dayanağı yoktur. Aynî, Şii-Caferî ve Karaman Beyliği taraftarıdır. Divanında Karaman Beyi Kasım için de yazılan çok sayıda şiire rastlanmaktadır. Burada, Cem Sultan'ın da Kasım Bey'le yakın bir dost olduğunu ve onun da Karaman halkı tarafından çok sevildiğini belirtelim.

Anadolu'ya geldikten sonra, Konya'da Şehzade Mustafa'dan umduğunu bulamayan Aynî, Candaroğulları Beyliğinin merkezi Kastamonu'ya giderek, Cem'in maiyetine girer. Şairin, Mustafa'yı tutulmuş bir aya, Cem'i ise güneşe benzetmesi Kastamonu'da beklediği ilgiyi bulduğunu göstermektedir. Üç yıl kadar süren bu beraberlik, Cem'in İstanbul'a dönmesiyle kesilir; şaire de üzgün bir şekilde Karaman'a dönmek düşer.

*N'ola Candar ilini terk idüben ger gidevüz
Hey kara gözlü bize mülk-i Karaman dahi yig*
(s.514) ²³

Dil- rübâsuz iş bu cânı n' iderem

Geldi eyyam-ı fırak âh iderem

Terk idüp Candar ilini giderem

El-fırak iy taht-ı Candar el-fırâk (s. 148)

Şehzadenin Karaman'a vali olarak atanmasıyla, şairin Cem'le ayrılan yolları yeniden birleşir. Bundan duyduğu memnuniyeti yazdığı şiirlerle ifade eder. Tecrübesiz bir kişi olan Cem'in, etrafını liyakatsiz insanların doldurması ve şehzadenin onlarla saltanat meşveretinde bulunması, şairi oldukça rahatsız eder. Onları bizzat isim ve-

terek eleştirir. Bu tür beyitler, Aynî'nin ilk zamanlar -belki de Cem'in etrafındaki kişiler yüzünden- beklediği ilgiyi bulamadığını göstermektedir. Herkes Cem'in kapısında izzet ve ihtiram bulurken, kendisinden de lütufların esirgenmesini ister. Sonunda bu isteğine kavuştuğu anlaşılın şair, kışlık, yazlık demeden onun yanından ayrılmaz olur:

*Bendeler kapunda kamu buldılar tâc u kemer
Bu bürehne çâkerün de n'ola geysê hil'atiin*
(s.114)

Yüri pâyında ol şeh Cem katında

Gezin kışlağın yaylağıyla (s.168)

Fatih'in ölümünden sonra, Cem'in ailesi ve kendisine bağlı adamlarıyla birlikte Mısır'a gitmesi Aynî'yi bir kez daha yaralar. O, Cem'in Karaman'ı terk etmesini doğru bulmaz, gitmemesi için adeta yalvarır:

*Gitme Karaman'dan gönül şol mülk-i Osman
vârisi*

*Bu hitta-ı Yunana ol şeh Cem olan sultân ge-
lür (s.445)*

Senden ayru diller oldu bî-neşât

Senden ayru canlar oldu bî-safâ

Ol ki itdi Rûm ilinde adı Cem

Ol ki tutdı Şâm ilinde şimdi câ (s. 178-179)

Şehzadeye bu kadar gönülden bağlı olan şairin, Cem'in kafilesine katılmaması şaşırıktır. Bunlar, gerek mezhebi, gerekse Karamanlılarla yaşanan problemler sebebiyle, şehzadeyle şair arasında daima bir mesafenin olduğunu göstermektedir. Bu ikinci ayrılık kısa sürer ve Cem, Karamanoğlu Kasım Bey gibi insanların teşvikiyle şansını tekrar denemek üzere geri döner. Bu yenden kavuşma şairi oldukça sevindirir. Fakat Cem'in Bayezid karşısında tutunamayarak, Rodos yoluyla Frengistan'a sığınmak zorunda kalmasıyla bu sevinç kısa sürer. Şaire de, Osman soyuna Kâfiristan'ı vatan eden feleğe sitem etmek ve şehzadenin padişahlığına kavuşması için

dua etmek düşer. Fakat, içinde küçük de olsa şehzadenin Rum ilinde padişahlığını ilan edeceğine dair bir ümit vardır:

*Bir işi işledim bu cihânun Cem'ine sen
Alemde görmedi buný kimse revâ felek*

*Sultân Cem'e reva midî câm-ı cihân iken
Gurbet deminde hem-dem ola âh u vâ felek*
(s.213-214)

*Bes degül mi bana gurbet mihneti
Yıllarıyla işbu hasret mihneti
Ne revâdur böyle fûrkat mihneti
Vâ firâk u vâ firâk u vâ firâk (s .25 5)*

*Ger bir nefes irem sana ömrümde şâh Cem
Ömrümde hâsulum benüm ol bir nefes ola*
(s.316)

*Şeh Cem Frengistanda ger mahsûn olup
gangîn ise
Rûmun ilinde şâh olup bir gün ola şâdân ola*
(s.325)

*Gel gör denizden gözlerün bu Aynî'nün iy
Nâh-ı Cem
Seyl oldu yaşı turmayup çağlar gelür çağlar
gider (s.444)*

Cem'in Anadolu'dan ayrılmasından iki yıl sonra, Karamanoğlu Kasım Bey'in (Ö.1483) ölümü, yapayalnız kalan şairin bütün ümitlerini yok eder. Artık Karaman ülkesinin de sonunun geldiğini düşünür. Bu yıllar, Şah İsmail'le olan mücadele sebebiyle, Karaman Beyliği taraftarlarına yönelik baskıların arttığı dönemlere rastlar. Şair açıkça Osmanlılara karşı tavır koyar. Hatta, Bayezid'in Karaman toprağını Kerbela'ya döndürdüğünü, "Yezidi" olarak nitelediği Aksaray kadısının Hüseyin neslini yok ettiğini söyleyerek ağır hakaretlerde bulunur ve kendisinin de öldürülmesi için meydan okur. Tutunacak bir dalı kalmayan ve hayattan ümidini kesen şair, saltanat

satrancını kaybetmenin verdiği üzüntüyle her şeye yuf çeker ve "ledün" ilmi elde etmenin zamanı geldiğini düşünerek tasavvufa sığınır. Onun Bayramî Müştak Baba için yazdığı şiirler bu döneme ait olmalıdır. Cem'e olan yakınlığı ve ona yazdığı şiirleriyle Bayezid taraftarlarının tepkilerini üzerine çektiği anlaşılan şairin, Sa'dî gibi öldürülmüş olabileceği de gözden uzak tutulmamalıdır. Onun, tezkirelere alınmaması ve Divanının meçhul kalmasının sebeplerini de kanaatimce burada aramak gerekir:

*Yezidî Aksara kadısı mel'un
Hüseyinün nesline vurdu bıçağın*

*Bu zulmi görmedi bir kimse dahi
Düzelden Hak gözi kara vü ağın*

*Bana adi iy şeh başun için
Elini kes onun togra ayagun (s.194)
İy Karaman şahı öldi har-sıfat olan rakîb
İtleri Osman ilinün itdi feryâd üstine (s.633)*

Cem Sultan olayının diğer Divan şairlerine yansımalarına gelince... Türk tarihinin en trajik kahramanlarından biri olan bu talihsiz şehzadenin ölümünün ardından, şairler duydukları acıyı şiirlerine aksettirmemişlerdir. Çünkü edebiyatımızda, siyasî irade tarafından öldürülen şehzadeler için, birkaç istisna dışında -Şehzade Mustafa mersiyeleri gibi- mersiye yazma geleneği yoktur (bk. İsen 1993: LXXXIV-LXXI). Devletin bekası için kardeşine ve evladına kıymanın acısına katlanan padişahlar gibi, halk ve şairler de kati emrinin dayandığı fetva karşısında sessiz kalmayı tercih etmişlerdir. Cem de siyasî iradeye karşı gelerek kendi sonunu hazırlayan talihsiz bir şehzadedir.

SONUÇ

Konya'da şehzadeler etrafında oluşan sıradan bir edebiyat topluluğu iken, Cem Sultan'ın

girdiği taht mücadelesinden sonra birkaçı dışında vatani birlikte terk ederek düşman elinde yenden saltanatı ele geçirme -vatani bölme de denilebilir- ütopyasına kapılan Cem şairleri, kendi üzerine oynanan oyunları anlamalarından sonra her şeyi unutup vatan topraklarında ölebilmeyen yollarını aramaya başladılar. Bu trajik olayın, sosyal ve tarihî sonuçları bir kenara bırakılacak olursa; Cem Sultan ve Sa'dî esaret günlerinde yazdıkları şiirleriyle sanatlarını hayata ve insanın gerçek dünyasına açarak alışılmış felek şikayetlerinin ötesinde, iç dünyalarında yaşadıkları he-

saplaşmayı, pişmanlık duygularını, şehzadeye olan bağlılıklarını, vatan ve aile özlemini realist bir şekilde ifade etmişlerdir. Aynı'nin şiirleri ise Cem Sultan olayının realist bir hikâyesi gibidir. Bunlar, Klâsik şiir estetiği içinde istisnâ örneklerdir. Şairlerin bu dönemde yazdıkları şiirlerin, siyasî otorite korkusu vs. gibi sebeplerle gün ışığına çıkarılmamış olması ihtimali de gözden uzak tutulmamalıdır. Esaret dönemiyle ilgili şiirlerin sınırlı olması, Cem Sultan vak'asının edebiyatımızdaki seyrini tam anlamıyla takip etmemize engel olmaktadır.

AÇIKLAMALAR

Divan Edebiyatındaki edebî muhitlerle ilgili bk. İpekten 1996.

² Yazarın toplum içindeki konumu, maddî sorunları ve sanat koruyuculuğu için bk. Escarpit 1992 : 43-58.

³ Cem şairleri konusunda, daha çok tezkirelerdeki biyografik bilgilere dayanan bir makale (*isen 1979:27-28 ; 1997:164-168*) ile bir konferansın (*Aynur 1995*) dışında yayımlanmış olan bir çalışma yoktur. Aynur'un makalesi de tebliğimizin sunulmasından sonra yayımlanmıştır (*Aynur 2000*).

⁴ Bunlar arasında en eskisi, Guy Allard'ın halk arasındaki rivayetlerden hareketle yazdığı Cem'le Baron Jacques de Sassa-nage'nin kızı Philippine-Helene arasındaki aşkı anlatan *Zizimi, Prince Ottoman Amaureux de Philippine- Helene de Sassonage* (1673) adlı romanıdır (*Gibb 1965:80; Thuasne 1892*). Eser daha sonra farklı bir adla (*Lovie et Les Aventures de Zizime*) 1724'te tekrar basılmıştır (*Eyice 1973:3*). Belirleyebildiğimiz diğer edebî eserler, Yugoslav İva Andriç'in *Prokleta Avliye* (Lâ-netli Avlu), Bulgar Vera Mutaççiyeva'nın *Cem Sultan Olayı* (çev. N. Yümaer, İst. 1971), İtalyan Andrea Rubbi'nin *Rodi Pre-ja Trajedi-* (Venezia 1773), Roderick C. Morris'in *Cem Sultan, Bir Saray ispiyoncusunun Anıları* (Çev. Hakan Türkkuşu), (İst. 1997); bizim edebiyatımızda Yavuz Bahadıroğlu'nun *Cem Sultan* (İst. 1986) ve *Cem Sultan'ın Gurbet Sürgünü* (İst. 1986), Ayhan Başoğlu'nun *Cem Sultan* (yt. y.), S. Tezel-Ünlü Demiralp'in *Cem Sultan—Tarihî Roman-* (Ank. 1959), F. Fazıl Tülbentçi'nin *Cem Sultan* (3. baskı, İst. 1980); Lamia Balı'nın *Cem Sultan-Radyo Tiyatrosu* (1969), A. Turan Oflazoğlu'nun *Cem Sultan: Tragedya iki Perde* (Ank. 1986)'dir. Cem Sultan ülkemizde bir filme de konu olmuş ve onunla ilgili portreler yayımlanmıştır (Portreler için bk. Eyice 1973: 1-50).

Cem Sultan'ın hayatını geniş ölçüde aydınlatan biyografiler yayımlanmıştır. Bu kısa biyografide bu eserlerden yararlanılmıştır. Bunlar arasında en önemlileri, Thuasne'nin

Djem Sultan (Paris 1892), N. Vatin'in *Sultan Djem* adlı monografileri ile Cavit Baysun'un *İslam Ansiklopedisi'ndeki "Cem Sultan"* maddesidir (1945:69-81). Bu çalışmalar, büyük ölçüde Cem'in vefatından 20 yıl sonra (H. 920) defterdarı Haydar Çelebi tarafından yazıldığı tahmin edilen ve onun gurbet günlerini anlatan bir rûznâme niteliğindeki *Vâkiât-ı Sultan Cem* (İst. 1956) ve bunda bulunmayan bazı vak'aları içeren Sadeddin Efendi'nin *Tâcu't-Tevarih'ine* dayanmaktadır (İst. 1279; Ank. 1979). Kanunî devrinde kaleme alınan ve yazarı bilinmeyen *Gurbet-nâme-i Sultan Cem* ise, küçük farklılıklarla *Vâkiât'ın* benzeridir (*Danışmend 1954: 211-273*). Son yıllarda ise Cem Sultan'la ilgili Vatikan (Galatto 1986) ve Topkapı Sarayındaki arşiv kayıtları (Lefort 1981) yayımlanmıştır.

Vakiât'ta, mahbûb ve mahbûbesi bol, bağ ve bağçesi güzel bir şehir olarak anlatılan Nice'deki eğlence âlemleri şöyle anlatılır: "Sultan Cem'i bu müddet içinde oyalayıp eğlendirmek için, sık sık şehrin güzel bakire kızlarını getirip dans ettirirler, hora teptirirlerdi. Onların adetlerinde kaç göç yoktur. Hatta öpüşmekle, kucaklaşmakla iftihar ederler ve oyun oynayarak yorulan kızlar dinlenme ihtiyacını duyduklarında -boyunları, kolları açık saçık- yabancı erkeklerin dizlerine otururirler. Aralarında pek güzel birisine bir aralık şehzade bile alâka göstermişti" (*Haydar Çelebi:26-27*).

⁷ Fatih, kanunnâmesindeki "*her kimesneye evlâdından saltanat müyesser ola karındaşların nizâm-ı âlem için katletmek münasıptir ekser ulemâ dahi tecviz itmişdir anulla âmil olalar*" (*TOEM 1330: 27*) hükmü gereği, tahta çıktığında kardeşlerini boğdurarak öldürtmüş, diğer padişahlar da buna uy-muştur. Osmanlı tarihi boyunca katledilen şehzadelerin sayısı 80'i bulmuştur. III. Mehmed, bir günde 19 kardeşini öldürerek bu örfü adeta katliama dönüştürmüştür. Kardeş katli, I. Ahmed (1603-1617) tarafından uygulanmamış, IV. Mehmed (1648-1687) tarafından kaldırılarak hanedanının en yaşlı üyesinin tahta geçmesi usûlü benimsenmiştir (Bu konuda bk. Alderson 1998:27-44, 57-66; Uzunçarşılı 1945).

Kandî için bk. Latîfî 1314 : 274-275; Sehî 1325 : 96; Âlî: 162-163.

⁹ La'li için bk. Latîfî 1314: 303; Âşık Çelebi: 107b; Hasan Çelebi II: 838-839; Âlî: 269; Beyanî: 78; Bursalı II: 404.

¹⁰ Haydar Çelebi için bk. Sehî 1325: 96; Latîfî 1314: 140; Hasan Çelebi I: 313-314; Âlî: 134-135.

¹¹ Sa'dî-i Cem için bk. Sehî 1325: 68; Latîfî 1314: 188-190; Âşık Çelebi 156b-157a ; Hasan Çelebi I: 461-462; Âlî: 137; Beyanî :40 ; Riyazî : 75; Fâizî: 63 ; Ş.Sâmi 4, 1317: 2573; Mehmed Süreyya II: 25; M.Nail Tuman II: 621 Barınlı 1971: 473.

¹² Şahidî için bk. Sehî 1325: 95; Latîfî 1314: 200-201; Hasan Çelebi I: 509; Âlî: 157; Levend 1959: 107-132; Fâizî: 65; M. Süreyya II: 123.

¹³ Tûrabî için bk. Sehî, 1325: 95; Latîfî 1314: 109; Âşık Çelebi: 258a- 258b; Hasan Çelebi I:236; Âlî: 133.

¹⁴ Aynî'nin hayatı için bk. Mermer 1997: 11-17; Unver 1991:273.

Cem Sultan'la ilgili örnekler, Halil Ersoylu'nun *Cem Sultan'ın Türkçe Divanı* (Ank.1989) adlı tenkitli neşrinden alınmıştır. Belirtilen şiir ve sayfa numaraları bu esere aittir.

Sadece I.Ü. Küt., Ty. 5547'deki nüshada bulunan "*kerem*" redifli kaside, bu nüshada Sultan Selim için yazılmış olarak gösterilir. Fakat Selim'in 1512'de tahta çıkması ve Cem'in ise 1495'te ölmesi sebebiyle, bu kasidenin II. Bayezid'e sunulduğu anlaşılmaktadır. Kasidede geçen, "*husrev-i rûy-ı zemin hazreti-i sultân-ı kerem*", "*Ben ne dille seni vâşf eyleyem iy zill-ı Hudâ*" gibi mısralar, kasidenin bir padişah için yazıldığını göstermektedir.

17

*Didi Cem bu şi'ri Sultan Bâyezid'ün yâdına
Amıcak ol meclisi akan gözünden kandur*

Husrev-i âlem şehen-şehzâde-i hâkân-ı Rûm

Sâhib-i cûd u kerem şeh-zâde Cem Sultân'dur (Ersoylu 1989:35)

18

Bu gazeller, bazı kaynaklarda tek bir kaside olarak değerlendirilmiştir. Baysun 1946: 72, 92-94; Okur 1992: 86-92; İsen 1993: 85-87. Ersoylu (1989:29-329) ise "uzun manzume"

olarak almıştır. Kurnaz'ın da belirttiği gibi (1997:415-420), kafiye-lerinin farklılığı bu kasidenin üç ayrı gazel olduğunu göstermektedir.

19

Sehî'de Bayezid'in sadece ikinci beyti vardır. Cem'in cevap beyti ise, her iki kaynaktan Divandan biraz farklıdır. Sehî'de ilk mısra, "*Sen bister-i gülde yatasın şevk ile handan*"; Latîfî'de ise 2. mısra, "*Ben küll döşenem küllhan-ı mihnetde sebep ne*" şeklindedir.

20

*Taşlarla döğünüp yürür âb-ı revanı gör
Rahm eyledi bu hâlîme kevn ü mekânı gör*

*Taglar başında ebr-i felek ağlayup gezer
Yaranca ra'dun üdüğü âh u figânı gör*

*Çâk eyledi yakasını derdiyle subh-gâh
Çerhun şafak yerine yâ dökdüğü kanı gör*

21

*Müjde ey cân kim yine cânân gelür
Şâd ol ey ten ölmüş iken cân gelür*

Bana yüz tutdı sa'âdet bu gece

Çün bu burca ol meh-i tâbân gelür

22

Cem'le Hicaz'da karşılaşan Hasan bin Mahmud El-Bayatî, *Câm-ı Cem Ayin* adlı eserinin sonunda verdiği bu manzum mektubu, Mısır'da şehzadenin annesinin hizmetkârı Süleyman Ağa'dan aldığını söyler (bk. Reşad 1913: 208-212). Aşağıdaki birkaç beyit bu manzum mektuptan alınmıştır:

*Rodos azmini sanma valide emr-i acîb ancak
Bana yazı imiş rûz-ı ezel Hak'dan nasîb ancak
Belâya mübtela olduk Rodos'un hilesin amma
Bu derde çare bulmaz iseviden bin tabib ancak*

*Senün hicrün beni zâr itdi sıdk ile helâl eyle
Bu hasret haşre kaldı idelüm sabr u şekîb ancak*

*França'ya olup tâlib onun defîne sa'y itdi
Yapıldı yidi kat bir külle palyoya karîb ancak*

23

Örnekler, Ahmet Mermer (1997) neşrinden alınmıştır. Belirtilen sayfa numaraları bu yayına aittir.

KAYNAKLAR

- ALDERSON,AD. (1998),**Osmanlı Hanedanının Yapısı**, İst.:İz Yay.
- ALLARD, Guy (1673), **Zizimi, Prince Ottoman Amaureux de Philippine- Helene de Sassonage**. (2.Baskı: *Lovie et Les Aventures de Zizime,1724*).
- ARSLAN, Mehmet (1992), "Muamma Geleneği ve Cem Sultan'ın Bazı Muammalarının Çözümü", **Yedi İklim**, 24 (1992): 26-32 .
- ÂŞIK ÇELEBİ (1971), **Meşâirü's-Şu'arâ or Tezkere of Aşık Çelebi**, (Haz.G.JViere-dith-Owens), London.
- ATLANSOY, Kadir (1998), **Bursa Şairleri**, Bursa.
- AYNUR, Hatice (1995), "Cem Şairleri", **Yazıdan Söze Edebiyat Sohbetleri**, B.Ü. TDE Böl. (19-21 Nisan), **(İlmî Araştırmalar**, sayı: 9, İst.2000,s.33-43).
- BAHADIROĞLU,Yavuz (1986), **Cem Sultan (I); Cem Sultan'ın Gurbet Sürgünü (II)** İst.
- BALI, Lamia (1969), **Cem Sultan -Radyo** Tiyatrosu .
- BANARLI, N.Sami (1971), **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, I, İst.
- BAŞOĞLU, Ayhan (1971), **Cem Sultan** (Çizgi Roman), İst.
- BAYSUN, M. Cavid (1945), "Cem" mad. , **İslâm Ansiklopedisi**, 3,İst: 69-81.
- BAYSUN, M. Cavid (1946), **Cem Sultan, Hayatı ve Şiirleri**, İst.: A. Halit Kit.
- BEYANÎ, **Tezkire-i Şu'arâ**, İ.Ü. Küt. Ty.2568.
- BURSALI M. TAHİR (1333), **Osmanlı Müellifleri**, II, İst.: 122.
- DANIŞMENT, İ. Hami (1954), "Vâkı'ât'a Nisbetle Gurbet-nâme", **Fatih ve İstanbul**, H/7-12: 211-270.
- EDİRNELİ NAZMÎ, **Mecmaü'n-Nezâir**, Nuruosmaniy e Küt.4915.
- EĞRİDİRLİ H. KEMAL, **Câmi'ü'n-Nezâ'ir**, Bayezit Genel Küt. No.5782.
- ERGUN, S.Nüzhet (1946), **Türk Şairleri II**, İst.
- ERSOYLU, Halil (1989), **Cem Sultan'ın Türkçe Divanı**, Ank.:TDK Yay.
- ERTAYLAN, LHikmet (1951), **Sultan Cem**, İst.
- ERTAYLAN, İ. Hikmet (1951), **Falname**, İst.
- ESCARPİT, Robert (1992), **Edebiyat Sosyolojisi** (Çev. H.Portakal), İstanbul: İletişim Yay.
- EYİCE, Semavi (1973), "Sultan Cem'in Portreleri Hakkında", **Belleten**: 37 : 1-149.
- FAİK REŞAD (1913), **Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyye**, İstanbul.
- FERİDUN BEY (1274), **Münşeâtü's-Selâtin I**, İstanbul.
- GALATTO, Aldo (1986), "Venedik Devlet arşivinde Osmanlı Şehzadesi Cem'le İlgili Belgeler" (Çev.M.Şakiroğlu), **Tarih ve Toplum**, c.5,sayı:30:19-34.
- GIBB, E.J.W. (1965), **A History of Ottoman Poetry**, London: vol .2.
- HAYDAR ÇELEBİ (1332), **Vâkıat-ı Sultan Cem** (Yay. M.Arif), İst.: **Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası İlavesi**, XXII-XXIV.
- HOCA SADEDDİN (1279), **Tâcü't-Tevarih II**, İst. (2.baskı. 1979).
- İPEKTEN, Halûk (1996), **Divan Edebiyaında Edebî Muhitler**, Ankara: MEB Yay.
- İSEN, Mustafa (1997), "Cem Şairleri", **Ötelerden Bir Ses**, Ankara: Akçağ Yay. (*Hisar*, 262 (1979): 27-28)
- İZ, F. ve KUT, G. (1985), "XVYüzyıl Dîvan Nazım ve Nesri", **Büyük Türk Klâsikleri II**, Ankara: Ötiiken-Söğüt Yay.

- KAFZÂDE FAİZÎ, **Zübdetü'l-Eş'âr**, Nuruosmaniye Küt. No.3722.
- KANUNNÂME-İ ÂL-İ OSMAN (1330), **Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, No.143k.27**.
- KARA, Mustafa (1995), "Vefatının 500. Yıldönümünde Gurbette Garip Bir Şair", **Der-gâh** : 66 (1995): 22.
- KURNAZ, Cemal (1997), "Cem Sultan'ın Oğuz Han Mersiyesi: Bir Kaside mi, Üç Gazel mi?", **Divan Edebiyatı Yazıları**, Ankara: 415-420.
- LATİFÎ (1314), **Tezkiretü's-Şuarâ**, İst.
- LEFORT, Jacques (1981), **Documents Grecs dans les Archives de Topkapı Sarayı, Contribution a l'histoire de Cem Sultan, (Topkapı Sarayı Arşivlerinin Yunanca Belgeleri, Cem Sultan'ın Tarihine Katkı**, (Çev. Hatice Gonnet), Ank.: TK Yay.
- LEVEND, A.Sırrı (1953), **Arap-Fars ve Türk Edebiyatlarında Leyla vü Mecnun Mesnevisi**, İst.
- MEHMED TEVFİK (1328), **Şehzade Cem**, İst.
- MEHMED SÜREYYA (1308-1311), **Sicill-i Osmanî I- V**, İstanbul.
- MENGİ, Mine (1994), **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Ankara: Akçağ Yay.
- MERİÇ, Münevver (1991), "Cem Sultan'ın Yeni bulunan Fâl-i Reyhân-ı Cem Sultan Adlı Eseri", **Tarih ve Toplum**, c.16, sayı:96; c.17, sayı:97:64.
- MERMER, Ahmed (1997), **Karamanlı Aynî ve Divanı**, Ankara: Akçağ Yay.
- MORRİS, Roderick C. (1997), **Cem Sultan, Bir Saray İspiyoncusunun Anıları** (Çev.Hakan Türkkuşu), İst.
- MUTEFÇİYEVA, Vera (1971), **Cem Sultan Olayı** (çev. N. Yılmaer). İst.
- OFLAZOĞLU, A. Turan (1986), **Cem Sultan: Tragedya İki Perde**, Ank.
- OKUR, Münevver (1992), **Cem Sultan Hayatı ve Şiir Dünyası**, Ank.: Kültür Bak. Yay.
- OKUR MERİÇ, Münevver (1997), **Cem Sultan Cemşid ü Hurşid**, Ank.
- PERVANE BEY, **Mecmua**, Topkapı Sarayı Küt. 406.
- RİYAZÎ, **Riyâzu's-Şu'arâ**, İ.Ü. Küt. Ty.761.
- RUBBÎ, Andrea (1773), **Rodi Preja -Trajedi-**, Venezia.
- SEHÎ BEY (1325), **Heşt-Bihîşt**, İst.
- SEVENGİL, R.Ahmet (1927), **İstanbul Nasıl Eğleniyordu**, İstanbul.
- SEVGİ, Ahmet (1985), "Cem Sultan'ın Yayımlanmamış Bir Gazeli", **Millî Kültür**, 6, sayı: 49:20.
- ŞAKİROĞLU, M. ve KUT, Günay (1993), "Cem Sultan", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 7 : 283-285.
- TEZEL, S. ve DEMİRALP, Ü. (1959), **Cem Sultan -Tarihî Roman**, Ank.
- THUASNE, M.L. (1892), **Djem Sultan, Etüde Sur La Question d'orient a la Findu XV e Siecle**, Paris.
- TUMAN, Mehmet Nail, **Tuhfe-i Nailî**, Millî Küt.Yz.B.611.
- TÜLBENTÇİ, F.Fazıl (1980), **Cem Sultan**, İst.
- UZUNÇARŞILI, I.Hakkı (1984), **Osmanlı Devletinde Saray Teşkilatı**, Ankara:TTK Yay.
- ÜNVER, İsmail (1991), "Aynî" mad., **İslâm Ansiklopedisi** (TDV),4 :273.
- VATÎN, Nicolas (1997), **Sultan djem, Un Prince Ot tornan dans l'Europe du XV e siecle d'aprees sourrces contemporaines; Vâkiât-ı Sultan Cem, Euvres de Guillaume Caursin**, Ankara: TTK Yay.

THE CEM POETS: ANATOMY OF A SHARED FATE

Assoc. Prof. Dr. Osman HORATA

Hacettepe University

Faculty of Letters

ABSTRACT

In the Ottoman Empire, sultans, princes and prominent statesmen protected and rewarded the artist. That was very important in the development of the Divan poetry. Therefore palaces, residences of pashas and governors were the basic centre of Ottoman literary life. On one hand, Cem Sultan has been known as protecting poets and organising assembles for poetry and entertainment, on the other hand he was a governor and a poet. During his governorship of Konya, the community around him had a distinct place in literary environment. The community of *Sa'dî-i Cem*, *Sirozlu Kandî*, *Sehayî*, *Haydar Çelebi*, *La'li*, *Aynî*, *Şahidî*, *Türabî* has been named as "The Cem poets". Community had become so unital that its members left the country together after the fortune of Cem Sultan. The effects of this event on the Divan literature have been analyzed in our article.

Key Words:

Cem Sultan, The Cem Poets, Divan Poetry, Poetry Assemblies, Sa'dî-i Cem, Aynî

ПОЭТЫ СУЛТАНА ДЖЕМА: АНАТОМИЯ ЕДИНСТВА СУДЬБЫ

Доц. Др. Осман ХОРАТА
Университет Хаджеттепе
Факультет гуманитарных наук

РЕЗЮМЕ

В развитии диванной поэзии великие мужи государства во главе с падишахом и везирями покровительствовали людям искусства и поощряли их, тем самым они выполняли очень важную роль в развитии искусств. Таким образом дворы пашей и беев превратились в центры литературной жизни Османской империи. Одна из интересных личностей в османской истории Джем Султан, известный государственный деятель и поэт часто принимал у себя на собрании поэтов и даже устраивал вечера поэзии и гуляния. Во время своего правления в одном из культурных центров Османской империи Конье образовал вокруг себя литературный круг, который занимал особое место в литературных кругах. Эта группа, состоящая из таких поэтов как Сади-и Джем, Сирозлу Канди, Шехайи, Хайдар Челеби, Лали, Айни, Шахиди, Тураби известна в нашей истории литературы как «Поэты Джем Султана». Эта дружба, идущая за пределы доброты и нравственности превратилась в единство доли, они вместе с наследником покинули Родину и до смерти остались верны ему. Влияние и резонанс этой общей судьбы на нашу классическую литературу является темой данного исследования.

Ключевые Слова:

Джем Султан, Поэты Джем Султана, Диванная поэзия, Проблеммы поэзии, Сади-и Джем, Айни

UBEYDULLAH HÂN'IN HİKMETLERİ

Doç. Dr. Ali Fuat BİLKAN

Fatih Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

ÖZET

Şeybânî Hanedanlığı sultanlarından Ubeydullah Hân, devlet yönetimi-
mindeki başarısının yanısıra, kültür ve edebiyatla ilgisi bakımından da
önemli bir tarihî şahsiyettir. Ubeydullah Hân, Arapça, Farsça şiirler yaz-
mış, fıkıh, tefsir, hadis gibi çeşitli islâmî ilimleri öğrenmiş, hat, nakış ve
musikî gibi diğer sanatlarla da meşgul olmuştur.

Ahmed Yesevî'ye derin bağlılığı olan Ubeydullah Hân, Farsça, Arap-
ça ve Çağatayca şiirlerin yanısıra, Yesevî tarzında hikmetler de yazmış-
tır. Şeybanîlerde, Timurlularda olduğu gibi, Farsça bir edebiyat dili ola-
rak Türkçe'den daha fazla ilgi görmüştür. Çağatay Türkçesi'nin önemli
şiir örneklerinden olan Ubeydullah Hân'ın hikmetleri, arûz vezniyle ga-
zeller ve kıt'alar şeklinde yazılmıştır. Ubeydî'nin tasavvufu, sade Türk-
çe'yi ve Yesevî'nin hikmetlerini bir arada tercih etmesinin, bölgedeki Türk
müslümanlığı anlayışının diri tutulmasıyla ilgili olduğu söylenebilir. Ah-
med Yesevî'nin tasavvufî görüşlerini halk arasında yayma amacıyla sa-
de şiirler söyleyen Ubeydî, hanlığında birliği korumanın bir yolu olarak,
bozkır kültürünü yeniden diriltmeye çalışmış ve bu politikasını bizzat ver-
diği eserlerle de desteklemiştir.

Ubeydullah Hân'ın hikmetlerini ihtivâ eden yazma eser, Hindistan'ın
Rampur kentindeki Raza Kütüphanesi'nde yer almaktadır. Eserin şimdiki-
lik başka nüshası bilinmemektedir. Divân-ı Ubeydî adıyla kayıtlarda yer
alan bu eser, 23 yaprak olup her sayfada 10 satır bulunmaktadır. Eser-
de toplam 16 hikmet vardır. Ahmed Yesevî düşüncesini XVI. yüzyıla ta-
şıyan bu eser, aynı zamanda Şeybânîlerin Türk birliğine verdikleri öne-
mi de ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler:

Hikmet, Ubeydullah Han, Ubeydî, Yesevîlik, Şeybanî

GİRİŞ

1501-1598 tarihleri arasında hüküm süren Şeybânîlerin ilk hükümdarı ve hânedanlığa adını veren Şıban Hân, Astırhan'dan Buhara'ya gelmiş ve 1490'da Yesi(Türkistan) şehrini ele geçirek burada saltanatının ilk nüvesini kurmuştur (*Öztuna, 1989*). Şıban Han, 1501'de Bâbü Şâh'tan Semerkand'ı ve 1507'de de Timurlular'dan Herât'ı almıştır. Büyük bir kültür merkezi olan Herât, aralıksız devam eden savaş ve yağmalar sebebiyle yıkılarak harabeye dönmüştür. Ancak Horasan'dan kaçarak Mâveraünnehr ve Hârezm bölgelerine yerleşen âlim ve sanatçılar, burada güçlü bir fikir ve sanat geleneğinin oluşmasını sağlamışlardır. Böylece Şeybânîlerin idaresindeki Semerkant ve Buhara gibi şehirler yeniden önem kazanmıştır. Şeybanîler, bir bakıma Timurluların kültür ve sanat birikimlerini hazır bulmuşlar ve Timurlu sanat ve kültür geleneğini sürdürmüşlerdir.

UBEYDULLAH HÂN

Şeybânîler'in 97 yıllık saltanatlarında tam 12 sultan tahta geçmiştir. Bunlardan dördüncü sırada tahta geçen Ubeydullah Hân, 1533 ile 1539 yılları arasında toplam 6 yıl tahta kalmıştır. Şeybânî hükümdarı Ubeydullah Hân, Şeybânî Hân'ın kardeşi Mahmud Hân'ın oğludur. Gençliğinde amcası Şeybânî Hân'ın yanında seferlere katılmıştır. 1532 yılında Buhara emiri Ebu Saîd'in ölümü üzerine Buhara tahtına oturan Ubeydullah Hân, Safevîler üzerine sık sık seferler düzenlemiştir. Ubeydullah Hân, şifliğin amansız düşmanı olup Şifliğin Herât ve Belh'te yayılmasını önlemiştir. Babür'ü yenerek Maveraünnehr'den kovan Ubeydullah Hân, Horasan'a düzenlediği seferlerden bir sonuç alamamış ve Safevîler'e yenilmiştir. Peşpeşe gelen yenilgilerin ardından üzüntüsünden hasta olmuş ve bir süre sonra 1539 yılında ölmüştür. Ubeydullah Hân ile Osmanlı padişahı Sultan I. Selim arasında mektuplaşmaların varlığı bilinmektedir (*Toparlı, 1986*).

Ubeydullah Hân, Arapça, Farsça şiirler yazmış, fıkıh, tefsir, hadis gibi çeşitli islâmî ilimleri öğrenmiştir. Ayrıca, Maveraünnehr'de büyük su tesisleri yaptırarak medenî gelişmeleri desteklemiş, Savran şehrinde de "Medrese-i Hânî" adıyla büyük bir medrese inşa ettirmiştir. Ubeydullah Hân, Nakşibendi tarikatına mensuptur. Şiir alanında olduğu gibi, hat, nakış ve musikî gibi diğer sanatlarla da meşgul olmuştur.

UBEYDÎ'NİN HİKMETLERİ

Ahmed Yesevî'ye derin bağlılığı olan Ubeydullah Hân, Farsça, Arapça ve Çağatayca şiirlerin yanısıra, Yesevî tarzında hikmetler de yazmıştır. Esasen Şeybânîler'de derin bir Ahmed Yesevî sevgisi ve hayranlığı göze çarpmaktadır. Nitekim Şıbân Hân da divânında yer alan birçok beyitte Ahmed Yesevî'ye bağlılığını ifade etmiştir (*Karasoy, 1998*).

M.Fuad Köprülü, "hikmet" geleneğinin Timurlular devrinde, klasik Çağatay edebiyatının hâkim bulunduğu yüksek muhitlerde ehemmiyetini büsbütün kaybederek sade halk tabakasına mensup derviş zümreleri arasında devam ettiğini belirtir ve Şeybânîler'in Ahmed Yesevî geleneğine sıkı sıkıya bağlı olmasını, "sırf dinî ve mistik âmillere" bağlar. Köprülü'ye göre Şeybanlılar, Ahmed Yesevî kültürünü yeniden dirilterek yalnızca halk kitleleri arasında yaşayan Yesevîliği geniş kesimlere, özellikle de yüksek zümrelere yaymışlardır : "*Timur ve hatta Ebû Said zamanlarında Timurluların büyük bağlılık gösterdikleri Ahmed Yesevî kültü, Horasan Çağataylıları arasında ehemmiyetini çok kaybetmiş olduğu halde, Şeybanlılar devri ona yeniden büyük bir kıymet verdi; onun gömülü olduğu Yesi şehrinin, adeta mukaddes bir şehir mahiyeti alarak Türkistan adıyla anılması çok mânâlıdır....Dörtlük şekli ve hece vezni gibi, eski halk edebiyatı unsurlarının çok basit dinî-sûfiyâne telâkkiler karışmasından hâsıl olan ve edebiyat tarihinde hikmet tarzı adını alan bu edebî an'ane, Timurlular*

devrinde, klâsik Çağatay edebiyatının hâkim bulunduğu yüksek muhitlerde ehemmiyetini büsbütün kaybetmiş ve sadece halk tabakasına mensup derviş zümreleri arasında yaşamaya devam etmişti. Halbuki Şeybânî Hân ve bilhassa Ubeydullah Hân tarafından, bu yolda şiirler yazılması, yüksek sınıflar arasında, hikmet tarzının moda olmasını intâc etti ki, bunu bozkır kültürünün bir tesiri olarak, kabul etmek lâzımdır.” (Köprülü, 1989).

Şeybanîlerde, Timurlularda olduğu gibi, Farsça bir edebiyat dili olarak Türkçe'den daha fazla ilgi görmüştür.”Daha önce Timurlular devrinde Yesevî dervişlerinin gayretleriyle özellikle halk tabakası arasında yaygın şekilde görülen hikmet tarzının, bu devirde bilhassa Şeybânî Han ve Ubeydullah Han tarafından bu tarz şiirler yazılmasından sonra kültürlü sınıf arasında bir moda halini almaya başladığı görülür. Bunda Çağatay şiirine hayranlık duyan Özbek hanlarının daha çok Yesevîliğin edebî geleneğine karşı gösterdikleri dinî bağlılığın da rolü vardır.” (Eraslan, 1993).

Çağatay Türkçesi'nin önemli şiir örneklerinden olan Ubeydullah Hân'ın hikmetleri, aruz vezniyle gazeller ve kıt'alar şeklinde yazılmıştır. Ubeydullah Hân'ın dinî-tasavvufî şiirlerinin yanı sıra, aşk ve tabiatla ilgili şiirleri de vardır. Süfiyâne şiirlerinde “Kul Ubeydî”, divân tarzındaki şiirlerinde ise “Ubeydî” veya “Ubeyd” mahlaslarını kullanmıştır. Ubeydî Divânı'nda Türkçe, Arapça, Farsça şiirlerle, “Gayretnâme”, “Sabrnâme”, “Şevknâme” adlı mesneviler bulunmaktadır. Şairin Divânı'nda, “Salavâtname” adını verdiği bir müseddesiyle, mu'ammâ, tercîi bend ile birkaç manzume de yer almaktadır. Ubeydî Divânı'nın pekçok yazma nüshası bilinmektedir (Eraslan, 1993).

Onun şiirlerinin döneminde yaygın olan Nevâî tarzından ziyade, Yesevî hikmetleri etkisi taşıması, dindar ve zâhid mizacının eseridir. Köprülü, sanat bakımından Şeybânî Hân'ı Ubeydullah Hân'dan daha üstün tutar : “(Ubeydî'nin) en

ziyade Yesevî tarzında yazması ve hiç sanat gayesi gözetmemesi, dindar ve zâhid mizacının eseridir. Şeybânî'ninkilerden tamamıyla farklı olarak, günlük hayatı hiç aksettirmeyen bu dinî-süfiyâne eserlerin bedî'î kıymeti, yok denecek kadar, azdır.” (Köprülü, 1989).

Ahmed Yesevî'nin “Divân-ı Hikmet” adlı eserinin bazı yazmalarında, Ubeydullah Hân'a ait hikmetlerin de yer aldığı bilinmektedir. Ubeydullah Han'ın oğlu ve halefi Abdülaziz Hân da “Azizî” mahlasıyla şiirler yazmıştır. Ortaasya şairleri arasında, Ahmed Yesevî'nin takipçileri arasında, Ubeydullah Hân'dan başka, Kul Şemseddin, Hudâdâd, İkânî, Fakîrî, Beyzâ, Bihbûdî, Şuhûdî, Kul Şerefî, Gedâ, Gazâlî, Tufeylî, Kâsım, Meşreb, Huveydâ gibi şairler de bulunmaktadır.

AKVÂL-İ MANZÛME-İ ‘UBEYDÎ

Hindistan'ın Rampur kentindeki Raza Kütüphanesi'nde Ubeydullah Hân'ın hikmetlerini hâvî el yazması eser, tezhibi, yazısı ve cildi bakımından oldukça kıymet arz etmektedir. Eserin zahriyyesinde “Akvâl-i Manzûme-i ‘Ubeydî” kaydı vardır. Hoca Ahmed Yesevî etkisinde kaleme alınan hikmetler, Ahmed Yesevî etkisinin XVI. yüzyıla kadar sürdüğünü göstermesi bakımından da ayrıca önem taşımaktadır. Raza Kütüphanesi kayıtlarında Divân-ı Ubeydî adıyla yer alan bu eser, 23 yaprak olup her sayfada 10 satır bulunmaktadır. Eserde toplam 16 hikmet vardır. Hikmetler, aruz vezniyle ve özellikle de aruz vezni'nin Türkçe hece yapısına en yakın kalıbı olan “Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün” kalıbıyla yazılmıştır.

Eserin ilk sayfası (1b) tezhipli olup bütün sayfalardaki cetveller altın renklidir. Sayfalardaki yazı araları altın yaldızlı ve süslemelidir. Ta'lik yazıyla kaleme alınan eserin zahriyyesinde “nâdir” ibaresi yer almaktadır. Karton ciltli eser, 26 x 16'ya 17.5 x 11 cm. ebadında olup tamir görmüştür (Bilkan, 1998).

Ubeydullah Hân'ın eseri :

Düşmen içre nefsdin bolmas yaman düşmen
sanga

Düşmenüngdür dostluk körsetmegil zinhâr
anga

beytiyle başlamakta ve :

Keyfiyetlık vahdet câmin içkendin song
Kul Ubeydî gayrin gözge eylese bolmas

beytiyle sona ermektedir. Eserin zahriyyesinde Babür Devleti sultanlarından Bahadır Şah, Şâh Alem ve Alemgîr'in mühürleri de bulunmaktadır.

Ubeydî'nin hikmetlerinde dünyanın faniliği ve gelip geçiciliği, nefisle mücadele, ilahî aşk, mâsivâdan el çekmek vb. dinî, tasavvufî ve ahlâkî konular işlenmiştir. Bu hikmetlerde ele alınan konular, Ahmed Yesevî'nin hikmetleriyle aynı niteliktedir. Daha ziyade irşâd ve telkin amacıyla yazılmış olan hikmetlerin âdâb ve erkân öğretme amacıyla kaleme alındığı söylenebilir. Zira hikmetler gerek şiir tekniği gerekse sanat yönüyle kuvvetli sayılmazlar. Sade ve halk tarafından kolay anlaşılan bir dille yazılan bu şiirlerde, mâsivâ, furkân, ledün, nâ-ümîd, terahhum, 'adem gibi Arapça ve Farsça kelimeler ile "mûtu kable en-temûtü" (ölmeden evvel ölünüz) ve "küntü kenzen mahfiyyen" (bilinmeyen bir hazine idim) gibi tasavvuf ehlinin sahih gördüğü hadisler de yer almaktadır. Ancak bu kelime ve kavramların XVI. yüzyılda tasavvufî kavramlara âşinâ kitleler arasında artık bilinmekte olduğu da bir gerçektir.

Ubeydullah Hân'ın eserinden aldığımız şu örnekler, şairin hikmetlerde sade bir Türkçe kullandığını göstermektedir :

Keyfiyetlık vahdet câmin içkendin song
Kul 'Ubeydî gayrin közge eylese bolmas
(12a)

*

Nefs ü şeytân şerridin dâ'im sığın Tengrige
kim (2a)

*

Şevk şarâbın kim içkey arada 'aşk olmasa
(2b)

*

Bolmas irdi tecellî arada 'aşk olmasa (2b)

Ubeydî'nin tasavvuf anlayışını, sade Türkçe'yi ve Yesevî'nin hikmetlerini bir arada tercih etmesinin, bölgedeki Türk müslümanlığı anlayışının diri tutulmasıyla ilgili olduğu söylenebilir. Ubeydî'nin hikmetlerinde tasavvufî hakikatler, samimi ve lirik bir anlatımla ifade edilmektedir :

Şâyeste tâ'at bizde yok lâyıy riyâzet bizde yok

Yahşı 'ibâdet bizde yok vâ-hasretâ vâ-hasretâ
(9a)

*

Bolup melâmet ehlidin bolmay selâmet ehlidin

Bolduk nedâmet ehlidin vâ-hasretâ vâ-hasretâ
(8a)

*

Her kim kılsa Hak yâdın Hak işitür feryâdın

Tapar barça murâdın 'âşik seher vaktide
(11a)

*

Tâlibde bolsa himmet hâlet bile keyfiyyet

Tapar visâl ü kurbet hâl ehli sohbetide
(10a)

Ahmed Yesevî'nin tasavvufî görüşlerini halk arasında yayma amacıyla sade şiirler söyleyen Ubeydî, hanlığında birliği korumanın bir yolu olarak, bozkır kültürünü yeniden diriltmeye çalışmış ve bu politikasını bizzat verdiği eserlerle desteklemiştir. Bir yandan Farsça'nın kültürel etkisi, öte yandan bölgeye hızla yayılmakta olan Şîîlik, ancak sünnî bir Türk tarikatı olan Yesevîlik anlayışının yeniden kuvvet kazanması ile engellenebilirdi. Ubeydullah Hân, Türk birliğini

Farsça ve Şîâ yayımlıcağına karşı koruma siyasetini, Ahmed Yesevî üslûbunda yazdığı hikmetlerle sağlamaya çalışmıştır. Bilhassa halk kitleleri arasında ve çeşitli Türk boylarında geniş tesirler uyandıran bu hikmetlerin geç bir dönemde, XVI. yüzyılın ilk yarısında yazılmasının da önemli bir hususiyet olduğunu söyleyebiliriz.

HİKMET ÖRNEKLERİ

1

Hikmet

/./ /./ /./ /./

Düşmen içre nefsdin bolmas yaman düşmen
sanga

Düşmenüngdür dostluk körsetmegil zinhâr
anga

Sin anı öltürmeseng andın belâlar yüzlenür
Kim anıng başındadır ‘âlem-ârâ bolgan belâ

Nefs iter sana ne Hakdın âdemi şeytânî dik
Bolma kim zinhâr bîgânelerga âşinâ

Nefsdin sin kiçmeseng nefsing hevâdın kiç-
mese

Nefs dik yoldın sini azgurmayın koymas hevâ

Mâsivallah lezzetidür ârzûsı nefsning
Andın özge ârzûsı yoktur anıng mutlakâ (1b)

2

Hikmet

//. /./ //./ /./

Ümmi kim ezeldin olgay cân âşinâ ana
Şûrîde cân ü könglüm irür mübtelâ ana

Könglüm özinde yoktur anıng zevk u şevkide

Ol nev’ zevk u şevk birüpdür Hudâ ana

Âşık ana kim olsa kılır sabr muttasıl
Her niçe yetse ‘âlem ehlidin cefâ ana

H^Vâh öltürür cihânda mini h^Vâh turgürür
İy dostlar her işde birip min rızâ ana

Köz kim cemâl pertevini körse iy köngül
Her ziştin yaman körünür mâsivâ ana

İlmes közige iki cihân pâdişehliğın
Tâ buldı sıdk birle ‘Ubeydî gedâ ana (4a)

3

Hikmet

/./ /./ /./ /./

Baht tahtı üzre olturmak zamânı bîş imes
Saltanat gavgâsını kördüm sor anı bîş imes

Cem kibi her kim cihân mülkide bolsa pâdşâh
Pâdşeh dirler anı ammâ şübânı bîş imes

Bâğlık il dik cihân bâğın temennâ kılma kim
Her biri bu bâğ-ârâ bir bâğbânı bîş imes

Hızr yanlıg kılmagıl hayvân suyin içmekke
meyl

Bu kiçer dünyâda ol hem mihmânı bîş imes

İy ‘Ubeydî Vâmık u Ferhâd u Mecnûn kıssası
Dâstânım kaşıda bir dâstânı bîş imes

(11a)

KAYNAKLAR

- BİCE, Hayati (1993), **Hoca Ahmed Yesevi, Dîvan-ı Hikmet**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 229 s.
- BİLKAN, Ali Fuat (1998), **Hindistan'da Gelişen Türk Edebiyatı**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 177 s.
- ECKMANN, JANOS (1998), "Çağatayca", **Tarihî Türk Şiveleri**, Haz. Mehmet Akalın, TKAE, Yay., Ankara
- ECKMANN, JANOS (1996), "Çağatayca Dili Örnekleri, Ubeydullah Han'ın Eserlerinden Parçalar", **Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar**, Yayın Haz. Osman Fikri Sertkaya, TDK. Yay., Ankara, 438 s.
- ERASLAN, Kemal (1993), **İslâm Ansiklopedisi**, "Çağatayca" maddesi, C. 8, İst. 173 s.
- ERASLAN, Kemal (1983), **Ahmed-i Yesevî, Dîvan-ı Hikmet'ten Seçmeler**, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara, 504 s.
- KARASOY, Yakup (1998), **Şiban Han Dîvânı**, TDK. Yay., Ankara, 888 s.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (1989), **Edebiyat Araştırmaları 2**, Ötüken Yay., İst, 692 s.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (1981), **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Diyanet İşleri Baş. Yay., 4. b., Ankara, 415 s.
- ÖZTUNA, Yılmaz (1989), **İslâm Devletleri 1**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1044 s.
- TOPARLI, Recep (1986), **Ubeydullah Han'ın Şiirleri Üzerinde Bir Gramer Denemesi ve Şiirlerinden Örnekler**, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., Erzurum, 113 s.
- UBEYDÎ Divânı nüshaları : Taşkent Özbekistan İlimler Akademisi Ktb., nr.8931 ; İst. Üniv. TY. nr. 1988 ; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Enderun, nr. 2381 ; British Museum, Add., nr. 7907 ; Nuruosmaniye Ktp. (mecmu'a içinde şiirler), nr. 4904

THE PHILOSOPHICAL POEMS (HİKMET) OF UBEYDULLAH KHAN

Assoc. Prof. Dr. Ali Fuat BİLKAN

*Fatih University
Faculty of Arts and Sciences*

ABSTRACT

Ubeydullah Khan, one of the sultans of Şeybani Dynasty, is an important historical figure in terms of his interest in culture and literature and his success in government affairs. Ubeydullah Khan wrote poems in Arabic and Persian, studied fiqh, interpretation of the Koran, hadith, etc. He was also involved in arts like calligraphy, miniature painting and traditional Turkish music.

Ubeydullah Khan, who was deeply influenced by Ahmed Yesevi, besides writing poems in Persian, Arabic and Jagatai, also wrote philosophical poems in the Yesevi tradition. As it was among the peoples of Şeybani and Timur, Persian had a more important place than Turkish as a language of literature. Ubeydullah Khan's philosophical poems are one of the significant examples of Jagatai Turkish and they are written as ghazels and stanzas in classical Ottoman poetry style(aruz). His understanding of sufism and his preference of plain Turkish and the philosophical poems of Yesevi are for keeping the notion of Turkish Islamic faith alive. He wrote simple poems to make the sufistic teachings of Ahmed Yesevi widespread among common people. He tried to revive the culture of rural life as a way of preserving the unity of people and supported his ideas with his works.

The manuscript that contains Ubeydullah Khan's philosophical poems is in the Library of Raza, Rampur, India. No other copy of it is known to be present. This work is known as Divan-ı Ubeydi and consists of 23 pages each of which has 10 lines. There are 16 philosophical poems in this work. This manuscript both conveys the teachings of Ahmed Yesevi into the 16th century and also reveals how the peoples of Şeybani valued the Turkish unity.

Key Words:

Hikmet, Ubeydullah Han, Ubeydî, Yesevî, Şeybanî

ХИКМЕТЫ УБЕЙДУЛЛАХ ХАНА

Доц. Др. Али Фуат БИЛКАН
Университет Фатих
Факультет естественных и гуманитарных наук

РЕЗЮМЕ

Султан династии Шейбанидов Убейдуллах Хан наряду с талантом государственного деятеля был близок к культуре и литературе. Убейдуллах Хан писал стихи на арабском, персидском, изучал различные исламские науки - фиких, тефсир, хадис, интересовался каллиграфией и музыкой.

Будучи глубоко привязанным к Ахмеду Ясави Убейдуллах Хан наряду со своими стихами на персидском, арабском и чагатайском писал хикметы в стиле Ясави. У Шейбанидов также как у Тимуридов персидский язык как язык литературы пользовался большим предпочтением чем тюркский. Хикметы Убейдуллах Хана являются одним из прекрасных образцов чагатайской поэзии и написаны в виде газелей рифмы аруз. Мистицизм Убейдуллах Хана понимается как использование чистого тюркского языка и Хикметов Ясави для поддержки духа тюркского мусульманства в регионе. Вместе с целью распространения взглядов мистицизма Ахмеда Ясави Убейдуллах Хан пытался возродить степную культуру для сохранения единства в ханстве и лично поддерживал эту политику своими произведениями.

Рукопись хикметов Убейдуллах Хана находится в библиотеке Раза индийского города Рампур. На данный момент в мире нет другого экземпляра этого произведения. Произведение состоит из 23 листов и в каждой странице 10 строк, и проходит в картотеке под названием Диван-и Убейди. В рукописи находится 16 диванов. Это произведение переносит мысли Ахмеда Ясави в 16-й век и в тоже время является наглядным примером тому, какое значение придавали Шейбаниды тюркскому единству.

Ключевые слова:

Хикмет, Убейдуллах Хан, Убейди, Шейбани

BILIG / EDITORIAL PRINCIPLES

BILIG is published quarterly: Spring, Summer, Autumn and Winter. At the end of each year, an annual indice series will be offered. Each issue will be forwarded to the subscribers and to the libraries and international institutions to be determined by the editorial board within one month after its publication.

GOALS AND OBJECTIVES

The goals in publishing BILIG are :

To bring forth the cultural riches, historical and current realities of the Turkish World in a scholarly manner.

To reach the experts and scholars who show interest in and produce and/or offer ideas related to the Turkish World.

To follow the studies related to the Turkish World internationally and inform about them to the experts, scholars and public.

SUBJECT MATTERS

BILIG is the social science journal of the Turkish World. The articles to be published in this journal should be dealing with the historical and current issues and problems and suggesting solutions for the Turkish World.

CONTENTS

The contents of the articles to be published in BILIG are to include;

Those that are based on an original research which contribute knowlegde and scientific information in its area.

Those that bring forth new views and perspectives on previously written scholarly works based on extensive research and resources.

Those that are the result(s) of studies/researches executed by well reputed individuals and research groups in the Turkish World on contract basis.

Those that inform/announce briefly about new/original works, articles, indiviuals and activities related to the Turkish World.

In order for any article to be published in BILIG , it should not have been previously published or accepted to be published elsewhere. papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if stated so beforehand.

EVALUATION OF ARTICLES

The articles forwarded to be published in BILIG are first studied by the Editorial Board in view of the journal's objectives, subject matter, rules and regulations in writing. Those that are found acceptable are then sent to two referees who are authorities in their field for scientific evaluation. Referee reports are confidential and safe-kept for five years. In case one referee report is negative and one is favourable, the article may be sent to a third referee for re-evaluation.

The authors of the articles are to consider the criticisms, suggestions and corrections of the editorial board and referees. If they are in disagreement with the editorial board and/or the referees, they are entitled to counterpresent their views and justifications. Only the original copy of the unaccepted articles may be returned upon request.

The royalty rights of the accepted articles are considered transferred to the Ahmet Yesevi University Foundation. However the overall responsibility for the published articles belongs to the author of the article. Quotations from articles including pictures are permitted during full reference to the articles.

Payments to the authors and referees for their contributions are made within one month of publication. The amounts of payments are determined by the Editorial Board subject to the approval by the Board of Managers.

THE LANGUAGE OF THE JOURNAL

Turkiye Turkish is the language of the journal.. Articles presented in other Turkish dialects may be evaluated after they are translated into Turkiye Turkish if necessary.

Abstracts in English and Russian along with Turkish are given for each article published in BILIG.

WRITING RULES

The Structure of the Articles

In general the following are to be observed in writing the articles for BILIG:

- 1. Title of the Article*
- 2. Name(s) and address(es) of the author(s) . (All in Latin letters. Names and surnames are in capital letters. Addresses in normal italic letters)*
- 3. Abstracts (with key words)*
- 4. Each article is to begin with an introductory section stating the purpose, scope and methods utilised; and should continue with main section to include data, observations, views, comments and discussions (pros and cons) and should end with a final section to include important results and, conclusion.*
- 5. Acknowledgements (if necessary)*
- 6. List of references.*
- 7. Title and abstract in English (as in Turkish Abstract)*
- 8. Title and abstract in Russian (as in Turkish Abstract)*

TITLE

Should state the subject clearly. Should not exceed 12 words and should be capitalised in bold.

ABSTRACT

Should not exceed 250 words. It should be written in a clear, concise and complete way to reflect the purpose and conclusion of the study so that it could be re-published separately from other parts of the article. The summary with its title should be written in italics. Within abstract no references and formulae should be given. At least 3, maximum 8 key words should be given at the bottom of the abstracts after a double space.

MAIN SECTION

Articles should be written in computer 10 points (Times New Roman or similar other characters with double space on A4 (29.7*21 cms) papers. 3cms margins should be left on both ends of the pages. Pages should be numbered. Each article should be composed of at least five thousands and maximum ten thousands words.

SUB-SECTIONS

In order to provide an orderly transition of information and ideas of the main text and to determine a clear structure of the article other sub-titles may be used for different sections and parts of the article.

Main Heading: *These can be used for the summary, sections of the main text, acknowledgement (if any), references and appendice (if any). THESE HEADINGS SHOULD BE CAPITALISED.*

Interval Headings : *should be in bold; only the first letters of each word should be in capital. At the end of each Interval Heading a new paragraph should be started.*

Sub-headings : *should be in bold; only the first letter of the first word should be in capital and the writing should continue on the same line after a colon (:).*

FIGURES AND TABLES

Figures should be drawn on transparent or white paper in ink so as not to cause problems in printing or reducing in size. Each figure should be on a separate page and should be numbered with a caption of the title in Turkish first and English below it.

Tables should also be numbered. It should have the title in Turkish first and English below it. The titles of the figures and tables should be clear and concise. The first letters of each word should be capitalised. When necessary footnotes and acronyms should be below the captions.

PICTURES

Should be on highly contrasted photo papers. Rules for figures and tables are applied for pictures as well. In special cases colored-pictures may be printed.

The number of pages for figures, tables and pictures should not exceed ten pages. Authors having the necessary technical facilities may themselves insert the related figures, drawings and pictures into the text. Those without any technical facilities will leave the proportional sizes of empty space for pictures within the text numbering them.

Stating the Source within the Text :

The following examples should be observed when giving the source within the text. Sources will not be given as footnotes.

a. Quoting a single or multi-authored source; first the last name of the author is written and then the date is written in parenthesis as shown in the example.

.....Köksoy (1998)

..... Some authors (Bilgegil, 1970; Kaplan, 1974; Aktaş, 1990)

b. When multi-authored sources are mentioned , the name of first author is written for others (et.al) is added.

.....Ipekten,et.al., (1975).

Full reference including all the names should be given in the list of references at the end of the article.

c. If an unreachable source is quoted within the text from an available source it should be indicated as follows :

.....Köprülü (1911: in Çelik 1998)

d. Personal communications can be indicated by giving the last name(s), the date(s) but full references should be stated at the end of the article.

LIST OF REFERENCES

a. For periodicals :

The name(s) of author(s), date, the title of the article, the name of the periodical in full, volume #,issue# and page numbers should be quoted.

b. For submitted papers at conferences and /or symposiums:

The name(s) of author(s) , the date, the title of the paper(s), the name/title of the conference/symposium, editor(s), publishing company, volume number, place of organization and page number should be indicated.

c. For books

The name(s) of author(s) , the date, the title of the book (first letters capitalised) publishing company, , the city where it was published , number of pages should be specified.

d. For reports, theses and dissertations

The name(s) of author(s) , the date, the title of the theses or report, name of the institution or university, archives number, published or unpublished should be specified.

HOW TO FORWARD THE ARTICLES

The articles duly prepared in accordance with the principles set forth on the foregoing pages are to be sent in three copies (one original, two copied forms) to BILIG for publication to the address given below. The last corrected fair copies in diskets and original figures are to reach BILIG within not later than one month. Minor editing and re-arrangements may be done by the editorial board.

CORRESPONDENCE ADDRESS:

*Bilig Dergisi Editörlüğü
Ahmet Yesevi Üniversitesi
Mütevelli Heyet Başkanlığı
Taşkent Caddesi, 10.sok. No: 30
06430 Bahçelievler, Ankara-Türkiye*

Te: (0312) 215 22 06

Fax: (0312) 215 22 09

e-mail : Bilig @ yesevi.edu.tr

http : // www.yesevi.edu.tr/bilig

B İ L İ G / YAYIN İLKELEERİ

Bilig bahar, yaz,sonbahar, kış olmak üzere yılda dört sayı yayımlanır. Her yılın sonunda derginin yıllık dizini çıkarılır; Yayın Kurulu tarafından belirlenecek kütüphanelere, uluslararası endeks kurumlarına ve abonelere *-yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde-* gönderilir.

AMAÇ

Bilig'in yayım amacı;

- Türk dünyasının kültür zenginliklerini, tarihî ve güncel gerçeklerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymak;
  - Türk dünyasına ilgi duyan, bu konuda fikir üreten uzman ve bilim adamlarına ulaşmak;
  - Türk dünyası ile ilgili olarak, uluslararası düzeyde yapılan bilimsel çalışmalarını izlemek, bunları ilgili bilim adamlarına, uzmanlara ve ilgili kamuoyuna duyurmak;
- tır.

KONU

Bilig, Türk dünyasının sosyal bilimler dergisidir. **Bilig**'de yayımlanacak yazılar sosyal bilimler alanı ile ilgili konular başta olmak üzere, Türk dünyasının tarihî ve güncel problemlerini ortaya koyan, bu problemlere çözüm önerileri içeren yazılar olmalıdır.

MUHTEVA

Bilig'e gönderilecek yazılarda;

- Alanında bir boşluğu dolduracak; araştırmaya dayalı özgün makale,
  - Daha önce yazılmış yazı ve çalışmaları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma ve inceleme yazısı,
  - Türk Dünyası ile ilgili konularda eser ve çalışmalarıyla tanınmış kişi ve gruplara anlaşılabilir olarak yaptırılacak araştırma,
  - Türk Dünyası ile ilgili eser, yazı, şahsiyet ve yeni faaliyetleri tanıtan, duyuran, haber veren kısa yazılar,
- olma özelliği aranır.

Araştırma ve inceleme yazılarının **Bilig**'de yayımlanabilmesi için daha önce bir başka yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş tebliğler, bu durumu belirtmek şartıyla yayıma kabul edilebilir.

YAZILARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bilig'de yayımlanmak üzere gönderilen yazılar önce amaç, konu, muhteva, sunuş tarzı ve yazım kurallarına uygunluk yönlerinden Yayın Kurulu'nca incelenir. Bu yönleriyle uygun bulunanlar, bilimsel bakımdan değerlendirilmek üzere, alanında eser ve çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakem raporları gizlidir ve 5 yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir.

Yazarlar, hakem ve Yayın Kurulu'nun eleştiri, öneri ve düzeltmelerini dikkate almak zorundadırlar. Katılmadıkları hususlar olduğunda bunları ayrı bir sayfada, gerekçeleri ile birlikte açıklama hakkına da sahiptirler. Yayına kabul edilmeyen yazıların yalnızca birinci nüshaları istek halinde yazarlarına iade edilir.

Bilig'de yayımlanması kabul edilen yazıların te'lif hakkı Ahmet Yesevi Üniversitesine Yardım Vakfı'na devredilmiş sayılır.

Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflar, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayımlanması kararlaştırılan yazıların yazarlarına ve hakemlerine, te'lif ve inceleme ücreti, yayım tarihinden itibaren 1 ay içerisinde ödenir. Ücret miktarı Yayın Kurulu'nun önerisi üzerine Yönetim Kurulu'nca belirlenir.

YAZIM DİLİ

Bilig'in yazım dili Türkiye Türkçesi'dir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce yazılara da yer verilebilir. Türkiye Türkçesi dışındaki Türk lehçelerinde hazırlanmış yazılar, gerektiği takdirde Yayın Kurulu'nun kararı ile Türkiye Türkçesi'ne aktarıldıktan sonra değerlendirilir.

Yayımlanacak yazıların Türkçe özetlerinin yanısıra İngilizce ve Rusça özetleri de verilir.

YAZIM KURALLARI

Makalenin Yapısı

Makalenin genel olarak aşağıda belirtilen düzene göre sunulmasına özen gösterilmelidir:

1) Başlık

2) Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i

(Hepsi Lâtin/Türk harfleriyle olmak üzere yazar adları, soyadı büyük harflerle olmak üzere koyu karakterde, adresler normal italik karakterde)

3) Özet *(anahtar kelimeler eklenerek)*

4) Makale, çalışmanın amaç, kapsam, çalışma yöntemlerini belirten bir giriş bölümüyle başlamalı; veriler, gözlemler, görüşler, yorumlar, tartışmalar.. gibi ara ve alt bölümlerle devam etmeli; ve nihayet tartışma ve sonuçlar *(veya sonuçlar ve tartışmalar)* bölümüyle son bulmalıdır.

- 5) Katkı belirtme (*gerekiyor ise*)
- 6) Kaynaklar Dizini
- 7) İngilizce başlık ve İngilizce Özet (*Türkçe özetle olduğu gibi*)
- 8) Rusça başlık ve Rusça Özet (*Türkçe özetle olduğu gibi*)

Başlık

Konuyu en iyi şekilde belirtmeli, 12 kelimeyi geçmemeli, tamamı büyük harflerle ve bold olarak yazılmalıdır.

Özet

250 kelimeyi geçmeyecek şekilde ve yayının diğer bölümlerinden ayrı olarak yayımlanabilecek düzeyde yazılmış, yazının tümünü en kısa, öz biçimde (*özellikle çalışmanın amacını ve sonucunu*) yansıtacak nitelikte olmalıdır. Özetin başlığı ve metin kısmı italik karakterle yazılmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil, çizelge ve eşitlik numaralarına değinilmemelidir. Özetin altında bir satır boşluk bırakılarak en az 3, en çok 8 anahtar kelime verilmelidir.

Ana Metin

Makale, A4 boyutunda (29.7x21 cm.) kâğıtların üzerine bilgisayarda 1,5 satır aralıklı ve 10 punto (*Times New Roman veya benzer bir yazı karakteri ile*) yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 3'er cm. boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar en az beşbin, en çok onbin civarında kelimedenden oluşmalıdır.

Bölüm Başlıkları

Makalenin yapısını belirlemek ve ana metinde düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere yazıda ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir. Başlıklara numara veya harf verilmemelidir.

Ana Başlıklar: Bunlar, sıra ile özet, ana metnin bölümleri, teşekkür (*varsa*), kaynakça, ekler (*varsa*)'den oluşmaktadır. ANA BAŞLIKLAR BÜYÜK HARFLERLE YAZILMALIDIR.

Ara Başlıklar: Tamamı koyu olarak yazılacak; ancak, her kelimenin ilk harfi büyük olacak, başlık sonunda satırbaşı yapılacaktır.

Alt Başlıklar: Tamamı koyu olarak yazılacak; ancak, ilk kelimenin birinci harfi büyük olacak, başlık sonuna iki nokta (üst üste) konularak yazıya aynı satırdan devam edilecektir.

Şekiller ve çizelgeler

Şekiller, küçültmede ve basımda sorun yaratmamak için siyah mürekkep ile, düzgün ve yeterli çizgi kalınlığında aydınlar veya beyaz kağıda çizilmelidir. Her şekil ayrı bir sayfada olmalıdır. Şekiller 1 (bir)'den başlayarak ayrıca numaralandırılmalı ve her şeklin altına başlığıyla birlikte önce Türkçe, sonra İngilizce olarak yazılmalıdır.

Çizelgeler de şekiller gibi, 1 (bir)'den başlayarak ayrıca numaralandırılmalı ve her çizelgenin üstüne başlığıyla birlikte önce Türkçe, sonra İngilizce olarak yazılmalıdır. Şekil ve çizelgelerin başlıkları, kısa ve öz olarak seçilmeli ve her kelimenin ilk harfi büyük, diğerleri küçük harflerle yazılmalıdır. Gerekli durumlarda açıklayıcı dipnotlara veya kısaltmalara şekil ve çizelgelerin hemen altında yer verilmelidir.

Resimler

Parlak, sert (*yüksek kontrastlı*) fotoğraf kâğıdına basılmalıdır. Ayrıca şekiller için verilen kurallara uyulmalıdır. Özel koşullarda renkli resim baskısı yapılabilecektir.

Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler. Bu imkâna sahip olmayanlar, bunlar için metin içinde aynı boyutta boşluk bırakarak içine şekil, çizelge veya resim numaralarını yazarlar.

Metin İçinde Kaynak Verme

Metin içinde kaynak vermede aşağıdaki örneklere uyulmalı, kesinlikle dipnot şeklinde kaynak gösterilmemelidir:

a) Metin içinde tek yazarlı kaynaklara değinme yapılırken, aşağıdaki örneklerde olduğu gibi, önce araştırmacının soyadı, sonra parantez içinde yayım tarihi verilir.

... Köksoy (1998)

... Bazı araştırmacılar (Bilgegil, 1970; Kaplan, 1974; Aktaş, 1990)

b) Çok yazarlı yayınlara metin içinde değinilirken, aşağıdaki gibi ilk yazar adı belirtilmeli, diğerleri için vd. harfleri kullanılmalıdır. Ancak kaynaklar dizini'nde bütün yazarların isimleri yer almalıdır.

... İpekten vd. (1975)

c) Ulaşılamayan bir yayına metin içinde değinme yapılırken bu kaynakla birlikte alıntının yapıldığı kaynak da aşağıdaki gibi belirtilmelidir.

...Köprülü (1911; Çelik, 1998'den)

d) Kişisel görüşmelere metin içinde *-soyadı ve tarih belirtilerek-* değinilmeli, ayrıca kaynaklar dizini'nde de belirtilmelidir.

Kaynaklar Dizini

a) Süreli yayınlar için:

Yazar ad(lar)ı, tarih, makalenin başlığı, süreli yayının adı (*kısaltılmamış*), cilt no (*sayı no*), sayfa no.

b) Bildiriler için:

Yazar ad(lar)ı, tarih, bildirinin başlığı, sempozyumun veya kongrenin adı, editör(ler), basımevi, cilt no, düzenlendiği yerin adı, sayfa no.

c) Kitaplar için:

Yazar ad(lar)ı, tarih, kitabın adı (*ilk harfleri büyük*), yayımevi, basıldığı şehrin adı, sayfa sayısı.

d) Raporlar ve tezler için;

Yazar ad(lar)ı, tarih, raporun veya tezin başlığı, kuruluş veya üniversitenin adı, arşiv no (*varsa*), sayfa sayısı, yayımlanıp-yayımlanmadığı.

YAZILARIN GÖNDERİLMESİ

Bilig'de yayımlanmak üzere *-yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak-* hazırlanmış yazılar, biri orijinal, diğer ikisi fotokopi olmak üzere aşağıdaki adrese gönderilir. Yayına kabul edilen yazıların son düzeltmeleri yapılmış bilgisayar disketleri ile şekillerin orijinalleri en geç bir ay içinde yukarıda belirtilen adrese ulaştırılır. Yayın Kurulu'nca, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabilir.

YAZIŞMA ADRESİ

Bilig Dergisi Editörlüğü
Ahmet Yesevi Üniversitesi
Mütevelli Heyet Başkanlığı

Taşkent Cad. 10. Sok. No: 30
06430 Bahçelievler / ANKARA

Tel: (0312) 215 22 06

Fax: (0312) 215 22 09

e-mail: bilig@yesevi.edu.tr

<http://www.yesevi.edu.tr/bilig>

bilig'DEN DUYURU

Türk Dünyasının Sosyal Bilimler Dergisi olan *bilig*, uluslararası standartlara uygun, hakemli bir dergidir. Bu sayıdan itibaren *bilig*, hem ABD'deki **Cambridge Scientific Abstracts'ın Sociological Abstracts Managing Editörlüğü** tarafından hem de İngiltere'deki **London School of Economics'in International Bibliography of Social Sciences (IBSS)** tarafından düzenli olarak taranmaktadır. Böylece *bilig*, tam anlamıyla uluslararası bir bilim dergisi hüviyetine kavuşmuştur.

Yılda 4 defa (kış, ilkbahar, yaz, sonbahar) yayımlanan ve 2000 adet basılan her sayının yurt içi ve yurt dışındaki okurlarımıza ulaştırılması, hem zaman almakta hem de büyük bir masrafa yol açmaktadır. Bu sayıdan itibaren *bilig*'i, bilişim teknolojilerinden yararlanarak, basılı bir yayın olmanın yanında bir elektronik dergi olarak da sunuyoruz.

Amacımız Türk Dünyasına hizmet olduğu için elektronik *bilig* aboneliği ücretsiz olarak gerçekleştirilecektir. Ancak *bilig*'i daha güzele, en güzele eriştirebilmek için dergimiz hakkında abonelerimizin görüş ve önerilerini bir "geri bildirim" (feed back) sistemi ile öğrenmek istiyoruz. Bu nedenle ücretsiz *bilig* abonesi olan okuyucularımızdan, *bilig*'in yeni bir sayısı ellerine geçtiğinde, bir önceki sayı hakkındaki görüşlerini: <http://www.yesevi.edu.tr/bilig> adresimizdeki BİLİG MAKALELERİNİ DEĞERLENDİRME FORMU'nu doldurarak online veya faksla bildirmelerini rica ediyoruz. Formlardaki bilgiler istatistiksel olarak değerlendirilecek, gönderenlerin isimleri gizli tutulacak, tek tek açıklama yapılmayacaktır.

Dergi ile ilgili daha fazla bilgi için web adresimizi ziyaret edebilir veya uyarı ve öneriler için bilig@yesevi.edu.tr adresine elektronik olarak mesaj iletebilirsiniz.

İlginize şimdiden teşekkür ederiz.

Adres:

bilig Editörlüğü

Taşkent Caddesi,

10.Sokak No.30

06490

Bahçelievler/ ANKARA

TÜRKİYE

Tel:+90312 215 22 06

Fax:+90312 215 22 09

BİLİG MAKALELERİNİ DEĞERLENDİRME FORMU

Değerlendirme Sayı Bilig 14-Yaz 2000	İçindekilere Göre Makale Sıra No:								
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Sizce bu makale, dayandığı materyal yönünden, alanında bir boşluk dolduracak yeni gözlem ve verilere dayalı, özgün bir bilimsel çalışmanın ürünü müdür?	Evet	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	Hayır	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	Bilemiyorum	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Sizce bu makale, daha önce yazılmış yazı ve çalışmalarını değerlendiren, eleştiren ve konu hakkında yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme yazısı mıdır?	Evet	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	Hayır	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	Bilemiyorum	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Bu makaleye benzer makalelerin Bilig'de yayımlanmasını istiyor veya Türk Dünyası için yararlı buluyor musunuz?	Evet	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	Hayır	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	Bilemiyorum	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Bu sayıdaki makaleleri, sizce en değerli olanına 10 puan, en az değerdekine 1 puan vererek, değerlendirir misiniz?	SAF	D	J	J	J	J	J	J	J
	SDF								
	SFD	K	K	K	K	K	K	K	K
Ekleme istediğiniz başka görüş, öneri ve eleştirileriniz varsa lütfen yazınız.									

BİLİG ABONE BİLGİ FORMU

ADI	<input type="text"/>
SOYADI	<input type="text"/>
MESLEĞİ	<input type="text"/>
EĞİTİM DURUMU	<input type="text"/>
ADRES	<input type="text"/>
ŞEHİR	<input type="text"/>
ÜLKE	<input type="text"/>
TELEFON	<input type="text"/>
FAX	<input type="text"/>
E-MAIL	<input type="text"/>

bilig

2000 YAZAR ADI DİZİNİ
KIŞ- İLKBAHAR-YAZ-GÜZ
(SAYILAR : 12-13-14-15)

bilig

2000 INDEX OF AUTHORS
WINTER-SPRING-SUMMER-AUTUMN
(VOLUMES : 12-13-14-15)

- AMANGULİYEVA, Gözel** ..... /Bahar, S. 13 ; s. 79-92
Mahtumkulu'nun Manevi Üstadlarından Birisi: Yesevi Dervişi Hakim Ata
One of Mahtumkulu's Spiritual Teachers: Yesevi Dervish Hakim Ata ..... / Spring, Vol. 13; pp. 79-92
- ATEŞ, Şeref** ..... / Bahar, S. 13 ; s. 117-132
Bir Siyasal İletişim Tarzı Olan Propagandanın Tanınması ve
Propaganda Metinlerinin Çözümlemesi
*Recognition of Propaganda as a Tool of Political Communication and
the Analysis of Propaganda Texts* ..... /Spring, Vol. 13; pp. 117-132
..... /Güz, S.15; s. 33-50
Politik İletişimde Stratejiler, Semboller ve İmajlar
Strategies, Symbols and Images in Political Communication ..... /Autumn, Vol. 15, pp. 33-50
- ATİK, Kayhan** ..... /Yaz, S. 14 ; s. 31-54
XVII. Yüzyıl Osmanlı Aydınlarına Göre İlimiye Teşkilatı'ndaki
Çözölmeye İlişkin Tespit ve Teklifler
*Findings and Proposals on the Corruption of the Ottoman İlimiye Teşkilatı
(Learned Hierarchy) by the XVIIth Century Ulema* ..... / Summer, Vol. 14; pp. 31-54
- BAL, İdris** ..... /Yaz, S. 14 ; s. 1-15
Uluslararası Politikada Türk Modelinin Yükselişi ve Düşüşü
Rise and Fall of Turkish Model in International Politics ..... /Summer, Vol. 14, pp. 1-15
- BALCI, Mustafa** ..... / Kış, S. 12 ; s. 71-77
Açmak ve Açılmak Üzerine
On "Açmak ve Açılmak" ..... / Winter, Vol. 12; pp. 71-77
- BİLKAN, Ali Fuat** ..... /Güz, S.15; s. 111-118
Ubeydullah Han'ın Hikmetleri
The Philosophical Poems (Hikmet) of Ubeydullah Khan ..... /Autumn, Vol.15; pp. 111-118
- BÖRKLÜ, Meşkure Yılmaz** ..... /Güz, S.15 ; s. 15-31
Lozan Sonrası Irak Türklerinin Durumu ve Genel Problemleri,
*The Situation of Iraq Turks and Their General Problems After
the Treaty of Lausanne* ..... / Autumn, Vol. 15, pp. 15-31
- ÇELTİK, Halil** ..... /Yaz, S. 14 ; s. 99-109
Rumeli Şairlerinde Yöresel Kültür
Regional Culture in Rumelian Poets ..... /Summer, Vol. 14; pp. 99-109
- ÇETİN, Halil** ..... /Güz, S. 15 ; s. 1-14
1863-1873 Döneminde Orta Asya'da Rus İngiliz Rekabeti
The Russo-British Rivalry in Central Asia During the Period of 1863-1873 ..... / Autumn, Vol. 15; pp. 1-14

- DURDIYEVA, Amangül** ..... / *Kış*, S. 12 ; s. 45-62
Arzu ile Kamber Destanının Varyantları Üzerine Bir İnceleme
A Survey on Variants of "Arzu and Kamber" Epic ..... / *Winter, Vol. 12; pp. 45-62*
- EKER, Gülin Öğüt** ..... / *Kış*, S. 12 ; s. 17-27
Karakeçili Aşiretinde Eski Türk İnançlarının İzleri
The Evidences of Ancient Turkish Beliefs in Karakeçili Tribe ..... / *Winter, Vol. 12; p. 17-27*
- ERDEM, Melek** ..... / *Yaz*, S. 14 ; s. 55-73
Türkmen Türkçesi Ağızlarında Olumlu Şimdiki Zaman Kullanımı
Use of Affirmative Present Tense in the Dialects of Turkmen Turkish ..... / *Summer Vol. 14; pp. 55-73*
- EYDURAN, Aysun** ..... / *Kış*, S. 12 ; s. 29-44
Biyografi Kaynaklarında Şehir, Kültür İlişkisi ve
Bunun Kınalızade Hasan Çelebi Tezkiresinde Görünüşü
*The Relationship Between The City and Culture in Biographical References and
its Reflection on The Tezkireh of Kinalizadeh Hasan Chelebi* ..... / *Winter, Vol. 12; pp. 29-44*
- GÜNDÜZ, Şinasi** ..... / *Kış*, S. 12 ; s. 1-15
Kadim Ortadoğu'dan Orta Asya'ya Nevruz
Nawruz from the Ancient Middle East to Central Asia ..... / *Winter, Vol. 12; pp. 1-15*
- HORATA, Osman** ..... / *Güz*, S.15; s. 91-109
Cem Şairleri: Bir Kaderin Anatomisi
The Cem Poets: Anatomy of a Shared Fate ..... / *Autumn, Vol.15; pp. 91-109*
- İSEN, Mustafa** ..... / *Bahar*, S.13 ; s. 1-8
Klasik Şiirin Merkezi Olarak İstanbul
İstanbul, Center of Classical Poetry ..... / *Spring, Vol. 13; pp. 1-8*
..... / *Güz*, S.15; s. 81-90
Kırım Hanedanının Şairliği
Poetry of Crimean Dynasty ..... / *Autumn, Vol.15; pp. 81-90*
- KARAIŞMAİLOĞLU, Adnan** ..... / *Bahar*, S. 13 ; s. 67-78
İslam Öncesinden Osmanlıya Doğu Şiiri
The Eastern Poetry from the Pre-Islamic Period up to the Ottomans ..... / *Spring, Vol.13; pp.67-78*
- KARTAL, Ahmet** ..... / *Bahar*, s. 13 ; s. 21-65
Ali Şir Nevai'nin Mecalisu'n-Nefais İsimli Tezkiresi ve
XVI. Asırda Yapılan Farsça İki Tercümesi
*Ali Shir Nava'i's Majalis-Un-Nafa'is Tadhkira and
its Two Persian Translations Made in the 16th Century* ..... / *Spring, Vol. 13; pp. 21-65*
- MACİT, Muhsin** ..... / *Bahar*, S. 13 ; s. 9-19
Cihanşah ve Türkçe Şiirleri
Cihanşah and His Turkish Poems ..... / *Spring, Vol. 13; pp. 9-19*
- MAVRULOV, Abdulhalil / MİRZAYEVA, Mühैया** ..... / *Güz*, S.15; s. 51-58
Özbek Millî Musiki Kültürünün Gelişmesi (1920-1930 Yılları Arası)
The Development of National Uzbek Music in Years 1920-1930 ..... / *Autumn, Vol. 15, pp. 51-58*
- MERMER, Ahmet** ..... / *Yaz*, S.14 ; s. 87-97
Divan Şiirinde Tuğra Tavsifleri, ,
Descriptions of Royal Stamps in Classical Ottoman Poetry ..... / *Summer, Vol. 14; pp. 87-97*
- ÖKMEN, Mustafa** ..... / *Yaz*, S. 14 ; s. 17-29
Çevre Sorunlarının Sistemler-üstü Niteliği ve Orta Asya
The Supra-System Feature of Environmental Problems and Central Asia ..... / *Summer, Vol.14; pp. 17-29*

- PEKACAR, Çetin** ..... /Yaz, S. 14 ; s. 75-85
Pamir Kırgız Türkleri Ağzında Aslı Uzun Ünlüler
Primary Long Vowels in the Pamir Dialect of Kyrgyz Turkish ..... /Summer, Vol. 14; pp. 75-85
- SOYEGOV, Muratgeldi** ..... / Bahar, S. 13 ; s. 93-116
Sovyetler Devrinde Mazlum Bir Türkmen Aydını Abdülhakim Kulmuhammetov
The Oppressed Turkmen Intellectual in the Soviet Period:
Abdülhakim Kulmuhammetov ..... / Spring, Vol. 13; pp. 93-116
- SULTANZADE, Vugar** ..... / Kış, S. 12 ; s. 63-70
İki Kip Türü ve Onların Azerbaycan Türkçesi'nde İfade Usulleri
Two Types of Modality and Their Expression in Azerbaijani ..... / Winter, Vol. 12; pp. 63-70
- UĞURLU, Mustafa** ..... / Güz, S.15; s. 59-80
Türk Lehçeleri Arasında Aktarma Meseleleri ve Abayolu Romanı
Translation Problems Between the Turkic Languages and the Novel "Abay Joli" /Autumn, Vol. 15, pp. 59-80

bilig

2000 MAKALE ADI DİZİNİ KIŞ- İLKBAHAR-YAZ-GÜZ (SAYILAR : 12-13-14-15)

bilig

2000 INDEX OF ARTICLES WINTER-SPRING-SUMMER-AUTUMN (VOLUMES : 12-13-14-15)

- Açmak ve Açılmak Üzerine.—. Kış, S. 12 ; s. 71-77** ..... / Mustafa BALCI
On "Açmak ve Açılmak" .— . Winter, Vol. 12; pp. 71-77 ..... / Mustafa BALCI
- Ali Şir Nevai'nin Mecalisu'n-Nefais İsimli Tezkiresi ve
XVI. Asırda Yapılan Farsça İki Tercümesi.—.Bahar, S. 13 ; s. 21-65** ..... / Ahmet KARTAL
*Ali Shir Nava'i's Majalis-Un-Nafa'is Tadhkira and
its Two Persian Translations Made in the 16th Century.— . Spring, Vol. 13; pp. 21 -65* ... / Ahmet KARTAL
- Arzu ile Kamber Destanının Varyantları Üzerine Bir İnceleme
.—.Kış, S. 12 ; s. 45-62** ..... / Amangül DURDIYEVA
A Survey on Variants of "Arzu and Kamber" Epic.—.Winter, Vol. 12; pp. 45-62 .. / Amangül DURDIYEVA
- Bir Siyasal İletişim Tarzı Olan Propagandanın Tanınması ve
Propaganda Metinlerinin Çözümlemesi.—.Bahar, S. 13 ; s. 117-132** ..... /Şeref ATEŞ
*Recognition of Propaganda as a Tool of Political Communication and
the Analysis of Propaganda Texts.— . Spring, Vol. 13; pp. 117-132* ..... /Şeref ATEŞ
- Biyografi Kaynaklarında Şehir, Kültür İlişkisi ve
Bunun Kınalızade Hasan Çelebi Tezkiresinde Görünüşü.—.Kış, S. 12 ; s. 29-44** ... /Aysun EYDURAN
*The Relationship Between The City and Culture in Biographical References and
its Reflection on The Tezkireh of Kinalizadeh Hasan Chelebi*
.—./ Winter, Vol. 12; pp. 29-44 ..... /Aysun EYDURAN
- Cem Şairleri: Bir Kaderin Anatomisi.—.Güz, S.15; s. 91-109** ..... /Osman HORATA
The Cem Poets: Anatomy of a Shared Fate.— .Autumn, Vol.15; pp. 91-109 ..... /Osman HORATA
- Cihanşah ve Türkçe Şiirleri.—. Bahar, S. 13 ; s. 9-19** ..... /Muhsin MACİT
Cihanşah and His Turkish Poems.—.Spring, Vol. 13; pp. 9-19 ..... /Muhsin MACİT
- Çevre Sorunlarının Sistemler-üstü Niteliği ve Orta Asya.—.Yaz, S. 14 ; s. 17-29** ..... / Mustafa ÖKMEN
*The Supra-System Feature of Environmental Problems and
Central Asia.— . Summer,Vol.14; pp. 17-29* ..... / Mustafa ÖKMEN
- Divan Şiirinde Tuğra Tavsifleri.—.Yaz, S.14 ; s. 87-97** ..... /Ahmet MERMER
Descriptions of Royal Stamps in Classical Ottoman Poetry
.— .Summer, Vol. 14; pp. 87-97 ..... /Ahmet MERMER
- 1863-1873 Döneminde Orta Asya'da Rus İngiliz Rekabeti.—.Güz, S. 15 ; s. 1-14** ..... /Halil ÇETİN
The Russo-British Rivalry in Central Asia During the Period of 1863-1873
.— . Autumn, Vol. 15; pp. 1-14 ..... /Halil ÇETİN

- İki Kip Türü ve Onların Azerbaycan Türkçesi'nde İfade Usulleri**
—Kış, S. 12 ; s. 63-70 ..... /Vugar SULTANZADE
Two Types of Modality and Their Expression in Azerbaijani
—Winter, Vol. 12; pp. 63-70 ..... /Vugar SULTANZADE
- İslam Öncesinden Osmanlıya Doğu Şiiri.—Bahar, S. 13 ; s. 67-78** ..... /Adnan KARAİSMAİLOĞLU
The Eastern Poetry from the Pre-Islamic Period up to the Ottomans
—Spring, Vol.13; pp.67-78 ..... /Adnan KARAİSMAİLOĞLU
- Kadim Ortadoğu'dan Orta Asya'ya Nevruz.—Kış, S. 12 ; s. 1-15** ..... /Şinasi GÜNDÜZ
Nawruz from the Ancient Middle East to Central Asia.—Winter, Vol.12; pp.1-15 ..... /Şinasi GÜNDÜZ
- Karakeçili Aşiretinde Eski Türk İnançlarının İzleri.—Kış, S. 12 ; s. 17-27** ..... Gülin Öğüt EKER
The Evidences of Ancient Turkish Beliefs in Karakeçili Tribe
—Winter, Vol. 12; p. 17-27 ..... /Gülin Öğüt EKER
- Kırım Hanedanının Şairliği.—Güz, S.15; s. 81-90** ..... /Mustafa İSEN
Poetry of Crimean Dynasty.—Autumn, Vol.15; pp. 81-90 ..... /Mustafa İSEN
- Klasik Şiirin Merkezi Olarak İstanbul.—Bahar, S.13 ; s. 1-8** ..... /Mustafa İSEN
Istanbul, Center of Classical Poetry.—Spring, Vol. 13; pp. 1-8 ..... /Mustafa İSEN
- Lozan Sonrası Irak Türklerinin Durumu ve Genel Problemleri.—Güz, S.15 ; s. 15-31** ... /Meşkure Yılmaz BÖRKLÜ
The Situation of Iraq Turks and Their General Problems After the Treaty of Lausanne
—Autumn, Vol. 15, pp. 15-31 ..... /Meşkure Yılmaz BÖRKLÜ
- Mahtumkulu'nun Manevi Üstadlarından Birisi:**
Yesevi Dervishi Hakim Ata.—Bahar, S. 13; s. 79-92 ..... /Gözel AMANGULİYEVA
One of Mahtumkulu's Spiritual Teachers:
Yesevi Dervish Hakim Ata.—Spring, Vol. 13; pp. 79-92 ..... /Gözel AMANGULİYEVA
- Özbek Milli Musiki Kültürünün Gelişmesi**
(1920-1930 Yılları Arası).—Güz, S.15; s. 51-58 ... Abdulhalil MAVRULOV/ Mühैया MİRZAYEVA
The Development of National Uzbek Music in Years 1920-1930
—Autumn, Vol. 15, pp. 51-58 ..... /Abdulhalil MAVRULOV/ Mühैया MİRZAYEVA
- Pamir Kırgız Türkleri Ağzında Aslı Uzun Ünlüler.—Yaz, S. 14 ; s. 75-85** ..... /Çetin PEKACAR
Primary Long Vowels in the Pamir Dialect of Kyrgyz Turkish
—Summer, Vol. 14; pp. 75-85 ..... /Çetin PEKACAR
- Politik İletişimde Stratejiler, Semboller ve İmajlar.—Güz, S.15; s. 33-50** ..... /Şeref ATEŞ
Strategies, Symbols and Images in Political Communication.—Autumn, Vol. 15, pp. 33-50 ... /Şeref ATEŞ
- Rumeli Şairlerinde Yöresel Kültür.—Yaz, S. 14 ; s. 99-109** ..... /Halil ÇELTİK
Regional Culture in Rumelian Poets.—Summer, Vol. 14; pp. 99-109 ..... /Halil ÇELTİK
- Sovyetler Devrinde Mazlum Bir Türkmen Aydını Abdülhakim Kulmuhammetov**
—Bahar, S. 13 ; s. 93-116 ..... /Muratgeldi SOYEGOV
The Oppressed Turkmen Intellectual in the Soviet Period:
Abdülhakim Kulmuhammetov.—Spring, Vol. 13; pp. 93-116 ..... /Muratgeldi SOYEGOV
- Türk Lehçeleri Arasında Aktarma Meseleleri ve Abayyolu Romanı**
—Güz, S.15; s. 59-80 ..... /Mustafa UĞURLU
Translation Problems Between the Turkic Languages and the Novel "Abay Joli"
—Autumn, Vol. 15, pp. 59-80 ..... /Mustafa UĞURLU

Türkmen Türkçesi Ağzlarında Olumlu Şimdiki Zaman Kullanımı

.—Yaz, S. 14 ; s. 55-73 ..... / Melek ERDEM
Use of Affirmative Present Tense in the Dialects of Turkmen Turkish Summer
.— Vol. 14; pp. 55-73 ..... /Melek ERDEM

Ubeydullah Han'ın Hikmetleri.—Güz, S.15; s. 111-118 ..... /Ali Fuat BİLKAN

The Philosophical Poems (Hikmet) of Ubeydullah Khan
.— Autumn, Vol.15; pp. 111-118 ..... /Ali Fuat BİLKAN

Uluslararası Politikada Türk Modelinin Yükselişi ve Düşüşü.—Yaz, S. 14 ; s. 1-15 ..... / İdris BAL

Rise and Fall of Turkish Model in International Politics.— Summer, Vol. 14, pp. 1-15 ..... / İdris BAL

XVII. Yüzyıl Osmanlı Aydınlarına Göre

İlmiye Teşkilatı'ndaki Çözölmeye İlişkin Tespit ve Teklifler

.—Yaz, S. 14; s. 31-54 ..... /Kayhan ATİK
Findings and Proposals on the Corruption of the Ottoman İlmiye Teşkilatı
(Learned Hierarchy) by the XVIIth Century Ulema.— Summer, Vol. 14; pp. 31-54 ..... /Kayhan ATİK